

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İÇ MİMARLIK VE ÇEVRE TASARIMI ANABİLİM DALI

DİNİ MEKÂNLARA KİMLİĞİNİ KAZANDIRAN MİMARİ
ÖGELER: MARDİN ÖRNEĞİ

Fatma TUNÇAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GAZİANTEP /2024

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İÇ MİMARLIK VE ÇEVRE TASARIMI ANABİLİM DALI

DİNİ MEKÂNLARA KİMLİĞİNİ KAZANDIRAN MİMARİ
ÖGELER: MARDİN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL

FATMA TUNÇAY

GAZİANTEP/2024

© 2024 Fatma TUNÇAY

TEZ KABUL ve ONAY SAYFASI

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Fatma TUNÇAY

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İÇ MİMARLIK VE ÇEVRE TASARIMI ANABİLİM DALI

**DİNİ MEKÂNLARA KİMLİĞİNİ KAZANDIRAN MİMARİ ÖGELER:
MARDİN ÖRNEĞİ**

TUNÇAY, Fatma

Yüksek Lisans, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı

Danışman: Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL

Haziran/2024, 210 Sayfa

ÖZET

Kültür ve toplum anlamında önemli yapılardan olan dini mekânlar ait oldukları inanç sistemlerini temsil etmektedir. Dini mekânlarda mimari öğelerin oluşmasını sağlayan ana unsurlar; inanç, ibadet etme, kültürel ve etnik değerlerdir. Dini mekânlar kullanıcının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak ibadet esnasında mekândaki mimari öğelerden maksimum yararlanma hedeflenerek tasarlanmıştır. Kilise ve camilere kimliğini kazandıran mimari öğeler; mekândaki işlevsellik ve sembolik boyutu desteklemektedir. Araştırmanın temel amacı kilise ve cami yapılarının özelliklerini analiz ederek bu yapılara dini kimliğini kazandıran mimari öğelerine ilişkin ortak kavramları ortaya koymaktır. Literatür araştırması ile kilise ve camilerdeki mimari öğelerin kriterleri belirlenmiştir. Mardin merkezde bulunan on bir kilise ve beş cami incelenmiş fotoğrafları çekilip gerekli alan çalışmaları verilere aktarılmıştır. Alan sınırları daraltılarak üç kilise ve üç camiye indirgenmiştir. Kilise ve camiler ile ilgili bilgiler için görevli ile konuşulmuş gerekli izinler doğrultusunda ses kaydı alınmış ve çalışmada dijital verilere dönüştürülmüştür. Çalışmada elde edilen veriler Diyanet İşleri Başkanlığı (CP ve TK 2021) kılavuzu kullanılarak camilerdeki mimari öğeler, “Literatür çalışmasından elde edilen veriler” ile kilise mimari öğeleri tablolar halinde gösterilmiştir. Bu tablolar ile kilise ve camilerdeki mimari öğelerin dini mekânlara kazandırdığı özelliklerin değerlendirmesi yapılmıştır. Örneklem olarak seçilen kilise ve cami mekânlarına dini kimliğini kazandıran mekânsal mimari öğelerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi sonucu ortak kavramlar elde edilmiştir. Bu kavramlar “*işlevsellik, sembolik ve estetik*” biçiminde gösterilmiş olup ortak veriler arasında karşılaştırma ve ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu çalışmada ulaşılmak istenen sonuç ise toplanan bilgiler, analiz çalışması ve değerlendirme ölçütleri sonucunda dini mekânların tasarımındaki mimari öğelerin kriterlerinin belirlenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Dini Mekânlar, Mimari öğeler, Mardin, Kiliseler, Camiler

HASAN KALYONCU UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE
DEPARTMENT OF INTERIOR ARCHITECTURE AND ENVIRONMENTAL
DESIGN

ARCHITECTURAL ELEMENTS THAT GIVE RELIGIOUS PLACES THEIR
IDENTITY: MARDIN EXAMPLE

TUNÇAY, Fatma

M.Sc. İn Interior Architecture and Environmental Design

Supervisor: Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL

June/2024, 210 Paga

ABSTRACT

Religious places, which are important structures in terms of culture and society, represent the belief systems to which they belong. The main elements that enable the formation of architectural elements in religious spaces are belief, worship, cultural and ethnic values. Religious spaces are designed by taking into account the needs of the user and aiming to make maximum use of the architectural elements in the space during worship. The architectural elements that give churches and mosques their identity support the functionality and symbolic dimension in space. The main purpose of the research is to analyze the characteristics of church and mosque buildings and to reveal the common concepts related to the architectural elements that give these buildings their religious identity. The criteria of architectural elements in churches and mosques were determined through literature research. Eleven churches and five mosques in the center of Mardin were examined, photographed and the necessary field studies were transferred to the data. The area boundaries were narrowed down to three churches and three mosques. For information about the churches and mosques, the officials were interviewed and audio recordings were taken with their permission and converted into digital data for this study. The data obtained in the study are shown in tables of architectural elements in mosques using the guidance of the Presidency of Religious Affairs (CP and TK 2021), and church architectural elements with the "data obtained from the literature study". With these tables, the features that architectural elements in churches and mosques bring to religious spaces were evaluated. Common concepts were obtained as a result of the identification and evaluation of the spatial architectural elements that give religious identity to the church and mosque spaces selected as a sample. These concepts are shown in the form of "functionality, symbolic and aesthetics" and are presented by making comparisons and associations between common data. The desired result of this research is to determine the criteria of architectural elements in the design of religious spaces as a result of the collected information, analysis and evaluation criteria.

Keywords: Religious Spaces, Architectural Elements, Mardin, Churches, Mosques

Gökyüzünden beni izleyen Babam'a ithafen...

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca katkıları ile tezimin olumlu yönde gelişmesini sağlayan, bilgi ve deneyimleri ışığında bana ilham olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL'e şükranlarımı sunuyorum. Lisans ve yüksek lisans eğitim-öğretim yıllarında verdikleri destek ve akademik rehberlik için tüm hocalarıma teşekkür ederim. Mardin şehrinin tarihi kimliğinde araştırma kaynaklarına ulaşmamı sağlayan ve bilgilerini benimle paylaşan Kırklar Kilisesi Papazı Gabriel Akyüz'e ve ailesine, Mardin Protestan kilisesi Baş Keşişi Ender Peker'e teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve daima yanımda olan canım aileme teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu tezin her aşamasında manevi desteğini esirgemeyen ve özellikle zorlu alan çalışmaları sırasında yanımda olan yol arkadaşım çok teşekkür ederim. Son olarak bu tez çalışmasını, üzerimden gölgesinin eksilmemesini dilediğim annem Adile TUNÇAY ve babam İbrahim TUNÇAY'a sonsuz teşekkür eder ve onlara ithaf ederim.

Fatma TUNÇAY
Gaziantep/2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xxi
KISALTMALAR.....	xxii
TANIMLAR	xxiii
1.GİRİŞ	1
1.1. Problemin Belirlenmesi	2
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.4. Materyal ve Yöntem	3
2. DİNİ MEKÂNLAR	4
2.1. KİLİSE	5
2.2. Kiliselere Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler.....	7
2.2.1. Avlu	8
2.2.2. Narteks	9
2.2.3. Naos	10
2.2.4. Bema	10
2.2.5. Apsis	11
2.2.6. Sunak Alanı	11
2.2.7. Makam Kürsüsü	12
2.2.8. İncil Kürsüsü	13
2.2.9. Pastophorion Hücreleri	14
2.2.10. Koro Yeri	14
2.2.11.Günah Çıkarma Yeri	15
2.2.12.Vaftiz Bölümü	16
2.2.13. Kilise Mumu	17
2.2.14. Sunak Lambası	17
2.2.15. Çan Kulesi	18

2.2.16.Kapı	19
2.3. CAMİ	21
2.4. Camilere Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler	24
2.4.1. Avlu	25
2.4.2. Revak	25
2.4.3. Şadırvan	26
2.4.4. Abdesthane	27
2.4.5. Minare	27
2.4.6.Son Cemaat Yeri	28
2.4.7. Harim	29
2.4.8. Kadınlar Mahfili	29
2.4.9. Minber	30
2.4.10. Mihrap	31
2.4.11.Vaaz Kürsüsü	31
2.4.12. Müezzin Mahfili	32
2.4.13.Taç Kapı	33
3. MARDİN	34
3.1. Mardin'in Coğrafi Konumu	34
3.2. Mardin'in Tarihçesi	34
4. MARDİN KİLİSELERİ VE CAMİLERİ	36
4.1. MARDİN KİLİSELERİ.....	37
4.1.1. Kırklar Kilisesi	39
4.1.1.1. Kırklar Kilisesi Künyesi.....	39
4.1.1.2. Tarihçesi.....	39
4.1.1.3. Mimari Tanıtımı.....	40
4.1.1.4. Kırklar Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler.....	45
4.1.1.4.1. Değerlendirme.....	59
4.1.2. Mort Şmuni Kilisesi	65
4.1.2.1. Mor Şmuni Kilisesi Künyesi.....	65
4.1.2.2.Tarihçesi	65
4.1.2.3. Mimari Tanıtımı	66
4.1.2.4. Mor Şmuni Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler..	70

4.1.2.4.1. Değerlendirme	82
4.1.3. Mardin Protestan Kilisesi	86
4.1.3.1. Mardin Protestan Kilisesi Künyesi	86
4.1.3.2.Tarihçesi	86
4.1.3.3. Mimari Tanıtımı	87
4.1.3.4.M. Protestan Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Ögeler.92	
4.1.3.4.1. Değerlendirme.....	100
4.2. MARDİN CAMİLERİ	104
4.2.1. Mardin Ulu Cami	105
4.2.1.1.Mardin Ulu Cami Künyesi	105
4.2.1.2.Tarihçesi	105
4.2.1.3.Mimari Tanıtım.....	106
4.2.1.4. Mardin Ulu Camiye Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Ögeler... 110	
4.2.1.4.1. Değerlendirme	124
4.2.2. Latifiye Cami	128
4.2.2.1. Latifiye Cami Künyesi	128
4.2.2.2. Tarihçesi.....	128
4.2.2.3. Mimari Tanıtımı	129
4.2.2.4. Latifiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Ögeler.....	134
4.2.2.4.1.Değerlendirme.....	157
4.2.3. Şehidiye Cami	162
4.2.3.1.Şehidiye Cami Künyesi	162
4.2.3.2.Tarihçesi	162
4.2.3.3. Mimari Tanıtımı	163
4.2.3.4. Şehidiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Ögeler.....	169
4.2.3.4.1. Değerlendirme	184
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	189
5.1. Sonuç	189
5.2. Öneriler	198
KAYNAKÇA.....	200
EKLER.....	205

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Saint Pierre Kilisesi (URL.1)	5
Şekil 2.2. Kiliselerde Yönlendirme (Barut, 2016)	6
Şekil 2.3. Kiliselere Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Planı (Tunçay F. Arşivi 2023)	8
Şekil 2.4. Mor Gabriel Manastırı Avlu, Mardin /Türkiye (URL 2)	9
Şekil 2.5. Kariye Camisi Narteks, İstanbul/Türkiye (URL 3)	9
Şekil 2.6. Mor Hürmüz Kilisesi Naos, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023).....	10
Şekil 2.7. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi Bema, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023).....	10
Şekil 2.8. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi Apsis, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	11
Şekil 2.9. Meryem Ana Kilisesi Sunak Alanı, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	12
Şekil 2.10. Kırklar Kilisesi Makam Kürsüsü, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	13
Şekil 2.11. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi İncil Kürsüsü, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	13
Şekil 2.12. Meryem Ana Kilisesi Pastoforion Hücreleri, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	14
Şekil 2.13. Mor Petrus Pavlus Kilisesi Koro Yeri, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	15
Şekil 2.14. Mor Hürmüz Kilisesi Günah Çıkarma Yeri, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	15
Şekil 2.15. Mor Hürmüz Kilisesi Vaftiz Alanı, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	16
Şekil 2.16. Mor Hürmüz Kilisesi Mum Bölümü, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	17
Şekil 2.17. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi Sunak Lambası, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	18
Şekil 2.18. Mar Mihael Kilisesi Çan Kulesi, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)	19

Şekil 2.19. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi Taç Kapısı, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023).....	20
Şekil 2.20. İlk Kible Kâbe (URL 4).....	22
Şekil 2.21. Camilerde Yönlendirme (Barut, 2016)	22
Şekil 2.22. Camiye Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Planı (Tunçay F. Arşivi 2023).....	24
Şekil 2.23. Sultanahmet Cami Avlusu, İstanbul/Türkiye (URL 5)	25
Şekil 2.24. Üç Şerefeli Cami Revakları, Edirne /Türkiye (URL 6)	26
Şekil 2.25. Yeni Cami Şadırvanı, Eminönü/İstanbul (URL 7)	26
Şekil 2.26. Ayasofya Abdesthanesi (URL 8)	27
Şekil 2.27. Kocatepe Cami Minaresi, Ankara / Türkiye (URL 9)	28
Şekil 2.28. Manisa Sultan Cami Son Cemaat Yeri (URL 10)	28
Şekil 2.29. Sultanahmet Cami Harim, İstanbul/Türkiye (URL 11)	29
Şekil 2.30. Sivrihisar Ulu Cami Kadınlar Mahfili, Eskişehir / Türkiye (URL 12)	30
Şekil 2.31. Ayasofya Cami Minberi, İstanbul / Türkiye (URL 13)	30
Şekil 2.32. Doğanhisar Ulu Cami Mihrabı, Konya/Türkiye (URL 14)	31
Şekil 2.33. Büyük Selimiye Cami Vaaz Kürsüsü, İstanbul/Türkiye (URL 15)	32
Şekil 2.34. Süleymaniye Cami Müezzin mahfili (URL 16)	32
Şekil 2.35. Süleymaniye Camisi Taç kapısı, İstanbul/Türkiye (URL 17)	33
Şekil 3.1. Mardin İli Haritası (URL 18)	34
Şekil 4.1. Mardin Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı (Tunçay F. Arşivi 2023)	36
Şekil 4.2. Mardin’de Çalışma Kapsamındaki Kilise ve Camilerin Konumu (Kırklar Kilisesi, Mor Şmuni Kilisesi, Protestan Kilisesi, Ulu Cami, Latifiye Cami, Şehidiye Cami), (Tunçay F. Arşivi 2023).....	37
Şekil 4.3. Kırklar Kilisesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	39
Şekil 4.4. Kırklar Kilisesi Vaziyet Planı (İletmiş A. Arşivi 2023)	40
Şekil 4.5. Kırklar Kilisesi Plan Şeması (İletmiş A. Arşivi 2023)	41
Şekil 4.6. Kırklar Kilisesi Divanhane (Tunçay F. Arşivi 2023)	42
Şekil 4.7. Kırklar Kilisesi; Metropolitlik Binası (a) Papaz Evi (b) Medrese (c) Kilise (d) Okul Kilisesi (e) Çan Kulesi (f) (Tunçay F. Arşivi 2023)	42
Şekil 4.8. Kırklar Kilisesi Batı Cephesi Görünüşü (İletişim A. Arşivi 2023)	43
Şekil 4.9. Kırklar Kilisesi Batı Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	43
Şekil 4.10. Kırklar Kilisesi Kuzey Cephesi Görünüşü (İletişim A. Arşivi 2023)	44

Şekil 4.11. Kırklar Kilisesi Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	44
Şekil 4.12. Kırklar Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması (İletişim A. Arşivi 2023)	45
Şekil 4.13. Kırklar Kilisesi Birinci Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)	46
Şekil 4.14. Kırklar Kilisesi İkinci Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)	47
Şekil 4.15. Kırklar Kilisesi Naos (Tunçay F. Arşivi 2023)	47
Şekil 4.16. Kırklar Kilisesi Bema (Tunçay F. Arşivi 2023)	48
Şekil 4.17. Kırklar Kilisesi Apsis (Tunçay F. Arşivi 2023)	49
Şekil 4.18. Kırklar Kilisesi Apsis Perdeleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	49
Şekil 4.19. Kırklar Kilisesi Sunak Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)	50
Şekil 4.20. Kırklar Kilisesi Makam Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	51
Şekil 4.21. Kırklar Kilisesi İncil Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	51
Şekil 4.22. Kırklar Kilisesi Pastophorion Hücreleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	52
Şekil 4.23. Kırklar Kilisesi Koro Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	53
Şekil 4.24. Kırklar Kilisesi Günah Çıkarma Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	53
Şekil 4.25. Kırklar Kilisesi Vaftiz Bölümü (Tunçay F. Arşivi 2023)	54
Şekil 4.26. Kırklar Kilisesi Mum Alanı (a) (Tunçay F. Arşivi 2023)	55
Şekil 4.27. Kırklar Kilisesi Mum Alanı (b) (Tunçay F. Arşivi 2023)	55
Şekil 4.28. Kırklar Kilisesi Sunak Lambası (a) (Tunçay F. Arşivi 2023)	56
Şekil 4.29. Kırklar Kilisesi Sunak Lambası (b) (Tunçay F. Arşivi 2023)	56
Şekil 4.30. Kırklar Kilisesi Çan Kulesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	57
Şekil 4.31. Kırklar Kilisesi; a) Batı Kapısı b) Kuzey Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)..	58
Şekil 4.32. Mort Şmuni Kilisesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	65
Şekil 4.33. Mort Şmuni Kilisesi Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)	66
Şekil 4.34. Mort Şmuni Kilisesi Planı (Yılmaz, Mercan 2023)	67
Şekil 4.35. Mort Şmuni Kilisesi; Mezarlık (a) Teras (b) Divanhane (c) Wc-Lavabo (d) (Tunçay F. Arşivi 2023)	67
Şekil 4.36. Mort Şmuni Kilisesi Avlu Kuzey Cephesi Revak Kısım (Tunçay F. Arşivi 2023)	68
Şekil 4.37. Mort Şmuni Kilisesi Avluda Bulunan Mezarlık Kısım (Tunçay F. Arşivi 2023)	68
Şekil 4.38. Mort Şmuni Kilisesi Giriş Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	69

Şekil 4.39. Mort Şmuni Kilisesi Güney Cephesi (Yılmaz, Mercan 2023)	69
Şekil 4.40. Mort Şmuni Kilisesi Batı Cephesi (Yılmaz, Mercan 2023)	69
Şekil 4.41. Mort Şmuni Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması	70
Şekil 4.42. Mort Şmuni Kilisesi Avlusu (Tunçay F. Arşivi 2023)	71
Şekil 4.43. Mort Şmuni Kilisesi Naos (Tunçay F. Arşivi 2023)	71
Şekil 4.44. Mort Şmuni Kilisesi Bema (Tunçay F. Arşivi 2023)	72
Şekil 4.45. Mort Şmuni Kilisesi Apsis (Tunçay F. Arşivi 2023)	73
Şekil 4.46. Mort Şmuni Kilisesi Apsis Perdeleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	73
Şekil 4.47. Mort Şmuni Kilisesi Sunak Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)	74
Şekil 4.48. Mort Şmuni Kilisesi Makam Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	75
Şekil 4.49. Mort Şmuni Kilisesi İncil Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	75
Şekil 4.50. Mort Şmuni Kilisesi Pastophorion Hücreleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	76
Şekil 4.51. Mort Şmuni Kilisesi Koro Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	77
Şekil 4.52. Mort Şmuni Kilisesi Günah Çıkarma Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	77
Şekil 4.53. Mort Şmuni Kilisesi Vaftiz Bölümü (Tunçay F. Arşivi 2023)	78
Şekil 4.54. Mort Şmuni Kilisesi Mum Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)	79
Şekil 4.55. Mort Şmuni Kilisesi Sunak Lambası (Tunçay F. Arşivi 2023)	79
Şekil 4.56. Mort Şmuni Kilisesi Çan Kulesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	80
Şekil 4.57. Mort Şmuni Kilisesi Giriş Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)	81
Şekil 4.58. Mardin Protestan Kilisesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	86
Şekil 4.59. Mardin Protestan Kilisesi Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)	87
Şekil 4.60. Mardin Protestan Kilisesi Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)	88
Şekil 4.61. Mardin Protestan Kilisesi; Wc- Lavabo (a) Depo (b) Kilise (c) (Tunçay F. Arşivi 2023)	89
Şekil 4.62. Mardin Protestan Kilisesi Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	89
Şekil 4.63. Mardin Protestan Kilisesi Pastör 'ün Alanı (a) Bekleme Alanı (b) (Tunçay F. Arşivi 2023)	90
Şekil 4.64. Mardin Protestan Kilisesi Eğitim Sınıfı (Tunçay F. Arşivi 2023)	90
Şekil 4.65. Mardin Protestan Kilisesi Merdiven (Tunçay F. Arşivi 2023)	91

Şekil 4.66. Mardin Protestan Kilisesinin Üst Örtüsünün 3 Boyutlu Çizimi ve Fotoğrafı (Tunçay F. Arşivi 2023)	91
Şekil 4.67. Mardin Protestan Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)	92
Şekil 4.68. Mardin Protestan Kilisesi Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)	93
Şekil 4.69. Mardin Protestan Kilisesi Naos (Tunçay F. Arşivi 2023)	94
Şekil 4.70. Mardin Protestan Kilisesi Bema (Tunçay F. Arşivi 2023)	94
Şekil 4.71. Mardin Protestan Kilisesi Apsis (Tunçay F. Arşivi 2023)	95
Şekil 4.72. Mardin Protestan Kilisesi Sunak Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)	96
Şekil 4.73. Mardin Protestan Kilisesi Makam Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	96
Şekil 4.74. Mardin Protestan Kilisesi İncil Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	97
Şekil 4.75. Mardin Protestan Kilisesi Dini Gereçlerin Olduğu Niş (Tunçay F. Arşivi 2023)	98
Şekil 4.76. Mardin Protestan Kilisesi Koro Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	98
Şekil 4.77. Mardin Protestan Kilisesi Yapay Aydınlatma (Tunçay F. Arşivi 2023)	99
Şekil 4.78. Mardin Protestan Kilisesi Giriş Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)	99
Şekil 4.79. Mardin Ulu Cami (Tunçay F. Arşivi 2023)	105
Şekil 4.80. Mardin Ulu Cami Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)	106
Şekil 4.81. Mardin Ulu Cami Plan Şeması (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	107
Şekil 4.82. Mardin Ulu Cami Çeşmesi a) Çizim b) Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023),(Tunçay F. Arşivi 2023)	108
Şekil 4.83. Mardin Ulu Cami (Giriş) Doğu Cephesi a) Çizim b)Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	108
Şekil 4.84. Mardin Ulu Cami Güney Cephesi a) Çizim b) Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	109
Şekil 4.85. Mardin Ulu Cami Batı Cephesi a)Çizim b)Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	109
Şekil 4.86. Mardin Ulu Cami Mimari Öğeleri Plan Şeması (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	110
Şekil 4.87. Mardin Ulu Cami Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)	111
Şekil 4.88. Mardin Ulu Cami Doğu Cephesinde Bulunan Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	112

Şekil 4.89. Mardin Ulu Cami Batı Cephesinde Bulunan Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	112
Şekil 4.90. Mardin Ulu Cami Kuzey Cephesindeki Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	113
Şekil 4.91. Mardin Ulu Cami Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)	113
Şekil 4.92. Mardin Ulu Cami Şadırvan Süslemeleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	114
Şekil 4.93. Mardin Ulu Cami Abdesthane (Tunçay F. Arşivi 2023)	114
Şekil 4.94. Mardin Ulu Cami Minaresi (Tunçay F. Arşivi 2023)	115
Şekil 4.95. Mardin Ulu Cami Minaresi Gövdesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	116
Şekil 4.96. Mardin Ulu Cami Son Cemaat Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	116
Şekil 4.97. Mardin Ulu Cami Harim (Tunçay F. Arşivi 2023)	117
Şekil 4.98. Mardin Ulu Cami Harim-Minber-Mihrap (Tunçay F. Arşivi 2023)	118
Şekil 4.99. Mardin Ulu Cami Kadınlar Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)	118
Şekil 4.100. Mardin Ulu Cami Minber (Tunçay F. Arşivi 2023)	119
Şekil 4.101. Mardin Ulu Cami Minber Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	120
Şekil 4.102. Mardin Ulu Cami Minber Giriş Perdesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	120
Şekil 4.103. Mardin Ulu Cami Mihrap a)Çizim b) Fotoğraf, (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	121
Şekil 4.104. Mardin Ulu Cami Vaaz Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	122
Şekil 4.105. Mardin Ulu Cami Doğu Cephesi Giriş Kapısı a) Çizim b) Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	123
Şekil 4.106. Mardin Ulu Cami Batı Cephesi Giriş Kapısı a)Çizim b)Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	123
Şekil 4.107. Latifiye Cami (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	128
Şekil 4.108. Latifiye Cami Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)	129
Şekil 4.109. Latifiye Cami Plan Şeması (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	130
Şekil 4.110. Latifiye Cami Birinci Avlu Girişi (Tunçay F. Arşivi 2023)	131
Şekil 4.111. Latifiye Cami İkinci Avlu Kuzey-Doğu Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	131
Şekil 4.112. Latifiye Cami Kuzey Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	132
Şekil 4.113. Latifiye Cami Güney Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	132
Şekil 4.114. Latifiye Cami Batı Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	133

Şekil 4.115. Latifiye Cami Doğu Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	133
Şekil 4.116. Latifiye Cami Mimari Öğelerinin Plan Şeması	134
Şekil 4.117. Latifiye Cami Birinci Avlu Güney Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	135
Şekil 4.118. Latifiye Cami Birinci Avlu Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	136
Şekil 4.119. Latifiye Cami Birinci Avlu Mihrap Nişi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)	136
Şekil 4.120. Latifiye Cami İkinci Avlu Güney Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	137
Şekil 4.121. Latifiye Cami İkinci Avlu Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	137
Şekil 4.122. Latifiye Cami İkinci Avlu Kuzey-Doğu Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	138
Şekil 4.123. Latifiye Cami İkinci Avlu Batı Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	138
Şekil 4.124. Latifiye Cami İkinci Avlunun Kuzey Cephesi Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	139
Şekil 4.125. Latifiye Cami Eyvanlı Çeşmesi a) Çizim b) Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	140
Şekil 4.126. Latifiye Cami İkinci Avlu Batı Cephesi Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	141
Şekil 4.127. Latifiye Cami Güney Cephesi Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)	141
Şekil 4.128. Latifiye Cami Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)	142
Şekil 4.129. Latifiye Cami Abdesthane (Tunçay F. Arşivi 2023)	143
Şekil 4.130. Latifiye Cami Abdesthane İç Mekân (Tunçay F. Arşivi 2023)	143
Şekil 4.131. Latifiye Cami Minare (Tunçay F. Arşivi 2023)	144
Şekil 4.132. Latifiye Cami Minare (Kaide, Gövde, Şerefe), (Tunçay F. Arşivi 2023).145	
Şekil 4.133. Latifiye Cami Minare Giriş Merdiveni (Tunçay F. Arşivi 2023)	145
Şekil 4.134. Latifiye Cami Son Cemaat Yeri Doğu-Batı Yönünde (Tunçay F. Arşivi 2023)	146
Şekil 4.135. Latifiye Cami Harim Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)	147
Şekil 4.136. Latifiye Cami İki Sahanlıklı Harim Kısım (Tunçay F. Arşivi 2023)	147
Şekil 4.137. Latifiye Cami Harim Alanı Örtü Sistemi (Tunçay F. Arşivi 2023)	148
Şekil 4.138. Latifiye Cami Kubbe Kasnağında Bulunan Pencerele a) Çizim b)Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	148
Şekil 4.139. Latifiye Cami Kadınlar Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)	149
Şekil 4.140. Latifiye Cami Minber (Tunçay F. Arşivi 2023)	150

Şekil 4.141. Latifiye Cami Minber Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	151
Şekil 4.142. Latifiye Cami Mihrap (Tunçay F. Arşivi 2023)	152
Şekil 4.143. Latifiye Cami Mihrap ve Doğuda Bulunan Niş (Tunçay F. Arşivi 2023)	152
Şekil 4.144. Latifiye Cami Vaaz Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	153
Şekil 4.145. Latifiye Cami Doğu Cephesindeki Giriş Kapısı a) Çizim b) Fotoğraf (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	154
Şekil 4.146. Latifiye Cami Taç Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)	155
Şekil 4.147. Latifiye Cami Taç Kapı Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	156
Şekil 4.148. Şehidiye Cami (Tunçay F. Arşivi 2023)	162
Şekil 4.149. Şehidiye Cami Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)	163
Şekil 4.150. Şehidiye Cami Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)	164
Şekil 4.151. Şehidiye Cami Avlu Batı Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	165
Şekil 4.152. Şehidiye Cami Avlu Güney Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	165
Şekil 4.153. Şehidiye Cami Avlu Doğu Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	166
Şekil 4.154. Şehidiye Cami Avlu Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	166
Şekil 4.155. Şehidiye Cami Çeşme a) Çizim b) Fotoğraf (İletişim A. Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)	167
Şekil 4.156. Şehidiye Cami Giriş (Doğu) Cephesi Görünüş (İletişim A. Arşivi 2023)	168
Şekil 4.157. Şehidiye Cami Giriş (Doğu) Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)	168
Şekil 4.158. Şehidiye Cami Mimari Öğelerinin Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)	169
Şekil 4.159. Şehidiye Cami Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)	170
Şekil 4.160. Şehidiye Cami Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	171
Şekil 4.161. Şehidiye Cami Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)	171
Şekil 4.162. Şehidiye Cami Abdesthane (Tunçay F. Arşivi 2023)	172
Şekil 4.163. Şehidiye Cami Minare (Tunçay F. Arşivi 2023)	173
Şekil 4.164. Şehidiye Cami Minare (Tunçay F. Arşivi 2023)	173
Şekil 4.165. Şehidiye Cami Son Cemaat Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)	174
Şekil 4.166. Şehidiye Cami Harim Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)	175

Şekil 4.167. Şehidiye Cami Harimde Sahınlıklar (Tunçay F. Arşivi 2023)	175
Şekil 4.168. Şehidiye Cami Kadınlar Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)	176
Şekil 4.169. Şehidiye Cami Minber (Tunçay F. Arşivi 2023)	177
Şekil 4.170. Şehidiye Cami Minber Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	178
Şekil 4.171. Şehidiye Cami Mihrap a) Çizim b) Fotoğraf (İletişim A. Arşivi 2023) , (Tunçay F. Arşivi 2023)	179
Şekil 4.172. Şehidiye Cami Vaaz Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)	180
Şekil 4.173. Şehidiye Cami Vaaz Kürsüsü Ahşap Süsleme Detayı (Tunçay F. Arşivi 2023)	180
Şekil 4.174. Şehidiye Cami Müezzin Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)	181
Şekil 4.175. Şehidiye Cami Müezzin Mahfili Çıkış Merdiveni (Tunçay F. Arşivi 2023)	181
Şekil 4.176 . Şehidiye Cami Taç Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)	182
Şekil 4.177. Şehidiye Cami Taç Kapı Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)	183

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1. Kilise Plan Tipleri	7
Tablo 2.2. Cami Plan Tipleri (Bayraktar, 2020)	23
Tablo 4.1 Mardin Merkez Manastır ve Kiliseleri (*Araştırmada Örneklem Alınan Kiliseler).....	38
Tablo 4.2. Kırklar Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Analizi	60
Tablo 4.3. Kırklar Kilisesi Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirmesi	62
Tablo 4.4. Mort Şmuni Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Analizi.....	82
Tablo 4.5. Mort Şmuni Kilisesi Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirmesi	84
Tablo 4.6. Mardin Protestan Kilisesi Mimari Öğelerinin Analizi	100
Tablo 4.7. Mardin Protestan Kilisesi Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi	102
Tablo 4.8. Mardin Merkezdeki Camiler (* Araştırmada Örneklem Alınan Camiler)	104
Tablo 4.9. Mardin Ulu Camiye Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Analizi	124
Tablo 4.10 Mardin Ulu Caminin Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi...126	
Tablo 4.11. Latifiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeleri Analizi ..157	
Tablo 4.12. Latifiye Caminin Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi	160
Tablo 4.13. Şehidiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeleri Analizi..184	
Tablo 4.14. Şehidiye Caminin Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi	187
Tablo 5.1. Kiliselere Dini Kimliğini Kazandıran Ortak Mimari Öğeler	190
Tablo 5.2. Camilere Dini Kimliğini Kazandıran Ortak Mimari Öğeler	193
Tablo 5.3 Kilise ve Camilere Dini Kimliğini Kazandıran Ortak Mimari Öğeler	196

KISALTMALAR

CP ve TK 2021: Cami Planlama ve Tasarımı Kılavuzu 2021

S.O.K.İ: Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet

T.A.S.O.D.M: Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi

T.Y.S: Tüm Yönleriyle Süryaniler

TANIMLAR

Araştırmada özel anlam taşıyan bazı kavramlar çalışmada kullanıldığı biçimiyle aşağıda tanımlanmıştır.

Altar: Kilisede altar, sunak veya mihrap olarak da bilinen, Hristiyanlık inancında kutsal kabul edilen ve ayin sırasında ekmek ve şarabın kutsanması için kullanılan özel bir bölümdür.

Diakon: Hristiyanlıktaki üç yüksek ruhban derecesinin ilk basamağı olan diakonluk rütbesini haiz kişidir. Diğer iki rütbe ise sırasıyla papazlık (vaizlik) ve piskoposluktur.

Gnizo: Süryaniler 'de "gizem" veya "saklı" anlamına gelen bir kelimedir. Genellikle dini metinlerde ve ritüellerde kullanılır.

İkonostasis: Hristiyan kiliselerinde kutsal alanı naostan ayıran, genellikle ahşap oyma ve üzeri ikonalarla süslü bir bölmedir.

Kutsama: Bir kişiyi, nesneyi veya yeri Tanrı'ya adamak için yapılan bir törendir.

Liturjik: Hristiyanlık 'ta Tanrı'ya tapınmak için yapılan kamusal ve resmi bir ibadet törenidir.

Mezbah: Hristiyanlık inancında İsa'nın çarmıha gerilmesini ve kurban edilmesini simgeleyen bir yapıdır.

Patrik: Bir Ortodoks kilisesinin en yüksek rütbeli din adamıdır.

Pastör: Protestan kiliselerinde, cemaate liderlik eden, vaaz veren ve dini törenleri yöneten din adamıdır.

1.GİRİŞ

Mimarlık tarihinde insanların bir araya geldikleri ilk sosyal yapılar dini mekânlardır. Eski çağlarda ibadet mekânları genellikle dış mekânlarda gerçekleşirken daha sonraki zamanlarda toplumsal yaşamla birlikte ibadet mekânları iç mekânlarda oluşturulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Tanrıya ibadet etme ve ibadet edilen mekânda toplanma ortaya çıkmıştır. Tek tanrılı dinlerdeki bazı ibadetlerin topluca yerine getirilmesi için dini mekânlara gereksinim duyulmuş ve bu mekânlar işlevsel, kimlik, estetik ve sembolik yaklaşıma sahip mimari ögeler ile biçimlenmiştir. Dini mekânlar özünde bütün dinlerin ayrılmaz bir parçası olan inanç merkezidir. İnsan eliyle yapılan dini mekânlar, içinde bulunduğu toplumun sosyokültürel ve estetik değerlerini yansıtmaktadır. Dini mekânlar, yüzyıllar boyunca gelişimini sürdürerek insanlığın yarattığı en etkileyici ve kalıcı eserleri olmuştur. Bu mekânlar dinlerin ritüellerine göre tasarlanmaktadır. Bununla beraber o toplumun benimsediği dinin kendine özgü inanç ve ibadet anlayışını da gösterir. Tek tanrılı iki farklı inanca ait olan ve her biri tek başına birer sembolik özellik taşıyan dini mekânlar kültürel ve sosyal işlevlere de sahiptir. Bu işlevler inanç düşüncelerinin başka bir deyişle dinlerin, bireylerin yaşamlarındaki etkisini göstermektedir. Kilise ve cami gibi dini mekânlar bireyin ve toplumun yaşamında önemli rol oynamaktadır. Buna göre dinlerin soyut (inanç) boyuttan somut (ibadet) boyuta geçmesi dini mekânlardaki işlev ve semboller ile kendini göstermiştir. Böylece birey dini mekânlara farklı ve özel anlamlar yükleyerek kendi kimliğini kazandırmıştır.

Dini mekânlar ibadet amaçlı bir araya gelme anlayışıyla biçimlenen ve anlam kazanan önemli bir toplumsal merkez konumundadır. İnsanlar bu mekânlarındaki mimari ögeler ile doğrudan etkileşim içine girmektedir. Dolayısıyla mekân özelliklerinin işlevsel olduğu kadar toplumsal ve kültürel boyutlarıyla birlikte temsil ettikleri sembolik anlamlar da vardır. Bu anlamlar mekân ve bireyin inanç boyutunda birer ilişki kurmasını sağlamaktadır. Bu anlamda mekânlarda yer alan mimari ögeler ile ilişkin ortak yönlerinin kavramsal boyutuyla ele alınması ve ortaya konması gerekmektedir. Mimari ögelerin kullanımı duyguları uyandırmak ve yapının kutsallığını telkin amaçlıdır. Dini mekânın önemli boyutlarından biri olan mimari ögeleri diğer tasarım ögelerinin yanı sıra mekânın algılanmasını sağlamakta, mekâna anlam ve kimlik kazandırmasında önemli rol oynamaktadır. Mimarlık tarihi içinde mimari ögeler en çok mekâna anlam yükleme yönüyle dini mekânlarda kullanılmıştır.

Aynı yerleşim bölgesinde; Mardin’de yaşayan Hristiyanlar ve Müslümanların ibadethanelerine anlamını veren, inananları manevi ilişkiye girmeye yönlendiren mimari öğelerin araştırılması ve karşılaştırılması amaçlanmıştır.

1.1. Problemin Belirlenmesi

Önemli yapılardan olan dini mekânlar ait oldukları inanç sistemlerini temsil etmektedirler. Bu anlayışın en iyi şekilde ifade edilmesi ve insan ile bire bir ilişki kurulması mekânlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Mimaride dini mekânlar biçimlenme ve konumlanma açısından kent dokusunda farklılıklarıyla veya egemenlikleriyle ön plana çıkmaktadır. Dini mekânlar oluşturulurken düşünülmesi gereken en önemli unsurlardan birisi tasarlanmış mimari öğeleri ile ilgili planlamanın mekâna fiziksel ve algısal olarak doğru uygulanmasıdır. Yapıda mimari dokunun şekillenmesini ve mimari öğelerin oluşmasını sağlayan ana unsurlar; inanç, algısal düşünce, sosyo-ekonomi, kültürel, yapının kimliği ve etnik değerlerle oluşur. Bu dini mekânlar (kiliseler ve camiler) ibadet sırasında mekândaki algısal düşünceden ve mimari öğelerinden maksimum yararlanma hedeflenip tasarıma yön verilmektedir. Bu bağlamda araştırmada örneklem olarak Mardin merkezde bulunan kiliseler ve camiler seçilmiştir. Kilise ve camilerin yapısı incelendiğinde mimari öğelerin işlevselliği, estetikliği ve mekândaki anlamsal boyutu değerlendirilmektedir. Dini mekânlardaki bu konumlanma ibadet edilmesi için önemli bir unsur olmaktadır. Bu bilgiler ve bulgular günümüzde ibadet esnasında mimari öğelerin mekân ve insan üzerinde etkilerini göstermektedir. Araştırmada Mardin merkezdeki kilise ve camilerin mimari öğelerine ilişkin ortak kavramlarının ele alınması, değerlendirilmesi ve ortaya konması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı kilise ve cami yapılarının mimari özelliklerinin analizinin yapılması ve bu yapılara dini kimliğini kazandıran mimari öğelerine ilişkin ortak kavramların ele alınmasıdır. Bu araştırmada ulaşılmak istenen sonuç toplanan bilgiler doğrultusunda analiz çalışması ve değerlendirme yapılması ile elde edilen bilgilerin dini mekânların tasarımında kullanılmak üzere araştırmacılara katkı sağlamasıdır. Yukarı Mezopotamya mimari geleneğinin etkisinde tasarlanan Mardin kiliseleri ve camilerinin mimari öğelerinin değerlendirilmesi ve kriterlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İbadet mekânlarının mimari tasarımındaki geleneksel etkileri özellikleri, türleri, kazandırdığı mimari kimlik öğelerine açıklık getirmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca kilise

ve cami mekânlarına dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi sonucu ortak kavramlar elde edilmiş olup bu kavramlarla veriler arasında karşılaştırma ve ilişkilendirme yapılması hedeflenmektedir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında Mardin merkezde bulunan kilise ve camiler incelenerek günümüze kadar gelen ve yeniden onarılan mekânlar üzerinde araştırma sürdürülmüştür. Bu kapsamda Mardin şehrinin tarihi dokusu incelenmiş ve dini yapılardaki mimari öğeleri değerlendirilerek çalışmaya yer verilmiştir. Örneklem alınan kilise ve camilerin mimari planlarının bir kısmı kültür varlıklarını koruma kurulundan temin edilmiş diğerleri ise araştırmacının ölçümü ile sağlanmıştır. Plan üzerinden mimari öğeler belirlenmiş olup tablo halinde değerlendirme yapılmış ve veriler elde edilerek sonuca ulaşılmıştır. Bu araştırma Mardin merkezde bulunan aynı dönemde (Artuklu dönemi) inşa edilmiş kilise ve camiler “**(1) Kırklar Kilisesi, (2) Mort Şmuni Kilisesi, (3) Mardin Protestan Kilisesi; (1) Mardin Ulu Cami, (2) Latifiye Cami, (3) Şehidiye Cami**” ile sınırlıdır. Örneklem olan kiliseler ve camilerin seçilmesindeki ana etken ise günümüzde ibadete açık olmalarıdır.

1.4. Materyal ve Yöntem

Bu araştırmada verilerin oluşturulmasında akademik ve bilimsel yayınlar taranmış YÖK Ulusal Tez Veri Tabanı, yazılı-çizili yayınlar, istatistikler ve görsel-sözlü kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu ve Mardin Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile kent merkezine yönelik hazırlanmış mevcut haritalar, bu haritalara ait yazılı-çizili dokümanlar ve tarihsel kaynaklar araştırılmıştır. Bunlara ek olarak çalışmada literatür araştırması yapılarak kilise ve camilerdeki mimari öğelerin kriterleri belirlenmiştir. Mimari öğelerin uygulamalarının nasıl olması gerektiği kaynaklardan araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda genelden özele inilerek dini mekânlardaki mimari öğelerin mekâna kimlik kazandırma özellikleri incelenmiştir. Çalışmalarda Mardin merkezde bulunan on bir kilise ve beş cami incelenmiş ve fotoğrafları çekilip gerekli alan çalışmaları verilere aktarılmıştır. Alan sınırları daraltılarak üç kilise ve üç camiye indirgenmiştir. Örneklem olarak seçilen kilise ve camiler “**(1) Kırklar Kilisesi, (2) Mort Şmuni Kilisesi, (3) Mardin Protestan Kilisesi; (1) Mardin Ulu Cami, (2) Latifiye Cami, (3) Şehidiye Cami**’dir.”

Kırklar Kilisesi Bilgileri: Mardin'deki Hristiyanların (Süryaniler) sosyal-kültürel yapısı, aile yaşantısı, dini inançları, dini yapıları ve merkezde bulunan kiliselerle ilgili başpiskopos Rahip Gabriyel Akyüz ile röportaj yapıp gerekli izinler doğrultusunda ses kaydı alınmış ve çalışmada dijital veriye dönüştürülmüştür.

Mardin Protestan Kilisesi Bilgileri: Mardin Süryani Proteston Kilisesi için Baş Keşiş Ender Peker ile Hristiyanlık ve mezhepleri üzerine röportaj yapılmış, mezheplerin dini mekândaki etkileri ve farklılıkları karşılaştırılmıştır. Gerekli izinler doğrultusunda ses kayıtları alınıp dijital verilere dönüştürülmüştür.

Mort Şmuni Kilisesi Bilgileri: Kilise ile ilgili bölgedeki esnaflar, kilise yetkilisi ve başpiskopos Rahip Gabriyel Akyüz ile röportaj yapıp gerekli izinler doğrultusunda ses kaydı alınarak çalışmada dijital veri olarak kullanılmıştır.

Mardin Ulu Cami, Latifiye Cami, Şehidiye Cami Bilgileri: Camiler için gerekli bilgiler cami yetkilisi ve bölgedeki esnaflarla röportaj yapıp gerekli izinler doğrultusunda ses kaydı alınmış ve çalışmada dijital verilere dönüştürülmüştür.

Kiliseler ve camilerde alanda çizilmiş kroki üzerinden belirtilmiş işaretlerle mimari öğelerin plandaki yerleri belirlenmiştir (ek1, ek2, ek3, ek4, ek5, ek6) . Fotoğrafları numaralarla işaretlenip detaylandırılmıştır.

Çalışmada elde edilen veriler Diyanet İşleri Başkanlığı “Cami Planlama ve Tasarımı Kılavuzu” kullanılarak camilerdeki mimari öğeler değerlendirilmiştir. Kilise mimari öğeleri ise “Literatür çalışmasından elde edilen veriler” ile tablo oluşturularak değerlendirilmiştir.

2. DİNİ MEKÂNLAR

Tarihin en eski dönemlerinden bu yana kayalar, mağaralar ve ormanlar gibi mekânlar farklı biçimlerde bugünün toplumları tarafından kutsal kabul edilmektedir. Mekânın kutsallığını göstermek için de anlatılar ve somut öğeler geliştirilmiştir. Çeşitli kaynaklarda dini mekân; işlevi bir merkez ve bir toplanma noktası olan, biçim ve ölçüsü ile özel yapılar olarak ifade edilmektedir. Kişi, zaman, mekân veya eşyadan oluşan kutsallar; insanın duyu ve deneyimleriyle ulaşabileceği fiziki varlık alanında bulunmaktadır. Dini mekân bulunduğu konum ve barındırdığı anlam bakımından özel niteliktedir. Kutsal kabul edilen yerler sıradan yerlerin ve dinsel eylemlerin mekânına dönüştürülerek dış dünyadan soyutlanması ve arındırılması amaçlanmıştır. Dini mekânlarda mimari öğeler farklı kavramlarda anlamsal kimlik taşımaktadır. Dolayısıyla bir kilise veya camide mimari öğeler ana tasarım kriterlerini oluşturabilmektedir.

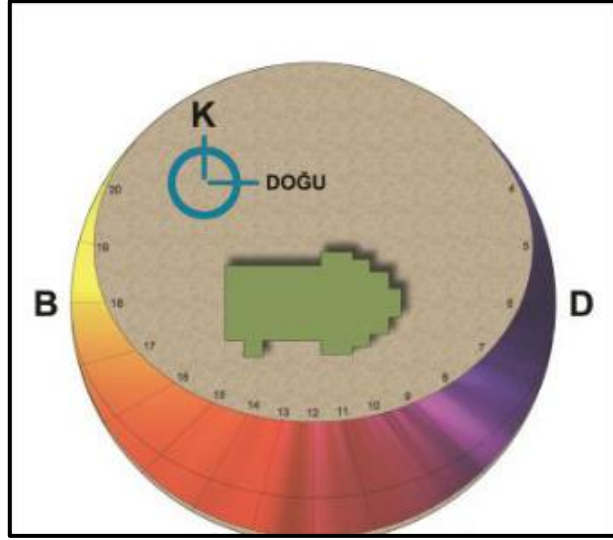
2.1. KİLİSE

Kilise, Latince (eski Yunancada) meclis, kurultay, toplantı anlamına gelen Ekklesia sözcüğünden türemiştir. Anadolu'daki ilk Hristiyanlar Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlık yasak olduğu için ibadetlerini gizli yapmak zorunda kaldılar (Ünver, 2000:145). Hatay'ın Antakya ilçesinin 2 km kuzey doğusunda Habib-i Neccar dağının uzantısı olan doğal bir mağara Hristiyanlığın ilk kilisesi sayılmaktadır. 13 metre uzunluğunda, 9 metre genişliğinde ve 7 metre yüksekliğinde olan bu mağara bugün Saint Pierre Kilisesi olarak bilinmektedir. Hristiyanlığın yayıldığı ilk dönemlerde inananların gizlice toplandığı bir mekân olarak bilinir (Şekil 2.1, URL 1).

Şekil 2.1. Saint Pierre Kilisesi (URL.1)

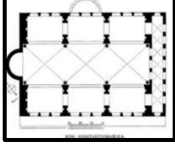
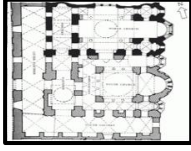
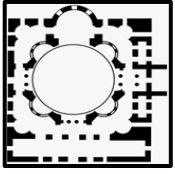
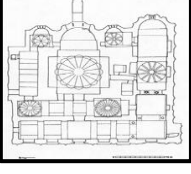
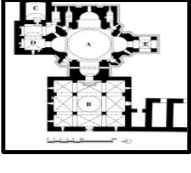
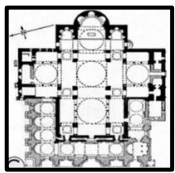
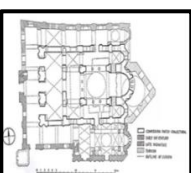
M.S. 313 yılından sonra Roma İmparatoru I. Konstantin Hristiyanlığı yasalaştırdı. Böylece Hristiyanlar yeryüzünde kiliseler inşa etmeye başladılar. Kiliseler Doğu-Batı yönünde olan bazilika şeklinde inşa edilmiştir (Şekil 2.2). İlk kiliseler, ana galeriden bir revakla ayrılmış yan koridorlardaki neflere sahiptir. İnananların kiliseye girdikleri ana kapı kiliselerin batı cephesinde yer alır. Doğu cephesinde ise apsis bulunur. Girişin tam karşısında vaftiz, tövbe ve nikâh gibi kutsama törenlerinin yapıldığı kısım yer almaktadır. Rahibin konuşma yaptığı vaaz kürsüsü de aynı bölümdedir. Duvarlar Hz. İsa'nın ve azizlerin heykel ve resimleriyle süslüdür. Müzik kilisenin vazgeçilmez bir öğesidir. Kiliselerin çoğunda ayrıca özel dua odaları, galeriler ve iç avlular yer almaktadır.

Şekil 2.2. Kiliselerde Yönlendirme (Barut, 2016)

Kiliselerin yapılaşmasında sadece ibadet binasının yanı sıra kütüphane, yemekhane, yönetim birimleri gibi ek yapılarının da olduğu görülür. Bu şekliyle yapı topluluğu durumunu göstermektedir. Kiliselerde plan tipleri; nef sayısı, üst örtü sistemi ve taşıyıcı sistemlerine göre sınıflandırılmaktadır. Kilise mimari gelişimine paralel olarak üst örtüde meydana gelen değişimler iç mekâna da yansımış ve bunun sonucunda çeşitli kilise plan tipleri ortaya çıkmıştır. Bunlar; bazilikal planlı kiliseler, merkezi planlı kiliseler, kubbeli bazilikal planlı kiliseler, haç planlı kiliseler, serbest haç planlı kiliseler, kapalı Yunan haçı planlı kiliseler, kiborion planlı kiliseler, yonca planlı kiliseler, dehliz planlı kiliselerdir (Tablo 2.1.).

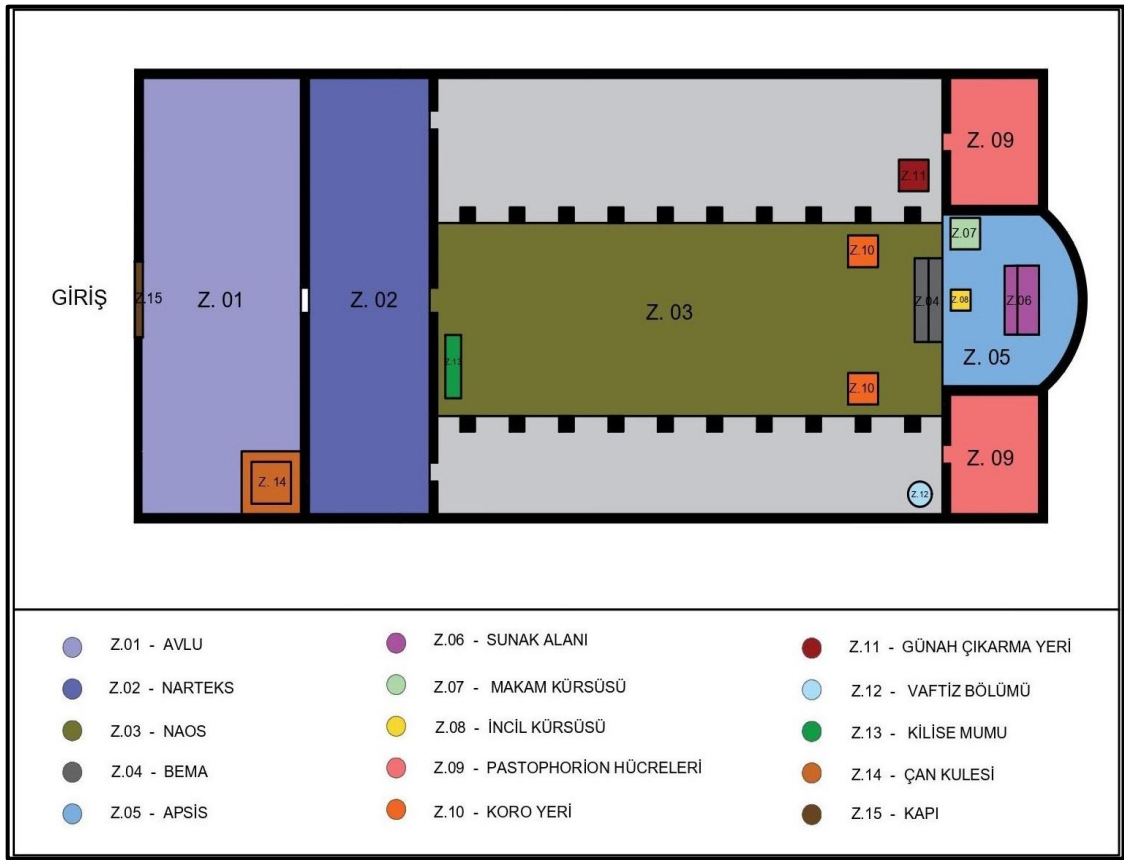
Tablo 2.1. Kilise Plan Tipleri

KİLİSE PLAN TİPLERİ					
İsim	Tanım	Plan	İsim	Tanım	Plan
Bazilikal Planlı Kiliseler	Hristiyan dini mimarisinde kullanılan en eski ve en yaygın kilise tipidir.		Yunan Haçı Planlı Kiliseler	Dikdörtgen bir zemin planı üzerinde yer almaktadır.	
Merkezi Planlı Kiliseler	Kare, çokgen ya da dairesel bir hacim ve çevresindeki simetrik öğelerden oluşan plan şemasına sahiptir.		Kiborion Planlı Kiliseler	Kiborion plan tipinde Yan nefler çıkartılıp tümü kubbeyle örtülü bir mekân oluşturulmuştur.	
Kubbeli Bazilikal Planlı Kiliseler	Kubbenin eklendiği bazilika plan şemasına denir.		Yonca Planlı Kiliseler	Yonca plan tipinde merkezi kubbe başlangıçları kasnak seviyesi ile aynı olmasına denir.	
Serbest Haç Planlı Kiliseler	Merkezde yer alan kare planlı mekânın doğuya, batıya, kuzeye ve güneye genişletilmesine denir.		Dehliz Planlı Kiliseler	Yapının naos kısmında dört kemer üzerinde yükselen bir kubbesi bulunmakta ve orta mekân bu kubbenin altında kalmaktadır	

2.2. Kiliselere Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

Kilise mimari öğelerini oluşturan üç farklı mezhep bulunmaktadır. Bunlar Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhepleridir. Bu mezheplerin ibadet biçimlerinden dolayı mimarileri de farklıdır. Genel olarak tüm kiliselerde bulunan başlıca mimari öğeler şunlardır; avlu, narteks, naos, bema, apsis, sunak alanı, makam kürsüsü, İncil kürsüsü, pastophorion hücreleri, koro yeri, günah çıkarma yeri, vaftiz bölümü, kilise mumu, sunak lambası, çan kulesi ve kapı gibi öğelerden oluşmaktadır. Hristiyan mezheplerinin dini mimarisinde farklılıklar görülebilir. Bu farklılıklar mezhebin kökeni, tarihi, bulunduğu coğrafi bölge ve inançsal gelenekleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir.

Katolik mezhebinde mimari ögeler genellikle Latin mimari etkisiyle inşa edilmiştir. Bu yapılar yüksek kuleli ve haç planlıdır. Ortodoks mezhebinin mimari öğelerinde Bizans ve Yunan mimari etkileri görülür. Kubbeli ve yuvarlak hatlı, bazilikal planlı yapı olarak inşa edilmiştir. Protestan kiliselerinde ise daha sade ve işlevsel bir mimari üslup kullanılmıştır. Bu yapılar dörtgen planlı veya tek nefli bazilikal planlı olarak tasarlanmıştır. Araştırma yapılan kiliseler bölgesel olarak Mardin merkezde yer almaktadır. 6 yüzyılda Süryani Ortodoks ve Protestan mezhebine dâhil olan kiliselerdir. Kiliselere kimliğini kazandıran mimari öğelerin plan üzerindeki yerleri Şekil 2.3'te gösterilmiştir.

Şekil 2.3. Kiliselere Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Planı (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.1. Avlu

Avlu erken Hristiyan kilise mimarisinde yer alan bölümdür ve yapının anıtsallığını vurgulayan bir mekândır (Şahbaz, 2023). Avlu kilisenin giriş yönlerinde yer alır (Şekil 2.3; Z.01). Ayrıca ayin başlangıcında cemaatin kiliseye girmeden önce toplandığı açık mekânı ifade etmektedir (Şekil 2.4).

Şekil 2.4. Mor Gabriel Manastırı Avlu, Mardin /Türkiye (URL 2)

2.2.2 Narteks

Narteks, erken Hristiyan ve Bizans bazilikal kiliselerinde ana mekâna açılan giriş bölümüdür. Genellikle yapının batı yönünde bulunur (Şekil 2.3; Z.02). Merkez bölümündeki nef, duvarlar yahut sütunlar ile ayrılır. Erken Hristiyan kiliselerinde revak biçiminde, Bizans'ta ise genel olarak kilisenin batısında ana eksene dik konumda ve dışa kapılarla açılan kapalı mekân biçimindedir. Bazı kiliselerde art arda iki narteks olabilir. Bu durumda ilkinde dış narteks, oradan bir kapı ile girilen ikincisine iç narteks denir (Yazarım, 2020). Tezde incelenen kilise örneklerinde narteks bulunmadığı için tanımda İstanbul Kariye Cami 'sinin narteks fotoğrafı kullanılmıştır (Şekil 2.5).

Şekil 2.5. Kariye Cami Narteks, İstanbul/Türkiye (URL 3)

2.2.3. Naos

Naos Yunanca “tapınak” ve “Tanrının evi” anlamlarına gelmektedir. Bir Yunan tapınağında Tanrı’nın heykelinin yer aldığı, çevresi sütunlu ana hacimdir (Hasol, 2017), (Şekil 2.3; Z.03). Ayrıca kiliselerde halkın ibadet ettiği mekâna verilen isimdir. Kiliselerin esas mekânı naostur. Kiliselerde naoslar plan tiplerine göre tek nefli, üç nefli, apsise göre doğu-batı doğrultusunda veya kuzey-güney doğrultusunda konumlanabilmektedir (Şekil 2.6).

Şekil 2.6. Mor Hürmüz Kilisesi Naos, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.4. Bema

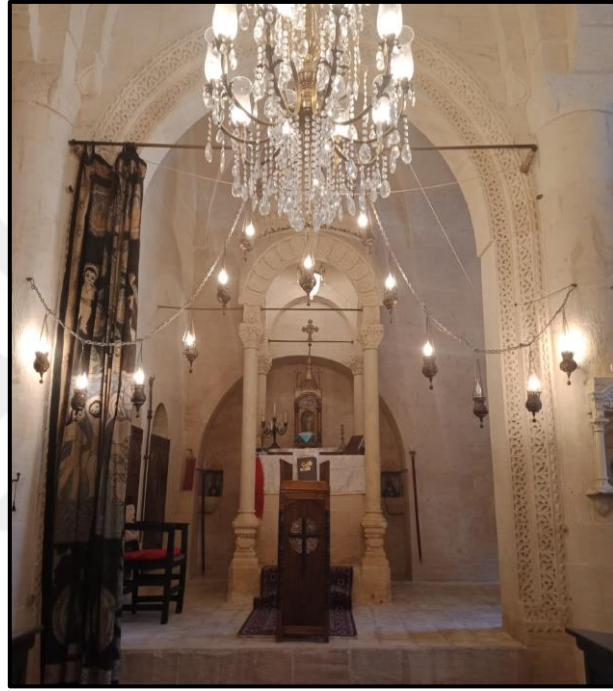
Erken Hristiyan ve Bizans kiliselerinde apsisin önünde din adamlarının bulunduğu halkın giremediği kutsal bölümdür (Hasol, 2017), (Şekil 2.3; Z.04). Ayrıca bema naos seviyesinden birkaç basamak yüksekte bulunan platformdur (Şekil 2.7).

Şekil 2.7. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi Bema, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.5. Apsis

Apsis, kilisenin doğu duvarında yer alan yarım daireli bölümdür. Kilisede tek veya üç apsis bulunabilir (Şekil 2.3; Z.05). Çoğu örnekte dışarıya çıkıntı yapan bu bölüm dışarıdan rahatça görülebilmektedir. Orta nefte yer alan apsis diğer neflere göre daha geniş yapılır. Apsis bölümü kutsal alan sayılmaktadır. Bu nedenle naos bölümünden yüksektir ve ikonostasis ile bölünmüştür. Bu bölümde liturjik elemanlar ile altar (sunak) bulunmaktadır (Şahbaz, 2023), (Şekil 2.8).

Şekil 2.8. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi Apsis, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.6. Sunak Alanı

Sunak alanı ayinlerin ve tüm kutsamaların gerçekleştirildiği yerdir. “İbranicede ve Arapçada ‘mezbah’ [ya da mizbeah] sözcükleri kurban kesilen yer [kurban taşı] olarak da tanımlanmaktadır” (Malaty, 1994: 15). Başka bir deyişle kiliselerdeki sunak alanı, İsa’nın kurban edilişini de sembolize etmektedir. Sunak alanı apsisin içinde yer almaktadır (Şekil 2.3; Z.06), (Şekil 2.9).

Şekil 2.9. Meryem Ana Kilisesi Sunak Alanı, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.7. Makam Kürsüsü

Makam kürsüsü kiliselerde ayin esnasında ayini yöneten din adamı için yapılan ahşap bir koltuktur. Makam kürsüsü olarak adlandırılan bu koltuk gösterişli bir taht formundadır (Şekil.2.3; Z.07). Süryani Ortodoks Kiliselerinde makam kürsülerinin en anlamlısı olan, Midyat Deyru’l-Zafaran Manastırı’nda Meryem Ana Kilisesi’nin içinde yer alan “patrik tahtı”, ilk havari Petrus ’tan başlayarak, hiç kopukluğa uğramadan devam eden apostolik halef-selef silsilesinin sembolüdür. Makam kürsüleri genellikle ahşap malzeme ile yapılmıştır. Oyma ve kabartma teknikle, bitkisel veya geometrik motiflerle bezelidir (Turan, 2019), (Şekil 2.10).

Şekil 2.10. Kırklar Kilisesi makam kürsüsü, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.8.  ncil Kürsüsü

Apsisin girişinde Süryanice “Go ulto” olarak isimlendirilen ve yüksek yer anlamına gelen bir  ncil kürsüsü bulunmaktadır ( ekil 2.3; Z.08). Bu kürsünün  n yüzünde  sa Mesih’in haça gerili ini tasvir eden bir motifle süslü gümüş mahfazanının içinde bir  ncil, arkasında bulunan orta büyüklükte metal haça dayalı vaziyette dik olarak konulmuştur.  ncil kürsüsü ahşaptan imal edilmiş ve  n cephesinde yine bir ha  motifi bulunmaktadır ( ekil 2.11). Ayrıca  ncil kürsüsü  sa Mesih’in makamını temsil eder (Durak, 2011).

Şekil 2.11. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi  ncil Kürsüsü, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.9. Pastophorion Hücresi

Pastophorion hücreleri kiliselerde apsisin iki yanındaki odalara verilen isimdir. Kapalı mekânlar halindedir. Kutsal kap ve giysilerin saklandığı güneydekine “diakonikon”, kutsal ekmeğin ve şarabın korunduğu kuzeydekine “protbesis” denir. Genellikle ortada apsis ve apsisin her iki yanında birer tane pastophorion hücresi yer almaktadır (Şekil 2.3; Z.09). Merkezi planlı kiliselerde mekânın üzeri yapının bütününe kaplayan bir kubbe ile örtülür. Çeşitli amaçlarla kullanılmış bu mekânlar kilisenin değerli eşyalarının (Liturji) saklanması ve kutsal nesnelerin korunması için kullanılan mekânlardır (Şekil 2.12).

Şekil 2.12. Meryem Ana Kilisesi Pastophorion Hücresi, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.10. Koro Yeri

Geleneksel kiliselerde koro yeri sahnın ile sunak alanının arasında batıya bakan tarafta bulunmaktadır (Şekil 2.3; Z.10). Ancak bazen sahnın doğu tarafında da yer aldığı görülmektedir. Merkezi planlı olan kiliselerde koro yeri, yüksek kürsünün arkasında ve tam olarak ibadet eden topluluğun görüş açısında olacak şekilde kilise sıralarına doğru bakmaktadır. Ortodoks Kiliselerinde buraya Grekçe *kliros* denmektedir. Yine Ortodoks Kiliselerinde ve Protestan Kiliselerinde ayin sırasında çalgı aleti kullanılmaktadır. Bu bölümde koro üyelerinin oturduğu, ayakta durduğu ya da diz çöktüğü uzun sıralar yer almaktadır (Sargın, 2012), (Şekil 2.13).

Şekil 2.13. Mor Petrus Pavlus Kilisesi Koro Yeri, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.11. Günah Çıkarma Yeri

Geleneksel kiliselerde bulunan nef içerisinde, koronun yanında ya da yan neflerde bir veya iki günah çıkarma yeri bulunmaktadır (Şekil 2.3; Z.11). Bu yer, genel olarak kilisede günah çıkarma ve pişmanlık ayini için kullanılır (Şekil 2.14)

Şekil 2.14. Mor Hürmüz Kilisesi Günah Çıkarma Yeri, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.12. Vaftiz Bölümü

Vaftiz, bütün Hristiyan Kiliselerinde dine giriş sakramenti olarak kabul edilir. Her doğan insan ya da Hristiyan inancına sonradan girenler için uygulanması gereken kutsal bir törendir. Vaftiz, Hristiyanların kutsal kitabı Yeni Ahit'te Kutsal Ruh ile yeniden doğumu simgeler. Kilise de Baba, Oğul ve Kutsal Ruh 'un isimleri zikredilerek üç defa suya batırılarak vaftiz edilir. Böylece aday Hristiyanlığa girmiş kabul edilmiştir (Yıldırım, 2013). Vaftiz bölümü, Hristiyanlıkta önemli bir dini tören olan vaftizin gerçekleştirildiği kiliselerin özel bir bölümüdür. Vaftizhane olarak da adlandırılır. Genellikle kilisenin girişinde veya ana bölümünden ayrı bir yerde bulunur (Şekil 2.3; Z.12). Vaftiz bölümünde suya daldırma işleminin yapılabilmesi için bir vaftiz havuzu veya küveti bulunur. Havuz veya küvet genellikle taş ya da mermerden yapılır (Şekil 2.15). Ayrıca vaftiz töreni Hristiyan inancına göre kişinin günahlarından arınmasını, İsa Mesih'e olan inancını ve Hristiyan cemaatine kabulünü simgelemektedir.

Şekil 2.15. Mor Hümmüz Kilisesi Vaftiz Bölümü, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.13. Kilise Mumu

Hristiyan inancında ışığın önemli bir yere sahiptir. Tanrı ışığın yaratıcısı olarak görülmektedir. Bu anlayış kilisedeki aydınlatma tasarımının da temelini oluşturmaktadır. İç mekânda yağ kandilleri ile birlikte aynı anda pek çok yerde mumlar kullanılmış ve mekân değişik açılardan aydınlatılması sağlanmıştır (Şekil 2.3; Z.13). Böylece tek bir kaynaktan değil birçok kaynaktan yayılan ışık Tanrı'nın her yerde var olmasını sembolize etmektedir. Ayin ve törenlerde kullanılan mumlar uzun, kalın ve sivri uçlu olarak çeşitlilik göstermektedir (Şekil 2.16).

Şekil 2.16. Mor Hürmüz Kilisesi Mum Alanı, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.14. Sunak Lambası

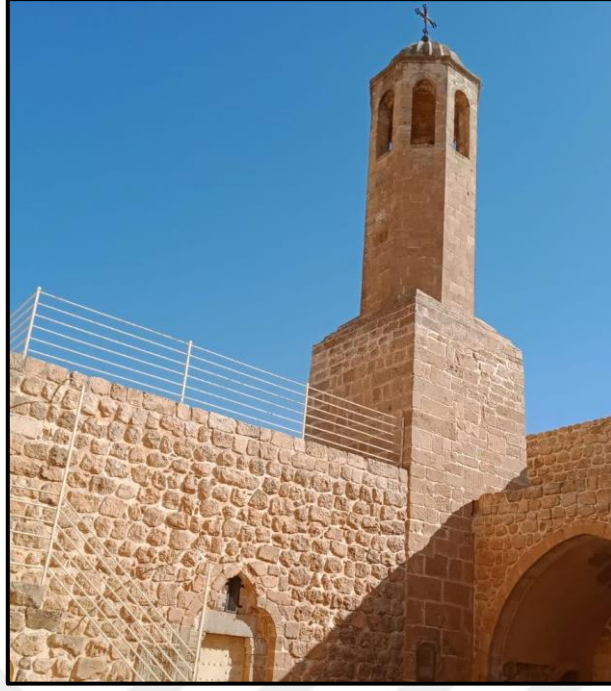
Kiliselerde bulunan sunak lambası, sürekli olarak yanan aydınlatma elemanın adıdır. “Ebedi Lamba” adıyla da bilinmektedir. Sunak lambası, belirlenmiş kuralları bulunmamakla beraber genellikle kırmızı renktedir ve kilisedeki diğer aydınlatmalardan ayırt edici bir özelliktedir. Lamba, bir ip ya da zincir yardımıyla sunak dolabı önüne yerleştirilir (Şekil 2.17). Tavandan sarkıtılmış lamba sunak girişinin yakınına asılarak duvara sabitlenmektedir. Kimi kiliselerde kutsal dolap yanındaki bir pervaza ya da zemin üzerinde bağımsız duran bir stant üzerine de yerleştirilmektedir. Lambayı yakmak için yağ kandilleri ya da mumlar kullanılır.

Şekil 2.17. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi Sunak Lambası, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.15. Çan Kulesi

Kiliselerde inananların ibadete çağırılması için çanın asıldığı kuleler çan kuleleridir. Çan kuleleri kilise ve manastırlara sonradan eklenen yapıların en belirgin olanlarıdır. Bunlar genellikle sekizgendir ve yarım daireyle biterler. Sekizgen prizma, silindir, dikdörtgen ve kare çan kulelerinde görülen formlardır (Şekil 2.3; Z.14). Birçok kilisenin çan kulesi yokken bazılarının iki çan kulesi bulunur. Günümüzdeki çan kulelerinin yapılış tarihi 200 yılı geçmemektedir. Süryani Ortodoks dini mimarisinde çan kuleleri düzgün kesme taş malzemeden yapılmış ve süsleme açısından zengindir. Çan kulesi kaide, gövde, çanın asılı olduğu yer ve tepelik olmak üzere, dört bölümden oluşmaktadır. Bu çan kuleleri kare kaide üzerine silindirik bir gövdeden yükselir. Kare kaidelerin dört köşesinde birer sütünce bulunur. Kaidelerin her bir cephesine nişler yapılmıştır. Kare kaide ve silindirik gövde üzerinde sütunların taşıdığı ve çanın içerisinde bulunduğu bölüm yükselmektedir. Çanın içerisinde bulunan ikinci bölümün üzeri genellikle dilimli kubbe ile tamamlanmaktadır (Şekil 2.18). Çan kuleleri küçük ölçekli kiliselerde bir adet, metropolitliğin olduğu büyük ölçekli kiliselerde ise iki adet yer almaktadır (Turan, 2019).

Şekil 2.18. Mar Mihael Kilisesi Çan Kulesi, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.2.16. Kapı

Kiliselerde giriş kapıları genellikle portal biçimindedir. Kiliselerdeki giriş kapıları işlevsel ve sembolik öneme sahiptir. Kapıların tasarım ve süslemesi insanlara “Baba” Tanrı’ya giden yolda rehberlik eden İsa’nın varlığını anımsatmaktadır. Kapılar iç mekânı dış unsurlardan korumak, kitabe ve haç sembolünü taşımak gibi işlevsel özelliktedir. Ayrıca kilise kapılarının görünümü ve yüksekliği de kutsallığını sembolize etmektedir (Şekil 2.19). Ana giriş kapısı genellikle narteksin de olduğu kısım olan batı yönündedir (Şekil 2.3; Z.15). Böylece sembolik olarak, inananlar kurtuluş yolculuğuna karanlık olan batıdan başlamakta ve aydınlanarak yolculuğunu doğuda bulunan üzerine güneşin doğduğu sunakta bitirmektedir (Demetrescu, 2000:30).

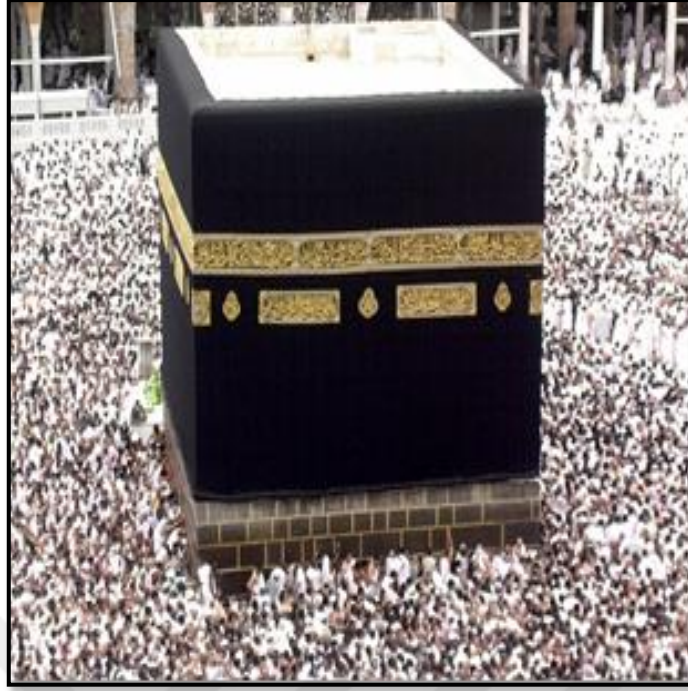
Şekil 2.19. Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi Giriş Kapısı, Mardin/Türkiye (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.3. CAMİ

Kur'an'da cami terimi geçmez ancak "secde yapılan yer" anlamındaki mescit kavramı kullanılır. Müslümanların ibadet amaçlı toplandıkları cami mekanı, Arapça cem "toplanma" anlamına gelmektedir. Camiler bir sosyal toplanma yeri olarak geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Burası yalnızca inanan topluluğun ibadet etmek için bir araya geldiği bir mekân olmanın dışında aynı zamanda bir kültür merkezidir.

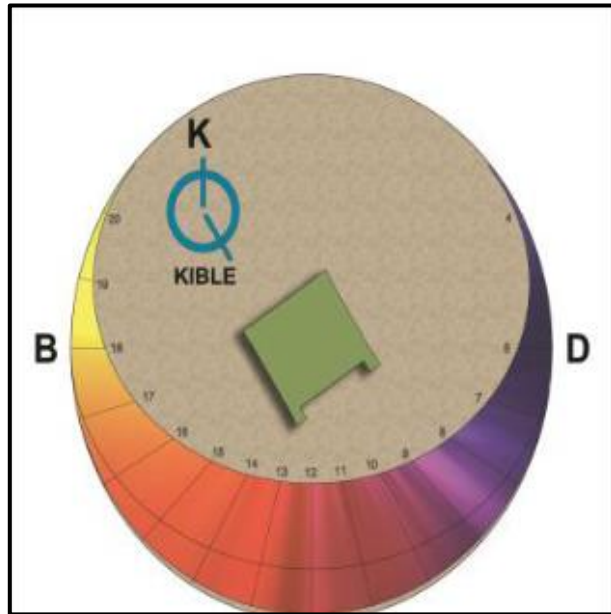
İlk dönem camileri bir ibadet binası olmanın ötesinde yönetim, eğitim gibi birçok işlevi yerine getiren bir merkez (külliye) konumunda olmuştur. Müslümanların toplanma mekânı, her şeyin ezeli ve ebedi kaynağı olan Allah'ın birliğini ve tevhit anlayışını simgelemektedir. Cemaatle namazı ve hayratı öven hadisleri temel alan İslâm dini mimarisi, ilk mabet Kâbe ve ilk mescit Kuba Mescidi ile başlamıştır. Mescid-i Nebevî ve benzerleriyle devam ederek yayılmış ve günümüze kadar gelmiştir. O dönemlerde camiler olmadığından Allah'a ibadet ve namaz kılınması açık arazide yapılırdı. Muhammed peygamber Medine'ye hicreti sırasında Medine yakınlarında Kuba denilen yerde birkaç gün kalmıştır. Peygamber Kuba'da olduğu zaman için bir cami yaptırmıştır. Bu günümüzde Kuba Cami olarak bilinir. Hicretin ilk zamanlarında Müslümanların kıblesi Kudüs idi. Sonraları ayet ile kıble Kâbe oldu (Şekil 2.20.). Bu ayet Kur'an'ın ikinci suresinde bildirilir. Konuyla ilgili Kuran'da şöyle buyrulur: "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir." Muhammed peygamber ikinci kıblenin ise Mescid-i Aksa olduğunu söyledi. Kıblenin değiştirilmesi hakkında ayetin Peygamber'e nazil olduğu cami hazırda Medine yakınında bulunan iki kıbleli camidir.

Osmanlıda sultanlar adına yaptırılan büyük camilere selatin camileri denir. Ayrıca herhangi bir alanda ibadet etmeye yarayan, boş ve imarsız mekânlara namazgâh denir. Şehirlerde yapılan ve özellikle cuma namazları için büyük cemaatlerin toplanmasını sağlayan şehrin en büyük ve abidevi camilerine ise Ulu cami denilmektedir.

Şekil 2.20. İlk Kible Kâbe (URL 4)

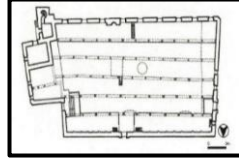
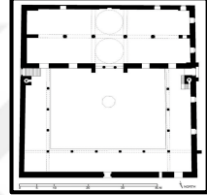
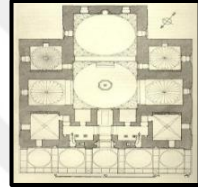
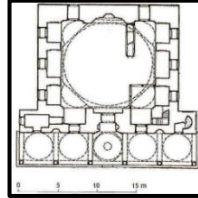
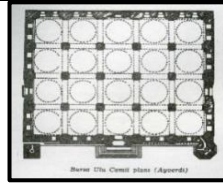
Camiler Mekke şehrinde bulunan Kâbe'ye göre inşa edilirler (Şekil 2.21). Camiler iki ana bölümden oluşur. Bunlar merkezi ibadet alanı ve avludur. Merkezi ibadet alanında mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve dikdörtgen oylumun üzerini örten kubbelerden meydana gelir. Minare avlunun iç duvarlarına bağlanmıştır. Son cemaat yeri avlunun giriş kapısı olan yüzünde bulunur.

Şekil 2.21. Camilerde Yönlendirme (Barut, 2016)

Camilerin plan tiplerine bakıldığında küfe planlı cami, transept planlı cami, zaviyeli (tabhaneli) cami, tek kubbeli cami, ulu cami, merkezi planlı cami, üç şerefeli cami ve sekiz şerefeli cami örnekleri bulunur (Tablo 2.2).

Tablo 2.2. Cami Plan Tipleri (Bayraktar, 2020)

CAMİ PLAN TİPLERİ		
İsim	Tanım	Plan
Küfe Planlı Cami	Küfe planlı cami, dış avludaki planı destekler ve yapının içini eşit aralıklı sütunlarla ayırır.	
Transept Planlı Cami	Transept Planlı Camiler, mihraba karşılık gelen dik bir sahanın kestiği ve yatay sahnılardan meydana gelmiş plan tipidir.	
Zaviyeli Cami	Zaviyeli Cami, ana eksen üzerinde yer alan kapalı bir avlu durumundaki merkezi mekân ve çevresindeki üç eyvandan oluşur.	
Tek Kubbeli Cami	Kare planlı ve tek bir kubbe ile kapatılan örtülü bir iç mekândan oluşturulan bu camilere bir de minare eşlik etmektedir.	
Ulu Cami	Bu yapı düz toprak damlı ve kâgır ayak dizilerince taşınan basit bir strüktürdür. Selçuklu döneminde bu çok ayaklı ulu cami şeması pek çok çeşitlemeleri yapılarak uygulanmıştır.	

2.4. Camilere Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

Dini yapıların planlanması o bölgenin farklılıkları, kökeni, tarihi, bulunduğu coğrafi konumu ve inançsal gelenekleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. İslâm dininde hiçbir nesneye kutsallaştırma anlamı yüklenmemektedir. Bu nedenle dini yapıların mimari öğeleri işlevsel olarak tasarlanmış ve kullanılmıştır. Müslümanların tek ortak sembolü Kâbe'dir. Camiye dini kimliğini kazandıran mimari öğeler; avlu, revak, şadırvan, abdesthane, minare, son cemaat yeri, harim, kadınlar mahfili, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, müezzin mahfili ve taç kapı biçiminde sıralanmaktadır. Bu mimari öğeler Şekil 2.22 'de plan üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 2.22. Camiye Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)

2.4.1. Avlu

Avlu Arapçada sehan, Farsçada meydan adı verilen mimari ögedir. Genellikle camilerin kuzey yönünde, üstü açık, üç yönden revaklarla çevrili mekâna verilen isimdir. Avlu, caminin giriş kapısına bakmakta ve etrafı belirlenmiş geniş üstü açık bir mekândır (Şekil 2.23, URL 5). Genel olarak merkezi mekân odaklı iç mekân oluşumunun tüm özelliklerini barındırmaktadır (Şekil 2.22; Z.01). Bir toplanma alanı olan avlu, sosyalleşme işlevini de karşılamaktadır ve merkezinde genellikle su ögesi bulunur. Şadırvan adı verilen bu öge, çoğu büyük camilerde namazdan önce abdest alınması için bulunsa da, işlevsellikten çok estetik amaçlı kullanılmaktadır. Cuma ya da bayram namazlarında cami içine sığmayan inananlar avluda da ibadetini yerine getirebilmektedir. Bunun dışında camide cenaze törenleri iç mekânında değil avluda gerçekleştirilmektedir. Ölü avluda yer alan musalla taşına konur. Burası dikdörtgen masa biçiminde, cenazelerin üzerine konulup cenaze namazının imam tarafından önünde kıldırıldığı yüksekçe bir yerdir. Genellikle avlunun üzeri revak ya da üst örtüyle kapatılmakta, böylece ibadet edenlerin çeşitli hava şartlarından korunması amaçlanmaktadır.

Şekil 2.23. Sultanahmet Cami Avlusu, İstanbul/Türkiye (URL 5)

2.4.2. Revak

Revak cami avlusunda veya dış cephesinde yer alan, üstü örtülü, önü açık, sütunlarla desteklenen yarı açık bir alandır (Şekil 2.22; Z.02). Revaklar, camilere estetik bir görünüm kazandırmanın yanı sıra yağmur, kar ve güneşten koruma gibi işlevsel amaçlar da taşımaktadır (Şekil 2.24, URL 6).

Şekil 2.24. Üç Şerefeli Cami Revakları, Edirne/Türkiye (URL 6)

2.4.3. Şadırvan

Farsça âb (su) ve dest (el) sözcüklerinden oluşan "el suyu" anlamına gelen abdest, belirli ibadetlerin yapılmasının ön koşulu olarak ibadet kapsamında bir çeşit temizliktir. Şadırvan camilerin avlusunda bulunur (Şekil 2.22; Z.03). Şadırvan etrafında musluklar, takunyalar, elbise askılıkları, oturma yerleri ve içinde su bulunan bir hazneden oluşan bölümdür (Şekil 2.25, URL 7).

Şekil 2.25. Yeni Cami Şadırvanı, Eminönü/ İstanbul (URL 7)

2.4.4. Abdesthane

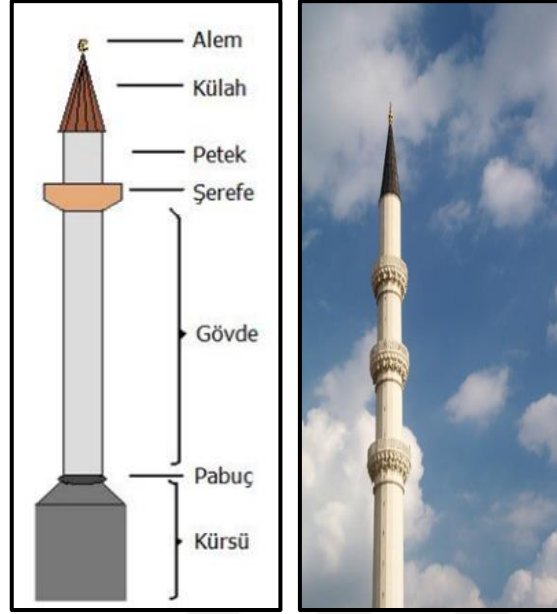
Abdesthane cami dışından mekân bağlantısı olan ıslak hacimli kısımdır (Şekil 2.22; Z.04), (Şekil 2.26, URL 8).

Şekil 2.26. Ayasofya Abdesthanesi (URL 8)

2.4.5. Minare

İslam'ın sembolü olan minareler Müslümanları ibadete çağırarak ve caminin konumunu belirtmek için inşa edilmiş mimari öğelerdir. Minare sembolik anlam bakımından caminin tamamlayıcı öğesidir. Caminin avlusunda konumlanmaktadır (Şekil 2.22; Z.05). Minarenin kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külah ve âlem gibi bölümleri bulunmaktadır. Caminin minaresi bulunduğu kültürel coğrafyanın özelliklerine göre çeşitli yükseklikte ve şekilde kare, silindir, çokgen, kuşaklı ve şerefeli olarak yapılmıştır. Minareler geometrik motifler ve renkli süsleme teknikleriyle bezenmiş mimari öğelerdir (Şekil 2.27, URL 9).

Şekil 2.27. Kocatepe Cami Minaresi, Ankara / Türkiye (URL 9)

2.4.6. Son Cemaat Yeri

Son cemaat yeri, büyük camilerde camiye bitişik revaklı yerdir. Bu yerin avlu tarafı açıktır (Şekil 2.22; Z.06). Avludaki cemaat yeri denilebilecek bu yer, avludan yüksek bir platformdadır. Duvarları pencereless ve mükebbirelidir. Zeminde örtü olarak kilim, tahta, hasır kullanılır. Eğer caminin cümle kapısından (ana kapı) içeri girildiğinde sahına açılan ikinci bir kapı varsa bu iki kapı arasındaki bölüme de cemaat yeri denir. Burası kapalıdır ve halı ile kaplıdır (Şekil 2.28, URL 10)

Şekil 2.28. Manisa Sultan Cami Son Cemaat Yeri (URL 10)

2.4.7. Harim

Camilerde ibadetin yapıldığı merkezi alana harim denir. Geleneksel camilerin sahnalarında kemerli sütunlar ile bir alan oluşturulmuş olsa da temel olarak caminin toplanma mekânıdır. Harim alanı genellikle dikdörtgen ya da kare planlıdır (Şekil 2.22; Z.07). Caminin Yatay ekseninde kible yönü ile dikey ekseninde kürsüye çıkış yönü dışında harimin herhangi bir hareket yönü yoktur (Şekil 2.29, URL 11).

Şekil 2.29. Sultanahmet Cami Harim, İstanbul / Türkiye (URL 11)

2.4.8. Kadınlar Mahfili

Cami içerisinde kadınların namaz kılmaları için ayrılmış bölümün adıdır. Khare, Abdul malik ve Anz (2009) 'a göre peygamber efendimiz zamanında Medine'de yapılan ilk Kuba camisinde kadınlar için özel bir bölüm yapılmamıştır. Onun yerine ayrı saf olarak belirlenmiş ve ibadet etmeleri sağlanmıştır. Kadınların camilerde erkeklerden ayrı olarak ibadet etmelerine ilişkin Kur'an'da herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Camilerde bu bölümün ayrılması zamanla farklılık göstermektedir. (Şekil 2.22; Z.08), (Şekil 2.30, URL 12).

Şekil 2.30. Sivrihisar Ulu Cami Kadınlar Mahfili, Eskişehir / Türkiye (URL 12)

2.4.9. Minber

Minber kelime anlamı Arapçada “yükseklik” veya çıkılacak yer anlamında kullanılan nebr sözcüğünden gelmektedir. Mihrabın hemen batısında yer alan ve bölümleri bulunan bir mimari ögedir. Bu mimari öge aynı zamanda dini bayram ve cuma günlerinde imamın çıkıp oturarak hutbe okuduğu, Müslümanlara seslendiği ve Kur’an okuduğu merdivenli kürsüdür (Şekil 2.22; Z.09.). Kur’an okuması nedeniyle sahanlıkta bir de rahle denilen küçük ve alçak bir okuma masası bulunmaktadır. Cami iç mimarisindeki minberin merdiven başlangıcında perde veya iki kanatlı bir kapısı bulunur. En yüksek yerinde imamın durduğu bir sahanlık, bu sahanlığın dört köşesindeki direklere oturan küçük bir kubbe ve bu kubbenin üstünde de bir külah bulunmaktadır. Yapıldığı malzeme ahşap, tuğla, doğal taş, kerpiç, demir veya mermer gibi çok çeşitli olabilmektedir. Minberler genellikle bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmektedir. (Şekil 2.31, URL 13).

Şekil 2.31. Ayasofya Cami Minberi, İstanbul / Türkiye (URL 13)

2.4.10. Mihrap

Camilerde Kâbe yönünü gösteren niş olarak tanımlanmaktadır (Şekil 2.22; Z.10). Cami mimarisinde yarım daire formunda inşa edilir. Burada imam ibadet yönünde Müslüman topluluğun önünde durarak namaz kıldırmaktadır. Mihrabın üst kısmında, Kur'an'dan seçilmiş ayetlerin tamamı veya bir kısmının yazılı olduğu kitabeler bulunmaktadır. Mihrap, cami iç mekân kurgusunun önemli bir ögesidir. Bu öge, hem iç mekânda hem de avluda yer almakta ve namaz kılanlara kible yönünü göstermektedir (Şekil 2.32, URL 14).

Şekil 2.32. Doğanhisar Ulu Cami Mihrabı, Konya/Türkiye (URL 14)

2.4.11. Vaaz Kürsüsü

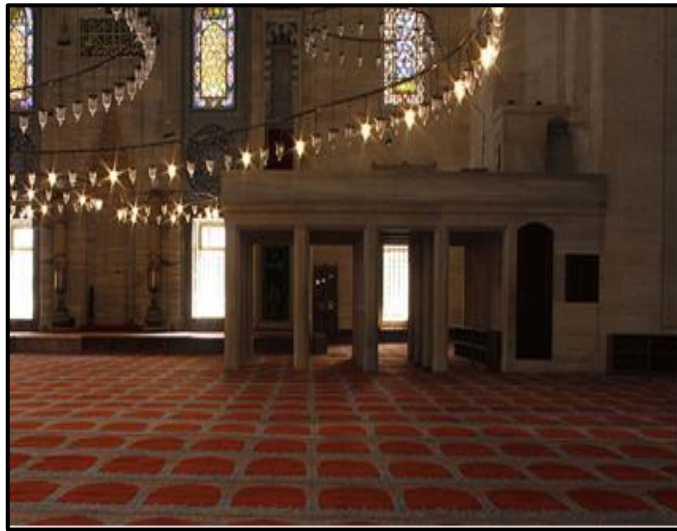
Caminin mimari öğeleri arasında yer alan vaaz kürsüsü, camilerde vaaz veren kişinin oturduğu özel alandır. Vaaz kürsüleri genellikle ahşap, mermer ve taş malzeme kullanılarak tasarlanmaktadır (Şekil 2.33, URL 15). Harim alanında bulunan vaaz kürsüsü cemaat safını kesmemek ve herkes tarafından görülmesi bakımından yüksekçe yapılırlar (Şekil 2.22; Z.11).

Şekil 2.33. Büyük Selimiye Cami Vaaz Kürsüsü, İstanbul/Türkiye (URL 15)

2.4.12.Müezzin Mahfili

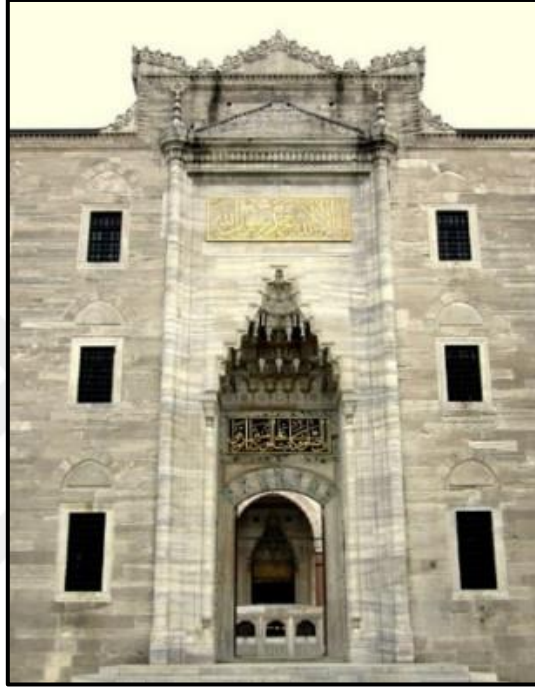
Camilerde bulunan müezzin mahfili, müezzinler için ayrılmış kısımlar olup etrafı ahşap veya ta  parmaklıkla çevrilidir. Müezzin mahfilinde müezzinler ezan okur, kamet getirir ve tesbihat yaparlar. Bu mahfillerin yüksekliği Sel ttin camilerinde ya da büyük camilerde 3 metreye kadar çıkabilmektedir. Fakat daha küçük camilerde ise yer seviyesinde ya da yer seviyesinin biraz üzerinde inşa edilir ( ekil 2.22; Z.12). Müezzin mahfilinin etrafı parmaklıklarla çevrili olduğundan caminin genel kısımlarından ayrılır. Yüksek olan müezzin mahfillerinin bazıları basamaklıdır bazıları ise dayama merdivenlidir. Bu alan minberin karşısında yer almaktadır ( ekil 2.34, URL 16).

Şekil 2.34. Süleymaniye Cami Müezzin Mahfili (URL 16)

2.4.13. Ta Kapı

Ta kapı, caminin kutsal alana açılan mimari ögesidir (Şekil 2.22; Z.13). Camilerde bu kapılar cümle kapısı şeklinde de adlandırılmaktadır. Ta kapılar, caminin cephesindeki en dikkat çeken ögesi olarak tasarlanmaktadır. Bu kapılar, sütunlu ve kemerli büyük girişler biçimindedir. Ana kapının sembolik anlamı, göksel ve yersel dünyayı birbirinden ayırıp dünyada her iki alan arasında bir bağlantı noktası kurmaktır (Şekil 2.35, URL 17).

Şekil 2.35. Süleymaniye Camisi Taç Kapısı, İstanbul/Türkiye (URL 17)

3. MARDİN

3.1 Mardin'in Coğrafi Konumu

Mardin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin güneyinde yer alan Suriye ve Irak ile sınır komşusudur. Güney sınırında Suriye, batısında Şanlıurfa, kuzeyinde Diyarbakır ve Batman, kuzeydoğusunda Siirt ve doğusunda ise Şırnak yer almaktadır (Şekil 3.1). Mardin Kuzey Mezopotamya'nın önemli bir kentidir ve M.Ö. 50.000'den beri yerleşim yeri olarak kabul edilir. Hala Mezopotamya'nın dağlık sınırlarında 3.000 yıllık geçiş dönemlerinin izlerine rastlamak mümkündür. Kent Mazı Dağları'nın (Masius) güney yamaçlarında, doğudan batıya 2.500 m uzunluğunda, 500 m genişliğinde bir alana kuruludur. Kaleden ve karşıdan bakıldığında, Mardin evleri bir-biri üstüne yığılmış gibi görünmektedir. Doğal konumdan doğan bu üst üstelik ve sıkışık yapılaşma, kente özgün bir görünüm kazandırmıştır. Orta çağ mimarisini günümüzde de sürdüren bu yapılaşma Kuzey Suriye mimarisine sıkı sıkıya bağlı olan Şanlıurfa ve kuzey etkileriyle karışık Diyarbakır'ın şehircilik yapısından tamamıyla farklı olarak bir kapalı bölge karakteri göstermektedir.

Şekil 3.1. Mardin İli Haritası (URL 18)

3.2. Mardin'in Tarihçesi

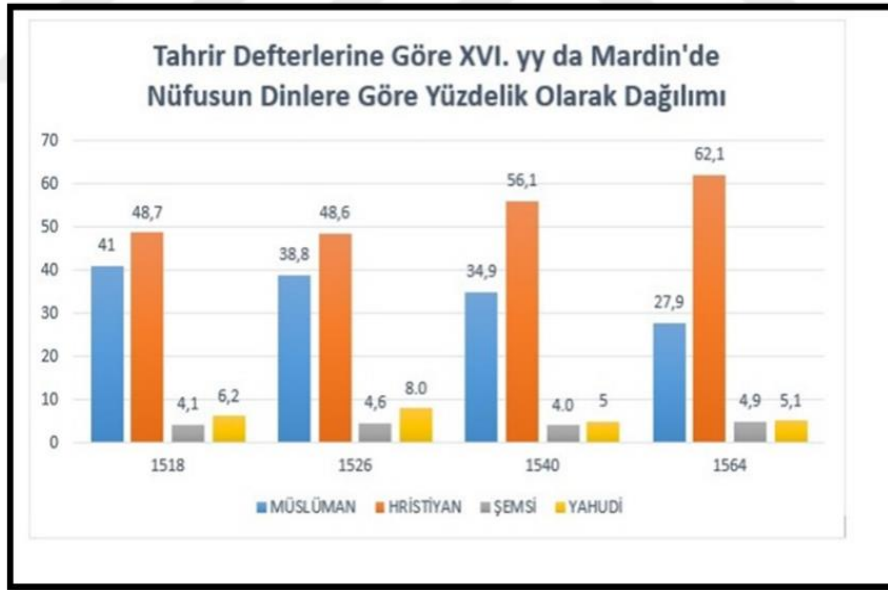
Mardin; mimari, etnografik, arkeolojik, tarihi ve görsel değerleri ile zamanın oluşturduğu izlenimini veren, Güneydoğu'nun kentlerinden biridir. Nice milletlere ve farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Mardin'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmese de kuruluşu Sübariler zamanına dayanmaktadır.

Bölgede yapılan kazılarda, M.Ö. 4500'den başlayarak klasik anlamda yerleşim gördüğü belirlenen Mardin Subari, Hurri, Sümer, Akad, Mit ani, Hitit, Asur, İskit, Babil, Pers, Makedonya, Abgar, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı döneminden birçok yapıyı bünyesinde barındırdığı görülmüştür. Mardin adı Süryanice kaynaklarda “Marde”, Arapça kaynaklarda “Maridin” şeklindedir. Şehrin bugünkü adı Arapça kaynaklarda geçen Maridin’ den gelmiştir.

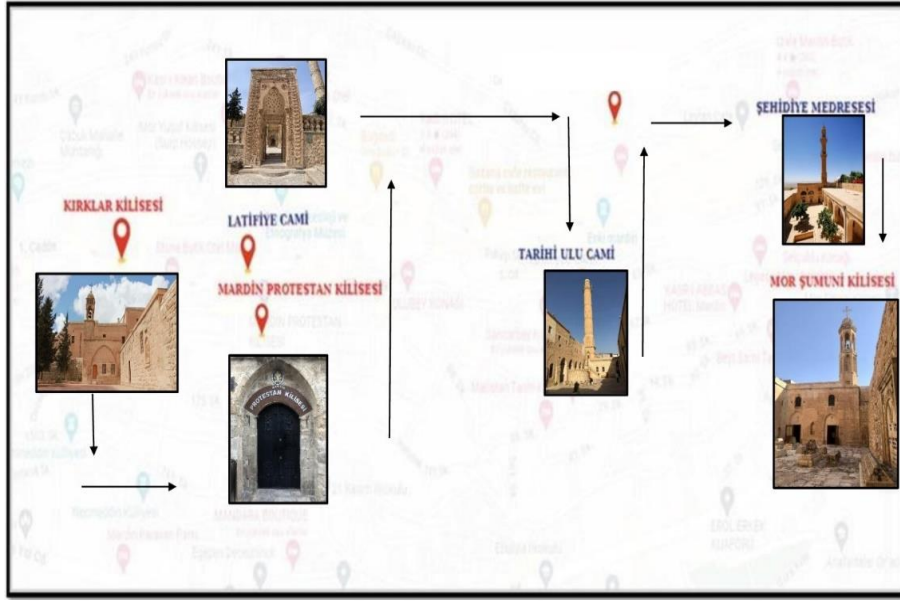
1085 yılında Mardin'in de olduğu bölge Selçuklu egemenliğine geçmiştir. 1103 yılında Artuklu Beyliği hâkimiyetine geçti. Bu dönemde oldukça gelişen şehir en parlak dönemlerini yaşadı. 14.yüzyılın ilk çeyreğinde şehri ziyarete gelen İbn Battuta'nın seyahatnamesinde Mardin'in dağ eteğinde kurulu, İslam beldelerinin en büyük ve en güzellerinden olduğu ayrıca zaviyelerin ve imarethanelerinin bulunduğunu bildirir (Er-Rihle, s. 238-239). Osmanlı Devleti Mardin'i fethettikten sonra 1518 yılında detaylı bir nüfus sayımı yapmıştır. Bu sayıma göre şehrin yarısı (%48) Hristiyan, diğer yarısı (%45) ise farklı etnikten oluşan Müslüman iken geriye kalan küçük bir kısmı da Şemsi ve Yahudilerden oluşmaktadır. Mardin'deki Süryani ve Ermeni Hristiyanlar; Ermeni Gregoryen, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan, Süryani Kadim, Süryani Katolik ve Süryani Protestan şeklinde bölünmüşlerdir. Farklı dinlere mensup insanlar birbirlerinin alanlarına saygı duyarak asırlarca dünyaya emsal teşkil edecek şekilde bir arada yaşama örneği sergilediler.

4. MARDİN KİLİSELERİ VE CAMİLERİ

Mezopotamya havzasının en önemli geçiş noktalarından biri olan Mardin ve çevresi, tarihsel süreç içerisinde birçok farklı dini inancı bünyesinde barındırmıştır. Başlıca dini inançlar: Şemsilik, Yezidilik (Ezidilik), Yahudilik, Hristiyanlık (Süryaniler) ve Müslümanlık şeklinde sıralanabilir (Şekil 4.1). Mardin'deki Pagan kültürden tek Tanrılı inanca kadar çeşitli dini eğilimleri bünyesinde barındırması şehri hayli zenginleştirmiştir. Ancak mevcut veriler sadece Hristiyanlara ve Müslümanlara ait dini ve sosyal içerikli yapılardan söz etmektedir. Mardin'de 16. yy'deki Yahudilerin ikamet ettiği bir Yahudi Mahallesi ve bir sinagog olduğu bilinmesine karşın, günümüzde yapısal veri bulunmamaktadır. Kilise ve camilere ise sur içinde ya da sur dışında yapılmış dini ve sosyal içerikli binaların kaynaklarda kalmış bilgilerine ulaşılır. Yörenin ilk yerleşikleri olan mezheplerden ve etnik gruplardan Hristiyanlar, sur dışında ya da sur içinde kilise ve manastırlar inşa ettirmişlerdir (Alioğlu, 2000). Müslümanlar ise cami ve külliye inşaat etmiştir. Mardin merkezdeki çalışma kapsamındaki kilise ve camilerin konumu (Kırklar Kilisesi, Mor Şmuni Kilisesi, Protestan Kilisesi, Ulu Cami, Latifiye Cami, Şehidiye Cami) Şekil 4.2 'de gösterilmiştir.

Şekil 4.1 Mardin Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.2. Mardin’de Çalışma Kapsamındaki Kilise ve Camilerin Konumu (Kırklar Kilisesi, Mor Şmuni Kilisesi, Protestan Kilisesi ve Ulu Cami, Latifiye Cami, Şehidiye Cami), (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1. MARDİN KİLİSELERİ

Hristiyan mimarlığının örnekleri olan bölgedeki kilise ve manastırlar Süryani Ortodoksların kaleleri olarak kullanılmıştır. Süryanilerin Tur Abdi’ndeki kilise ve manastırları, Süryani dini mimarisini oluşturan temel yapı tipleridir. Dini yapıları yalnızca ibadet edilen mekânlar değil, eğitimin yapıldığı ve cemaatin toplandığı yerlerdir. Kültürün devamlılığı, bu yapıların varlığıyla mümkündür. Günümüzde de çok sayıda etnik gruba sahip cemaatin bölgedeki kilise ve manastırlarda toplanıp bu gelenekleri sürdürmektedirler. Hristiyan din anlayışında kilise bireyin doğumundan ölümüne kadar geçen yaşam sürecinde, en önemli ve anlamlı zamanların yaşandığı mekânlar olması nedeniyle, ferdin ve cemiyetin hayatında önemli bir kurumdur.

Mardin’de bulunan Hristiyanların dini mekânları manastır, kilise ve şapel olarak ihtiyaca göre farklılık göstermiştir. Manastırlar Tanrıya ulaşmaya çalışan ve bunun için inzivaya çekilen din adamları tarafından oluşturulan bir dini yapıdır. Kiliseler manastırlardan daha küçük ölçekte olup dini ihtiyaçların karşılandığı yapılardır. Şapeller ise bölgede küçük ibadet yerleri olup genellikle yol kenarlarında dinsel ihtiyaçları karşılamak için yapılmış dua etme ve mum yakma yerleridir.

Günümüzde Süryani dini ve eğitiminde aktif rol oynayan merkezdeki önemli kiliseler şunlardır: Kırklar Kilisesi, Mar Bitris Kilisesi, Mort Şmuni Kilisesi, Kırmızı

(Surpk Kevark) Kilisesi, Mardin Protestan Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi, Mor Yusuf Kilisesi, Mor Mihael Kilisesi Mor Hürmüz Kilisesi, Mor Efrem Kilisesi, Mor Yuhanno kilisesidir. Mardin merkezde bulunan ve incelenen kiliseler Tablo 4.1 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1 Mardin Merkez Manastır ve Kiliseleri

İL	İLÇE	DÖNEMİ	ESERİN ADI	KURULUŞU
Mardin	Merkez	Artuklu	Deyrulzafaran Manastırı	4 yy
Mardin	Merkez	?	Mor Gabriel Manastırı	397
Mardin	Merkez	?	Mor Yakup Manastırı	?
Mardin	Merkez	?	Mor Malke Manastırı	?
Mardin	Merkez	Artuklu	Mar Bitris Kilisesi	1914
Mardin	Merkez	Artuklu	Mort Şmuni Kilisesi *	6.yy-1229
Mardin	Merkez	Artuklu	Kırklar Kilisesi*	5 yy
Mardin	Merkez	Artuklu	Surpk Kevork Kilisesi	420
Mardin	Merkez	Artuklu	Protestan Kilisesi*	569
Mardin	Merkez	Artuklu	Meryem Ana Kilisesi	1864
Mardin	Merkez	Artuklu	Mor Yusuf Kilisesi	1864
Mardin	Merkez	Artuklu	Mor Mihael Kilisesi	4-5 yy
Mardin	Merkez	Artuklu	Mor Hürmüz Kilisesi	430
Mardin	Merkez	Artuklu	Mor Efrem Kilisesi	1920
Mardin	Merkez	Artuklu	Mor Yuhanno Kilisesi	370

(* araştırmada örneklem alınan kiliseler)

4.1.1 Kırklar Kilisesi

4.1.1.1. Kırklar Kilisesi Künyesi

Kilise, Mor Behnam ve kız kardeşi Saro adına yapılan ve şu an Kırklar Kilisesi olarak da anılan iki ismi de erken dönemde almıştır (Küçük, 2008). 12. yy 'da Mardin'deki asıl Kırklar Kilisesi camiye dönüştürülünce Mor Behnam Kilisesi'nin adı "Kırklar Kilisesi" olarak değiştirilmiştir.

KIRKLAR KİLİSESİ KÜNYESİ		
Yapının adı	Kırklar Kilisesi	
Konum	Çabuk Mahallesi No: 217. Sok. No: 8	
Yapım Yılı	539	
Geçirdiği Onarımlar	1850, 1910, 1925, 1961, 1995, 2007-2010	
Bugünkü durumu	Kilise	
Mülkiyeti	Kilise Vakfı	
Koruma Derecesi	Anıtsal 2. Derece	

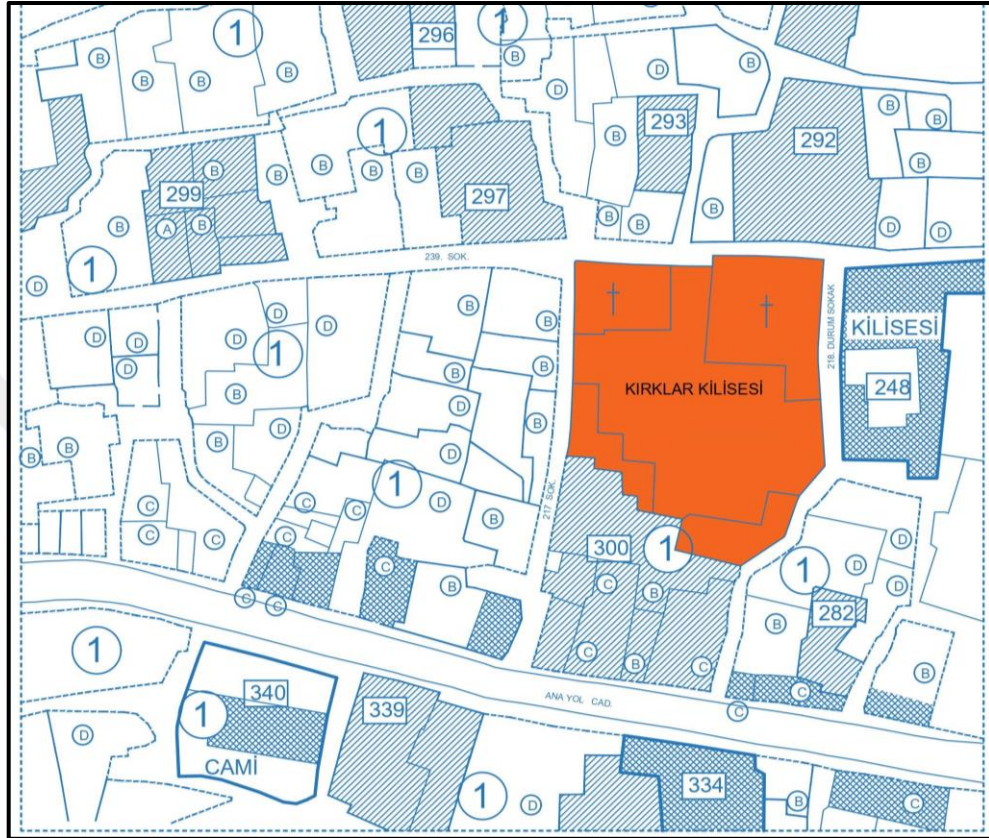
Şekil 4.3 Kırklar Kilisesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.1.2. Tarihçesi

Kırklar Kilisesi Süryani Ortodoks cemaatine ait olup 6. yy'ın ortalarında inşa edilmiştir. Uzun yıllar Mardin'deki Patrik ve Metropolitler Kırklar Kilisesi avlusu çevresinde bulunan odalarda ikamet etmiştir. Daha sonra Patrik II. Yakup zamanında metropolitlik odasının üzerine yeni bir patriklik merkezi inşa edilmiştir. Böylece kilisenin, 1923 tarihinden sonra Mardin'e gelen Süryani Patrikliğinin ruhanî ve idarî işlerinin görüldüğü merkez haline gelmiştir. 1925 tarihinde ise yapılan yapı geliştirilerek divanhane eklenmiştir. 1799 tarihinde burada bir okul açılarak eğitim öğretime 1928 yılına kadar devam edilmiştir. Kilise'nin kuzeydeki ve güneydeki nefleri yapıya sonradan eklenmiştir. Avlunun farklı zamanlarda yapılmış yapı topluluklarıyla çevrili olduğu görülmektedir. Kilise günümüzde ibadete açık olarak kullanılmaktadır.

4.1.1.3. Mimari Tanıtımı

Kırklar Kilisesi; Mardin İli, Merkez İlçesi, Çabuk ve Şar ismiyle bilinen iki mahallenin birleştiği bir köşe noktasında yer almaktadır. 34 Ada,1 parsel tapuda kayıtlıdır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 Kırklar Kilisesi Vaziyet Planı (İletmiş A. Arşivi 2023)

Farklı dönemlerde mekânsal ilaveler yapılmış olan Kilise'nin mimarisinde organik bir bütünlük olduğu gözlemlenmiştir. Kilise'nin planı ve birimlerin işlevi Şekil 4.5 'de gösterilmiştir.

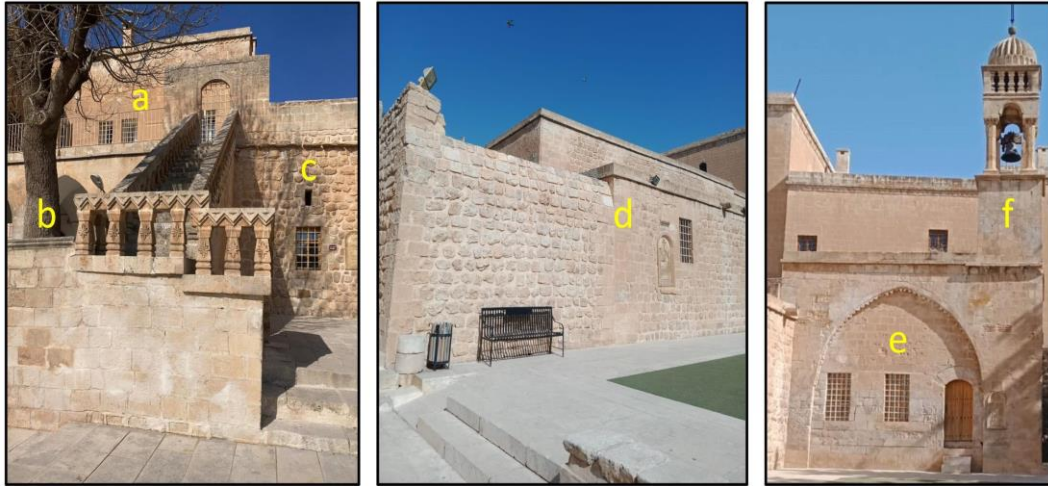

Şekil 4.5 Kırklar Kilisesi Plan Şeması (İletmiş A. Arşivi 2023)

Kilise Bazilikal planlı doğu batı aksı üzerindedir ve bahçe içinde iki avlulu bir yapıdan oluşmaktadır (Şekil 4.5: Z.01) Birinci avluya batıdan, doğudan ve kuzeyden olmak üzere üç kapı ile giriş sağlanmaktadır. Farklı işlevleri olan kilise mekânları geniş bir yapıya sahip olan birinci avlu etrafında toplanmıştır. Birinci avlunun batı cephesinde divanhane (Şekil 4.6), kuzey cephesinde ise soldan sağa sırasıyla; üstte metropolitlik binası alt katı papaz evi, medrese ve ana kilise bulunur. Doğu cephesinde ise alt katta eğitim sınıfı, üst katta çan kulesi bulunmaktadır (Şekil 4.7). Birinci avlunun güney cephesinde kiliseye ait konutlar ve bahçe yer almaktadır. Ayrıca eğimli bir arazi üzerinde kurulmuş olan kilise karmaşık yapı grubu olarak yapılsa da avlu etrafında düzgün U şeklinde bir düzenlemeye sahiptir.

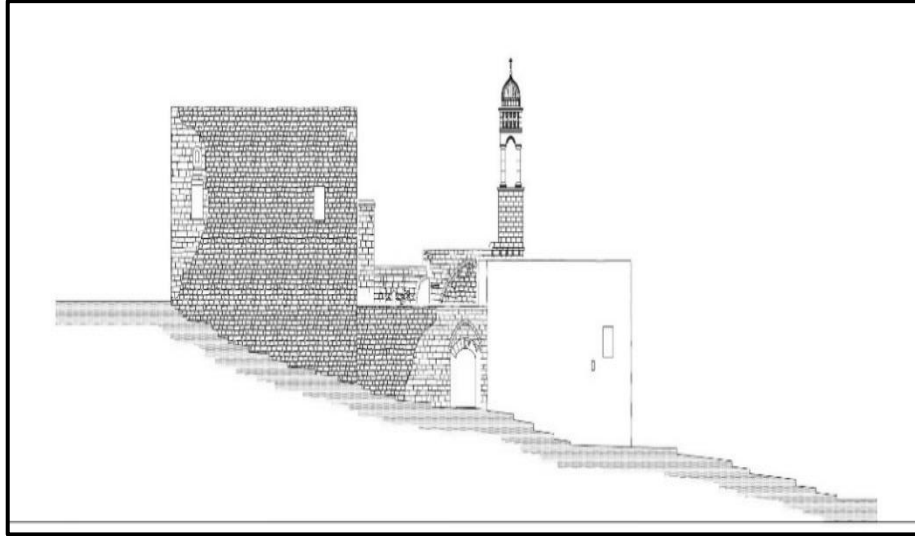

Şekil 4.6 Kırklar Kilisesi Divanhane (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.7 Kırklar Kilisesi; Metropolitlik Binası (a) Papaz Evi (b) Medrese (c) Kilise (d) Okul Kilisesi (e) Çan Kulesi (f) (Tunçay F. Arşivi 2023)

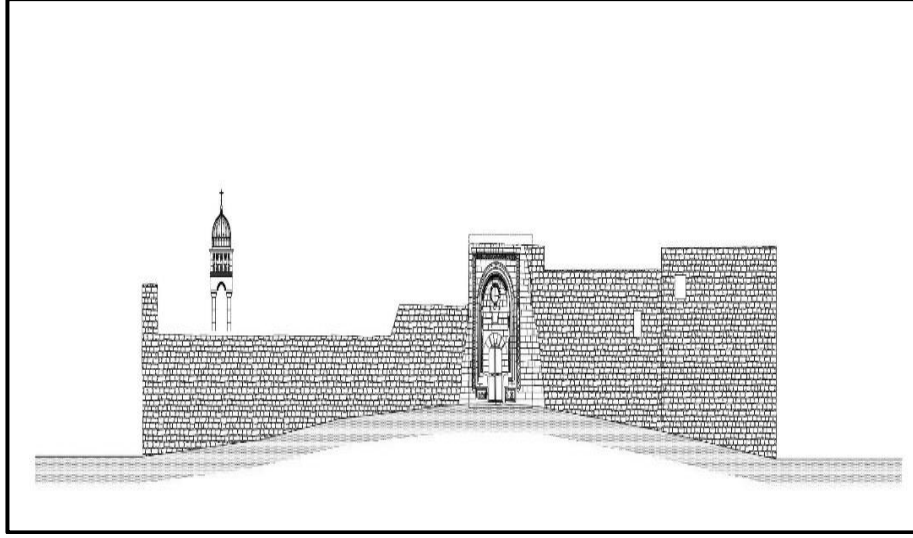
Kilisenin ana yapısı, 400 m² lik bir alanda 22 adet kalın kemerli sütunlar üzerinde oturtulmuş beş neften oluşmaktadır. Yapının ibadet mekânı orijinalinde doğu batı yönünde üç nefli dikine dörtgen planlı iken ihtiyaçtan kaynaklı sonraki yıllarda kuzey ve güney cepheye birer nef eklenerek naos genişletilmiştir. Böylece üç nefli dörtgen planlı yapı beş neften oluşan kare planlı bir hale getirilmiştir. Kırklar Kilise 'sinin giriş cephesi, kuzey cephesi, yan cepheleri yörede çıkarılan geleneksel kesme taş malzemesinden inşa edilmiştir (Şekil 4.8, 4.9, 4.10, 4.11).

Şekil 4.8 Kırklar Kilisesi Batı Cephesi Görüntüsü (İletişim A. Arşivi 2023)

Şekil 4.9 Kırklar Kilisesi Batı Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

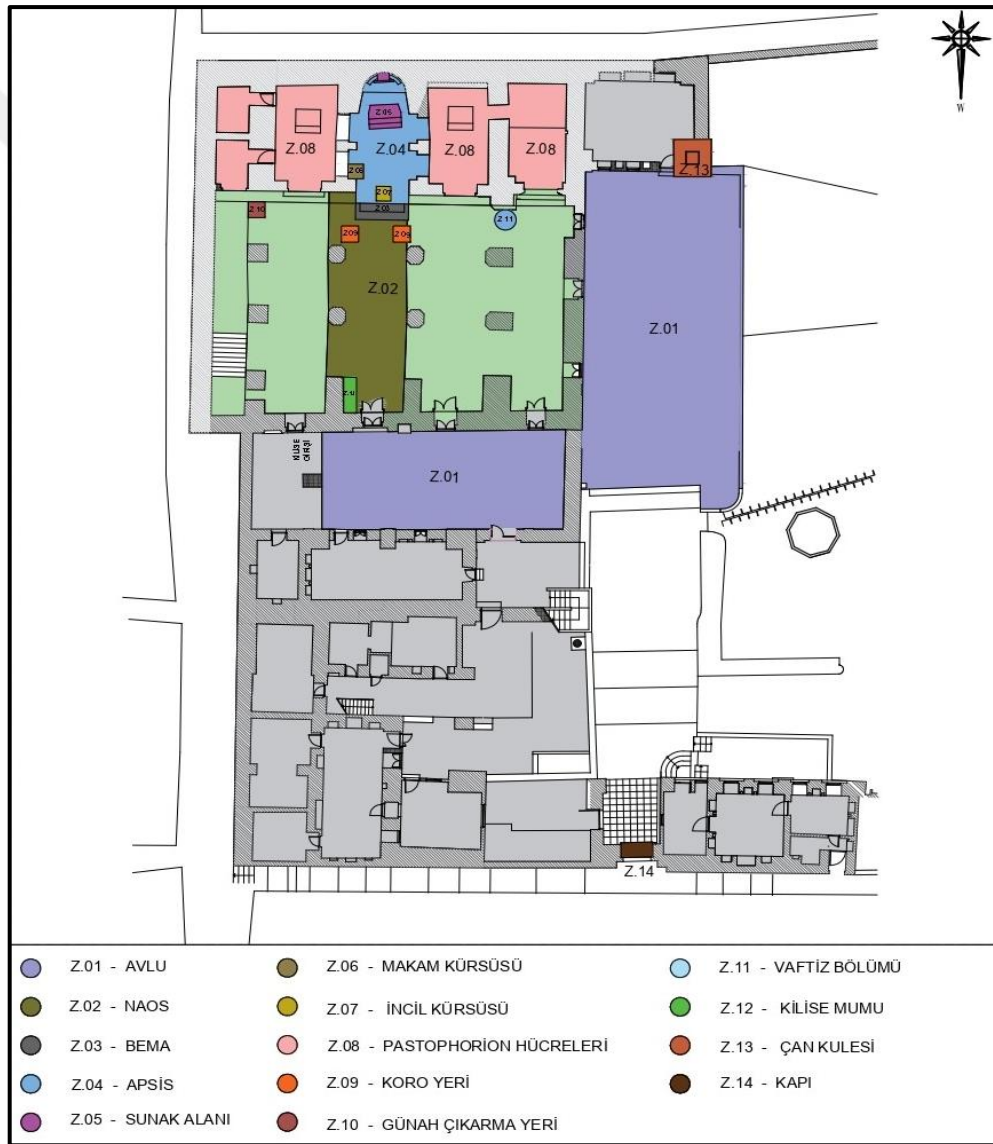
Şekil 4.10 Kırklar Kilisesi Kuzey Cephesi Görünüşü (İletişim A. Arşivi 2023)

Şekil 4.11 Kırklar Kilisesi Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.1.4. Kırklar Kilisesi'ne Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

Dini mekânların mimarisinde en fazla mimari öğeleri içinde barındıran yapı kilisedir. Kiliseye kimliğini kazandıran mimari öğeler sanatsal ve dinsel amaçların iç içe bağlantılarından oluşmuştur. Bu bağlantılar kilisenin sembolik ve işlevsel anlamını destekler. Kilisenin mimari öğeleri; avlu, naos, bema, apsis, sunak alanı, makam kürsüsü, İncil kürsüsü, pastophorion hücreleri, koro yeri, günah çıkarma yeri, vaftiz bölümü, sunak lambası, kilise mumu, çan kulesi ve kapıdan oluşmaktadır. Kilise'nin mimari öğeleri plan üzerinde Şekil 4.12 'de gösterilmiştir.

Şekil 4.12 Kırklar Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması (İletişim A. Arşivi 2023)

Avlu (Z01)

Kırklar Kilisesinde iki avlu yer almaktadır. Kilise'nin iki avlulu yapılmasının başlıca iki nedeni vardır; Birincisi iklimsel nedenlerdir. Mardin sıcak ve kurak bir iklime sahiptir. Bu nedenle kiliseyi çevreleyen avlular, serinlenme ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmaktadır. İkincisi ise dini nedenlerdir. Avlu, kiliselerde ibadet ve toplanma yeri olarak kullanılmaktadır. Birinci avluya herkes girebilirken ikinci avluya sadece yetkili kişiler girebilmektedir. Kırklar Kilise' sinin avlusu dörtgen planlı bir yapıya sahiptir (Şekil 4.12; Z.01). Avluya üç kapıdan geçiş sağlanmaktadır. Batıya bakan kapıdan birinci avluya geçilmektedir. Birinci avlunun kuzeyi ve batısı mekânlarla çevrilidir (Şekil 4.13). Günümüzde avluya açılan batı kapısı aktif olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.13 Kırklar Kilisesi Birinci Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kilisesi'nin birinci avlunun kuzey cephesinde ise ikinci avlusu bulunmaktadır (Şekil 4.14). İkinci avludan kilise 'ye giriş, avlunun uzantısı olan bir eyvan ile sağlanmaktadır. Kilise 'ye ikinci avlunun doğu cephesinde dört, güney cephesinde bir tane olmak üzere beş kapıdan girilmektedir.

Şekil 4.14 Kırklar Kilisesi İkinci Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)

Naos (Z02)

Kilisede naos ibadetin yapıldığı alanda doğu batı aksı üzerinde yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.02). Naos, sütunların üzerine oturtulmuş kemerlerden oluşan beş neften meydana gelmektedir. Naostan sunak alanına geçiş ortadaki üç neften üç basamak merdivenle sağlanmaktadır. İki yan neften ise naosa tek basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Cemaatin ibadetini yaptığı asıl alan bu kısımdır. Naosun doğusunda beş nefe karşılık gelecek şekilde beş adet sunak alanı bulunur. Mekânlar arasında sivri kemerli ve basık kemerli açıklıklarla giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.15).

Şekil 4.15 Kırklar Kilisesi Naos (Tunçay F. Arşivi 2023)

Bema (Z03)

Kırklar Kilise 'sinde bema sadece rahiplerin ve diakonların girebildiği naostan ayrılmış, naos seviyesinden biraz daha yüksek döşemesi olan platform olarak tasarlanmıştır (Şekil 4.12; Z.03). Bema üç basamaktan oluşur. Süryani Ortodoks dini mimarisinde yaygın olarak bema bölümü ikonostasis ile naostan ayrılmıştır. Bu ikonostasis, kilisenin kutsal alanını cemaat bölümünden ayırmaktadır. İkonostasis ahşap oyma sanatı ile süslenmiş iki kapıdan oluşmaktadır. İbadet törenleri sırasında veya bayramlarda bu açıklık dini sahnelerin tasvir edildiği perdeler ile kapatılmaktadır (Şekil 4.16).

Şekil 4.16 Kırklar Kilisesi Bema (Tunçay F. Arşivi 2023)

Apsis (Z04)

Kilisedeki apsis yapının doğu kısmında bulunan naostan üç basamaklı merdiven ile geçiş sağlanmaktadır (Şekil 4.12; Z.04). Kilise'nin beş nefi ve beş apsisi bulunmaktadır. Kırklar Kilise 'sinin apsisi içten yarım daire planlı dıştan ise taşırılmamış düz cephelidir. Bu yarım kubbenin kasnağında dört sıra halinde bir kavsara kuşağı yer almaktadır. Kavsara kuşağında mazgal pencereler bulunur. Apsiste bulunan nefteki kemerler sekizgen payelere oturmaktadır. Ortadaki ana apsis ahşap ikonostasis ile kapatılmıştır. Bu bölüme sadece ruhaniler geçebilmektedir (Şekil 4.17).

Şekil 4.17 Kırklar Kilisesi Apsis (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kırklar Kilisesi apsislerinde kök boya baskılı el dokuması perdeleri (Şekil 4.18), ahşaptan yapılmış ve farklı motiflerle süslenmiş ayin sunakları, fildişi bezemeli kürsüleri, gümüş kandilleri ve kutsal kişilerin tabloları ile zengin bir koleksiyonu bulunmaktadır.

Şekil 4.18 Kırklar Kilisesi Apsis Perdeleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Sunak Alanı (Z05)

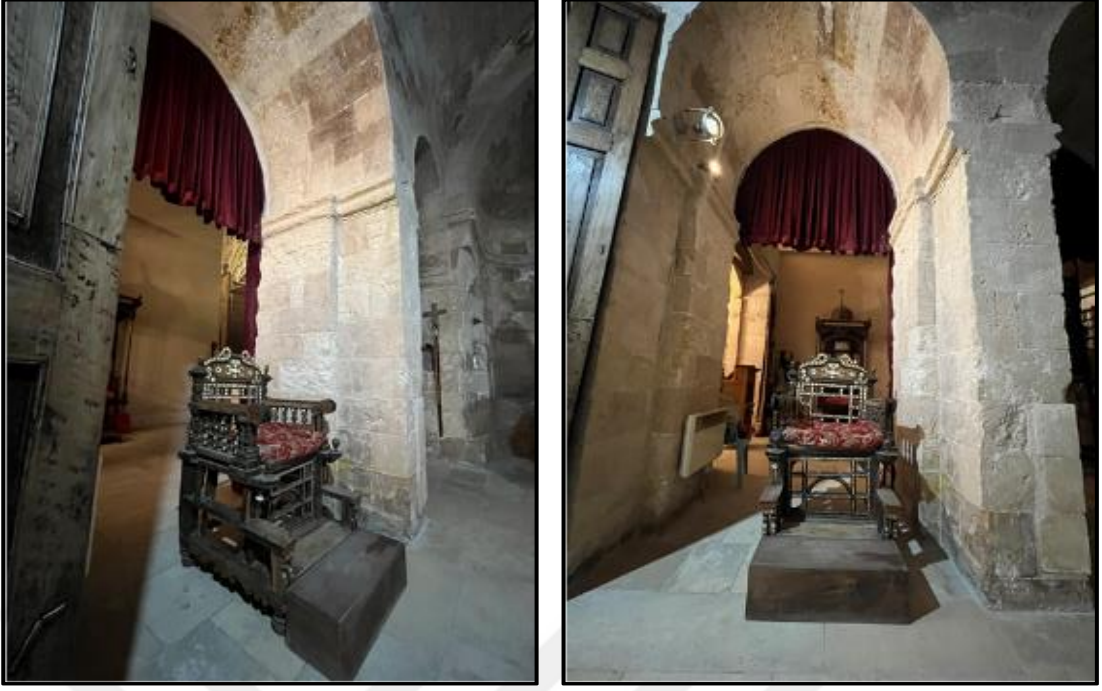
Tüm kutsamaların yapıldığı ve çeşitli ayinlerin gerçekleştirildiği yer sunak alanıdır. Kurban sunma bölümü de denilir. Kırklar Kilisesi'nde sunak alanı kilisenin doğu ucunda yer alan ve ikonostasis ile naostan ayrılmış bölümdür (Şekil 4.12; Z.05). Ana sunak, sunak alanının merkezinde yer alan bir masadır. Ana sunak genellikle mermer, taş veya ahşap malzeme ile yapılmaktadır. Kilisedeki sunak geleneksel kalker taşından tasarlanmıştır. Sunak alanı haç ve diğer dini sembollerle süslenmiştir. (Şekil 4.19).

Şekil 4.19 Kırklar Kilisesi Sunak Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Makam kürsüsü (Z06)

Kilisede ayin esnasında ayini yöneten ruhani için ahşap bir koltuk bulunmaktadır. Bu koltuk gösterişli bir taht formundadır. Makam kürsüsü olarak da adlandırılır. Kilisede bu kürsü apsis bölümünün içinde yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.06). Makam kürsüsü ahşap malzemedir olup oyma ve kabartma tekniği ile bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir (Şekil 4.20).

Şekil 4.20 Kırklar Kilisesi Makam Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

İncil Kürsüsü (Z07)

Kırklar Kilise ‘sinde sunağın girişinde Süryanice “Goğulto” olarak isimlendirilen ve yüksek yer anlamına gelen İncil kürsüsü yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.07). Bu kürsünün üzerinde ön yüzünde İsa Mesih’in haça gerilişini tasvir eden bir motifle süslü gümüş mahfazanın içinde bir İncil, dik olarak durmaktadır. İncil kürsüsü, ahşaptan imal edilmiş olup ön cephesinde bir haç motifi yer almaktadır. İncil kürsüsü İsa Mesih’in makamını temsil eder (Şekil 4.21).

Şekil 4.21 Kırklar Kilisesi İncil Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Pastophorion Hücresi (Z08)

Kırklar Kilise ‘sinde ortada apsis, apsisin her iki yanında birer tane pastophorion hücresi yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.08). Kilisede pastophorion hücreleri diakonların giyinme ve dini gereçleri saklama odası olarak kullanılmaktadır. Ayrıca sunaktaki ekmek ve şarabın hazırlandığı alandır. Süryaniler bu hücreleri gnizo (gizli bölüm) diye adlandırmaktadır (Akyüz, 2023). Kilisedeki apsis ve pastophorion hücreleri beşik tonoz ile örtülüdür (Şekil 4.22).

Şekil 4.22 Kırklar Kilisesi Pastophorion Hücresi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Koro Yeri (Z09)

Koro yeri naosun kuzey ve güney kısmında yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.09). Koro, ilahilerin söylendiği ve dini metinlerin okunduğu yerdir. Kırklar Kilisesi'ndeki koro, nispeten küçük bir alandır. Koronun ortasında ilahilerin söylendiği iki adet ahşap kürsü bulunmaktadır. Merkezi planlı olan Kırklar Kilise ‘sinde koro yeri, ibadet eden topluluğun görüş açısında olacak biçimde kilise sıralarına dönük olarak tasarlanmıştır (Şekil 4.23).

Şekil 4.23 Kırklar Kilisesi Koro Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Günah Çıkarma Yeri (Z10)

Günah çıkarma yeri, kilisenin kuzeyde bulunan pastophorion hücresinin önündeki nefte bulunmaktadır (Şekil 4.12; Z.10). Günümüzde kilisede günah çıkartma yeri olarak kullanılan özel bir mekân bulunmamaktadır. Kırklar Kilise ‘sinde yan neflerde, duvar kenarında ya da köşesinde sabit olmayan günah çıkarma kürsüsü yer almaktadır. Süryaniler bu kürsüyü tövbe ve itiraf kürsüsü olarak tanımlamaktadır (Akyüz, 2023). Kullanılan bu kürsü ahşap malzemeden yapılmış ve sade bir mimari üslupla tasarlanmıştır (Şekil 4.24).

Şekil 4.24 Kırklar Kilisesi Günah Çıkarma Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Vaftiz Bölümü (Z11)

Vaftiz bölümü, ana apsisin güneyinde yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.11). Bu bölüm mermer bir havuzdan ve üzerini örten bir kubbeden oluşmaktadır. Havuzun kenarında, vaftiz sırasında kullanılan suyun aktığı bir musluk bulunur. Kubbe ise vaftiz töreninin kutsallığını simgelemektedir (Şekil 4.25). Kırklar Kilisesi'nin vaftiz bölümü Süryani Ortodoks Kilisesi'nin vaftiz geleneğine uygun şekilde tasarlanmıştır. Vaftiz töreni sırasında vaftiz olacak kişi havuza girer ve rahip tarafından üç kez suyla ıslatılır. Bu, İsa'nın Ürdün Nehri'nde Yahya tarafından vaftiz edilmesini simgeler. Vaftiz töreni, genellikle pazar günleri ve özel dini bayramlarda yapılır (Akyüz, 2023).

Şekil 4.25 Kırklar Kilisesi Vaftiz Bölümü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kilise Mumu (Z12)

Kilisede mum, ışık ve aydınlığı temsil eder. Hristiyan inancında mum yakmak, Tanrı'ya saygı ve bağlılığın bir göstergesi olarak kabul edilir. Kırklar Kilise'sinde kilise mumu iki yerde bulunmaktadır (Şekil 4.12; Z.12). Birinci mum kilisenin girişinde naosun sonunda (a), ikincisi ise apsisin sağında yer almaktadır (b).

Şekil 4.26 Kırklar Kilisesi Mum Alanı (a) (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.27 Kırklar Kilisesi Mum Alanı (b) (Tunçay F. Arşivi 2023)

Sunak Lambası

Kırklar Kilise 'sinde sunak lambası, birden fazla yerde bulunmaktadır. Bu kısımlar ana apsisin giriş duvarının sağ ve solunda yer almaktadır (a). Diğer sunak lambaları ise kilise mumunun olduğu kemerli alanın içinde bulunur (b). Sunak lambası ana apsisteki sunağın bulunduğu bölümde sürekli olarak yanan ışığı temsil etmektedir. Lambayı yakmak için yağ kandilleri ya da mumlar kullanılmaktadır. Genellikle altın veya

gümüştten yapılır. Kırklar Kilise 'sinde bulunan sunak lambaları gümüştten yapılmıştır. Sunak lambası, Tanrı'nın varlığını ve kutsallığını da temsil etmektedir.

Şekil 4.28 Kırklar Kilisesi Sunak Lambası (a) (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.29 Kırklar Kilisesi Sunak Lambası (b) (Tunçay F. Arşivi 2023)

Çan Kulesi (Z13)

Kırklar Kilise 'sinde çan kulesi birinci avlunun doğu cephesinde yer almaktadır (Şekil 4.12; Z.13). Kilisenin çan kulesi patrik Petrus döneminde (1883) yapılmıştır. Kulenin içinde sesi uzaktan duyulan ve İngiltere'den getirilmiş bir çan bulunmaktadır ^[1]. Çan kulesi kare planlı kaide üzerine oturan 4 adet sütun ile yükseltilmiş ve üzeri kubbe ile örtülü bir yapıdır. Kubbesi bir sıra petek dokusu üzerinde dilimli bir özelliğe sahiptir (Şekil 4.30). Günümüzde sağlam nitelikte olup hala işlevselliğini korumaktadır.

^[1] Artuklu Yayınları, "Kırklar Kilisesi Kitabı", S.182, Mardin, 2019

Şekil 4.30 Kırklar Kilisesi Çan Kulesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Giriş Kapısı (Z14)

Kiliselerin giriş kapısı genellikle yapının gösterişli ve süslü mimari ögesidir. Böylece dini yapının kutsallığını ve ihtişamını simgelemektedir. Kiliselerde giriş kapısı kutsal alanı belirler çünkü İsa'nın girişini ve cennetin kapısını sembolize eder. Kırklar Kilise 'sindeki giriş kapısı kilisenin tarihi ve kimliği hakkında bilgi vermektedir. Kilisenin kuzey ve batı cephelerinde iki adet giriş kapısı bulunmaktadır (Şekil 4.12; Z.14). Batı cephesinde yer alan giriş kapısı basık bir kemer içinde bulunan nişten oluşur. Giriş kapı kanatları ahşap üzeri saç levhalarla kaplanmıştır. Kapının üzerinde, Süryanice bir kitabe bulunur (a). Kuzey cephesinde bulunan ikinci kapı ise Şar mahallesinde yer almaktadır. Bu giriş kapısı ile metropolitlik binasının terasına girilmektedir (b) (Akyüz, 2019-166,167), (Şekil 4.31).

Şekil 4.31 Kırklar Kilisesi; a) Batı Kapısı b) Kuzey Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.1.4.1. Değerlendirme

Kırklar Kilisesi konumlandığı arazinin topoğrafik yapısından dolayı kuzeyden güneye eğimli bir yapıya sahiptir. Kilise doğu batı aksı üzerine inşa edilmiştir. Kilisenin yapıldığı dönemde bazilikal kilise planları Ayasofya Kilisesi (532), İstanbul Aya İrini Kilisesi (532), Antalya Aziz Nikolaos Kilisesi (6.yy) ve Midyat Mort Şmuni Kilisesinde (6.yy) olduğu gibi yaygın olarak kullanılan bir plan tipolojisidir. Kırklar Kilisesi (6.yy) da yapılmış ve birçok kez onarımlar geçirmiştir. Eklenen yeni mekân ve yapılarla kilise orijinal özelliklerini yitirmiştir.

Kırklar Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin verileri “T.A.S.O.D.M ^[2], T.Y.S. ^[3] ve S.O.K.İ ^[4]” kitaplarından elde edilen bilgiler kapsamında değerlendirilmiştir. Böylece kilise mimari öğelerinin derlenen kaynaklara uygun olup olmadığı Tablo 4.2 ‘de gösterilmiştir.

^[2] Keser, E. (2002) "Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi" ISBN 975-7306-86-X, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

^[3] Akyüz, G. (2005) “ Tüm Yönleriyle Süryaniler ” 92,93. Mardin

^[4] Durak, N. (2011). “Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet.” Rağmet Yayınları

Tablo 4.2. Kırklar Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Analizi

KIRKLAR KİLİSESİ MİMARİ ÖGELERİNİN ANALİZ TABLOSU	Kaynaklardan Derlenen Kilise Mimari Öğeleri	Kırklar Kilisesi Mimari Öğeleri	Kriterlere Uygun	Kriterlere Uygun değil
	1-Avlu	1-Avlu	●	
	2-Narteks	2-Narteks		●
	3-Naos	3-Naos	●	
	4-Bema	4-Bema	●	
	5-Apsis	5-Apsis	●	
	6-Sunak Alanı	6-Sunak Alanı	●	
	7-Makam Kürsüsü	7-Makam Kürsüsü	●	
	8-İncil Kürsüsü	8-İncil Kürsüsü	●	
	9-Pastophorion Hücreleri	9-Pastophorion Hücreleri	●	
	10-Koro Yeri	10-Koro Yeri	●	
	11-Günah Çıkarma Yeri	11-Günah Çıkarma Yeri		●
	12-Vaftiz Bölümü	12-Vaftiz Bölümü	●	
	13-Kilise Mumu	13-Kilise Mumu	●	
	14-Sunak Lambası	14-Sunak Lambası	●	
	15-Çan Kulesi	15-Çan Kulesi	●	
	16-Kapı	16-Kapı	●	
● Uygun ● Uygun Değil ● Yok				

Tablo 4.2 incelendiğinde Kırklar Kilisesine kimliğini kazandıran mimari öğeler, araştırma kapsamında elde edilen verilerdeki değerlendirmeler ile örtüşmektedir. Kilisenin avlusu gerektiğinde toplanma alanı olarak planlanmıştır. Kilisede iki adet avlu yer alıp dörtgen planlıdır. Avluya batı kapısından giriş sağlanmaktadır. Kırklar Kilisesinde narteks bölümü bulunmamaktadır. Bunun yerine ikinci avludan naosa direkt açılan kapılar bulunmaktadır. Naosa geçiş ikinci avludaki revaklı eyvandan sağlanmaktadır. Kilisenin naosu yan neflerden payelerle ayrılmıştır. Kiliseye giren cemaat naosta ibadet edip dini ritüellerini burada gerçekleştirir. Kilisede bema, apsisin

girişinde kutsal alana çıkan kısımda bulunur. Bu alana sadece ibadetleri yöneten din adamları girebilmektedir. Apsis kilisenin en kutsal bölümü olup sunak alanının da bulunduğu yerdir. Kırklar Kilisesinde apsis, cemaatin dikkatini sunak alanına ve ayin yapılmasına yoğunlaştırmak üzerine tasarlanmıştır. Kilisedeki sunak alanında Evkaristiya törenleri gerçekleştirilir. Sunak alanı dua ve ibadetin odak noktası olarak düşünülmüştür. Kırklar Kilisesinde bulunan makam kürsüsü piskoposun otoritesini ve makamını temsil eder. Makam kürsüsü ahşap malzeme ile oyma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yükseltilmiş bir platform olarak tasarlanmıştır. Böylece makam kürsüsünde oturan başpiskopos cemaat tarafından kolayca görülebilmektedir. Kilisedeki İncil kürsüsü Kutsal kitabın bulunduğu ve duaların edildiği yerdir. İncil kürsüsü, apsisin ön kısmında bulunur. Apsisin her iki yanında yer alan pastophorion hücreleri ise kutsal ekmek ve şarabın hazırlanması, din adamlarının giyinmesi ve dua etmesi için kullanılmaktadır. Bu hücreler Meryem Anayı, İsa'nın mezarını ve kiliseye girenlerin ruhsal yolculuğunu sembolize etmektedir. Kırklar Kilisesinde üç adet pastophorion hücresi bulunmaktadır. Koro yeri, apsisin önünde iki adet ahşap masa olarak konulmuştur. Koro, cemaatin doğrudan göreceği şekilde konumlanmıştır. Koro yerinde bulunan masalarda cemaat üyeleri ayakta durup ilahilere ve dualara eşlik ederek aktif katılım sağlamaktadırlar. Günah çıkarma yeri inananların günahlarını rahatça ve gizlilik içinde itiraf edebilmeleri için yapılmış olsa da Kırklar Kilisesinde bu gizlilik bulunmamaktadır. Kilisede bulunan günah çıkarma yeri ahşap bir platform olarak tasarlanmıştır. Vaftiz bölümü vaftiz edilen kişinin suyla yıkanarak günahlarından arındığını ve yeni bir yaşamın başladığını sembolize eder. Kırklar Kilisesinde vaftiz bölümü apsisin sağında vaftiz havuzu şeklinde bulunmaktadır. Kilise mumunun alevi, inananlar için karanlıktan aydınlığa doğru ilerlemelerini sembolize eder. Kırklar Kilisesinde kilise mumu naos kısmın başında ve apsisin sağında yer almaktadır. Kilisede sunak lambası elektriğin icat edilmediği zamanda kiliseyi aydınlatma amacıyla kullanılmış mimari öğedir. Bu sunak lambaları Kırklar Kilisesinde naosun batı ucundaki kemerin içinde yer almaktadır. Çan kulesi ibadet saatlerini bildirmek için kullanılır. Kilise cemaati, çan sesini duyarak ibadete katılmak için kiliseye gelir. Kırklar Kilisesinin çan kulesi birinci avlunun doğusunda yer almaktadır. Günümüzde hala kullanılmaktadır. Kırklar Kilisesinde giriş kapısı kutsal alan ile dış dünya arasındaki sınırı belirlemektedir. Kiliseye girenler bu kapıdan geçerek dünyevi yaşamdan kutsal alana adım atmaktadırlar. Bu geçiş bir tür arınma süreci olarak da düşünülebilir.

Kırklar Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari ögeler yapıyla uyumlu bir şekilde işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan bu kavramlar tablodaki (Tablo 4.2) veriler arasında ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu kavramsal ilişkilendirmenin değerlendirmesi Tablo 4.3 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.3 Kırklar Kilisesi Mimari Ögelerinin Kavramsal Değerlendirmesi

KIRKLAR KİLİSESİ MİMARİ ÖGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	MİMARİ ÖGE	DEĞERLENDİRME		
		İşlevsel	Sembolik	Estetik
	Avlu			
	Naos			
	Bema			
	Apsis			
	Sunak Alanı			
	Makam Kürsüsü			
	İncil Kürsüsü			
	Pastophorion Hücreleri			
	Koro Yeri			
	Günah Çıkarma Yeri			
	Vaftiz Bölümü			
	Kilise Mumu			
	Sunak Lambası			
	Çan Kulesi			
	Kapı			
	 4/4 4/3 4/2 Yok			

Tablo 4.3 incelendiğinde; Kırklar Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle işlevsel, sembolik ve estetik açıdan başarılı bir yapı olduğu görülür. Kilisede bulunan avlu boyutuna bağlı olarak gerektiğinde iç mekândaki ibadet alanına sığmayan kalabalık için alan sağlayan işlevsel bir öğeye dönüşmektedir (bkz. Şekil 4.13). Ayrıca kilisenin avlusundaki cepheler birden çok geometrik desen içeren taş oymacılığı ile süslenmiş ve bu oymalar kiliseye estetik görünüm kazandırmıştır. Hristiyan inanç toplulukları ibadet etmek için merkezi ibadet alanı olarak naosu kullanır. Bu alan ibadet sırasında apsis odaklanılmasını temel almaktadır (bkz. Şekil 4.15). Yüksek bir platform olarak tasarlanmış ve işlev bakımından basamakları kullanılan bema (bkz. Şekil 4.16) aynı zamanda Ruhanilerin geçiş alanı olarak sembolik anlamlar içerir.

Hristiyanlarda ibadet yönü, güneşin doğduğu yön olan doğudur. Kiliselerdeki apsis doğu yönünde yerleştirilmiştir ve sembolik anlam bakımından önemlidir. Apsisin estetik özellikleri kiliseye görsel bir çekicilik kazandırmanın yanı sıra kutsal alanın önemini de vurgulamaktadır (bkz. Şekil 4.17). Apsisin içerisinde bulunan sunak alanı dini ritüellerde sembolik anlam ve önem taşımaktadır. Sunak alanında bulunan masa rahibin dua esnasında kullanması için işlevseldir. Geleneksel kesme taştan yapılmış sunak alanı süslemeli ve gösterişlidir (bkz. Şekil 4.19). Kilisede bulunan makam kürsüsü gösterişli bir taht formunda olup estetik biçimde tasarlanmıştır (bkz. Şekil 4.20). Makam kürsüsü dini törenlerde din adamı tarafından kullanılacağı için makam, yücelik ve yetki gibi sembolik anlamlar içermektedir.

İncil kürsüsü yeri ve amacı itibarıyla kilisedeki diğer kürsülerden ayrılmaktadır. Kürsünün yeri apsisin içinde ve özel bir alandadır (bkz. Şekil 4.21). Ayrıca sadece üzerine İncil konulmak için kullanılmaktadır. Kürsü ahşap oyma tekniğiyle yapılmış ve üzerinde haç sembolü bulunur. Pastophorion hücreleri, koro yeri ve günah çıkarma yeri kullanım alanlarına göre işlevsel mimari öğeler olup dini kimliğe kazandırdıkları sembolik anlamlar da içermektedir. Pastophorion hücreleri din adamlarının giyinmesi, ekmek ve şarabın saklanması için kullanılmaktadır (bkz. Şekil 4.22). Koro yeri inananların ilahi söylediği alandır (bkz. Şekil 4.23). Günah çıkarma yeri ise inanan topluluğun günahlarından arınmak için kullandığı yerdir.

Kilisenin vaftiz bölümünde bulunan suyun ‘kutsal su’ olması ve yaşam kaynağını temsil etmesi sebebiyle hem işlevsel hem sembolik bir anlamı vardır. Kiliselerdeki vaftiz bölümünün estetik tasarımı vaftiz töreninin manevi anlamını ve önemini de vurgulamaktadır. Vaftiz bölümünde genellikle beyaz, mavi veya yeşil gibi dini anlamlar taşıyan renkler kullanılır. Beyaz renk saflığı ve temizliği, mavi renk ise gökyüzünü ve Kutsal Ruh'u simgeler. Yeşil renk ise doğayı ve yeniden doğuşu temsil eder. Vaftiz bölümü mermer ve ahşap malzemeden yapılmıştır (bkz. Şekil 4.25).

Kilisedeki çan kulesi (bkz. Şekil 4.30) ibadet vaktini inanan topluluğa bildirmektedir. İbadet vaktini bildirmek inanan topluluğa çağrıda bulunma niteliği ile semboliktir. Kiliselerdeki ayini bildirmenin yanı sıra bulunduğu konumla da inananlara dini yapının yakınında olduklarını bildirmesi açısından işlevseldir. Kilisede kapı; konumu, boyutu, çerçevesi, kanatları, sembolü ve aydınlatması gibi unsurlar kapının estetik tarzını ve işlevini belirlemiştir. Kilise taş ve ahşap gibi doğal malzemelerden inşa edilmiştir ve bu doğal malzemeler kiliseye estetik bir görünüm kazandırmıştır.

4.1.2. Mort Şmuni Kilisesi

4.1.2.1.Mort Şmuni Kilisesi Künyesi

Mort Şmuni Kilisesi, Süryani cemaatin en eski kiliselerinden biridir. Kilise ismini Tanrı'ya olan inancından vazgeçmediği için yedi çocuğuyla birlikte öldürülen ve azize ilan edilen Mort Şmuni 'den almıştır. Bir azizeye ithaf edilen tek kilisedir.

MORT ŞMUNİ KİLİSESİ KÜNYESİ		
Yapının adı	Mort Şmuni Kilisesi	
Konum	Şehidiye mahallesi 24. Sokak No: 37	
Yapım Yılı	6. yüzyıl -1229	
Geçirdiği Onarımlar	1125, 1704, 1869, 1883, 2005, 2010	
Bugünkü durumu	Kilise	
Mülkiyeti	Kilise Vakfı	
Koruma Derecesi	Anıtsal 1. Derece	

Şekil 4.32 Mort Şmuni Kilisesi
(Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.2.2. Tarihçesi

Mardin merkezde bulunan Mort Şmuni Kilisesi, M.S. 6. yy. 'da inşa edilmiştir. Kilise, Mardin surlarının dışına yapılmıştır. Zaman içinde şehir surların dışına doğru yayılınca kilise şehrin ortasında kalmıştır. Yapılış tarzı Kırklar Kilisesi'ne benzemektedir. Saçak kemerli sütunlarla yapılmış bir tasarıma sahiptir. Kilise'nin duvarlarında bulunan Süryanice yazıtlardan kilisenin yakın dönemde iki kez onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Birçok metropolite ev sahipliği yapan divanhanesindeki yazıtta ise bu bölümün 19. yy sonlarında Patrik 3. Petrus döneminde kilise cemaatine bağlı kimseler tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kilise 2005 yılında restore edilip ibadete yeniden açılmıştır. Ayrıca Mort Şmuni Kilisesi'nde mezarlık ve kuyu yer almaktadır. Günümüzde ayin zamanlarında aktif olarak kullanılmaktadır.

4.1.2.3. Mimari Tanıtımı

Mort Şmuni Kilisesi; Mardin İli, Merkez İlçesi, Şehidiye mahallesinde bir yamacın kenarında yer almaktadır (Şekil 4.33).

Şekil 4.33 Mort Şmuni Kilisesi Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)

Kilise mimarisinde, farklı dönemlerde yapılmış mekânsal ilavelere rağmen organik mimari bir bütünlük olduğu görülmektedir. Zemin +1 katlı olan kilise kare planlıdır (Şekil 4.34). Kilise avlu etrafında konumlandırılmıştır. İç avlulu plan şemasına sahip olan yapıda kilise, revak, keşiş odaları, depo, divanhane ve mezarlık gibi mekânlar bulunmaktadır.

Terastan merdivenle zemin katta bulunan dörtgen planlı avluya inilmektedir. Avlunun kuzeyinde ve batısında revaklar bulunmaktadır (Şekil 4.36). Avlunun batı cephesindeki revaklı alanın arkasında keşiş odaları yer almaktadır. Avlunun doğu kanadından ana kilise yapısına ulaşılır. Avlunun kuzey cephesinde ise revak sırasının arkasında depo alanı bulunmaktadır.

Şekil 4.36 Mort Şmuni Kilisesi Avlu Kuzey Cephesi Revak Kısımı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlunun güney cephesinde bulunan duvarlarının içinde ve avlu zemininde azizlerin mezarları bulunmaktadır (Şekil 4.37).

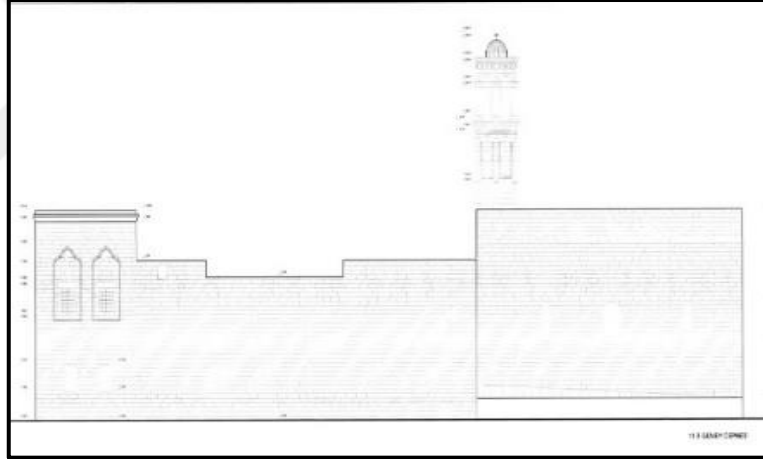

Şekil 4.37 Mort Şmuni Kilisesi Avluda Bulunan Mezarlık Kısımı (Tunçay F. Arşivi 2023)

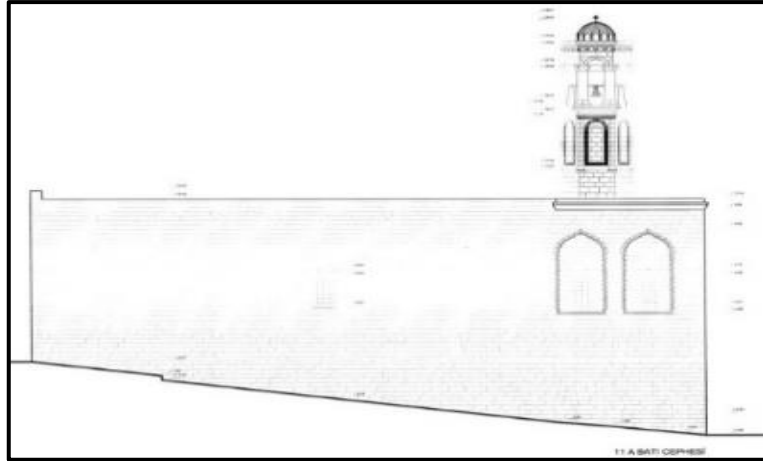
Mort Şmuni Kilisesinin giriş cephesi, güney cephesi ve batı cephesi yüksek kalın duvarlardan oluşmaktadır (Şekil 4.38, 4.39, 4.40). Kilisenin yapı malzemesi olarak yöreye özgü kireçtaşı kullanılmıştır.

Şekil 4.38 Mort Şmuni Kilisesi Giriş Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

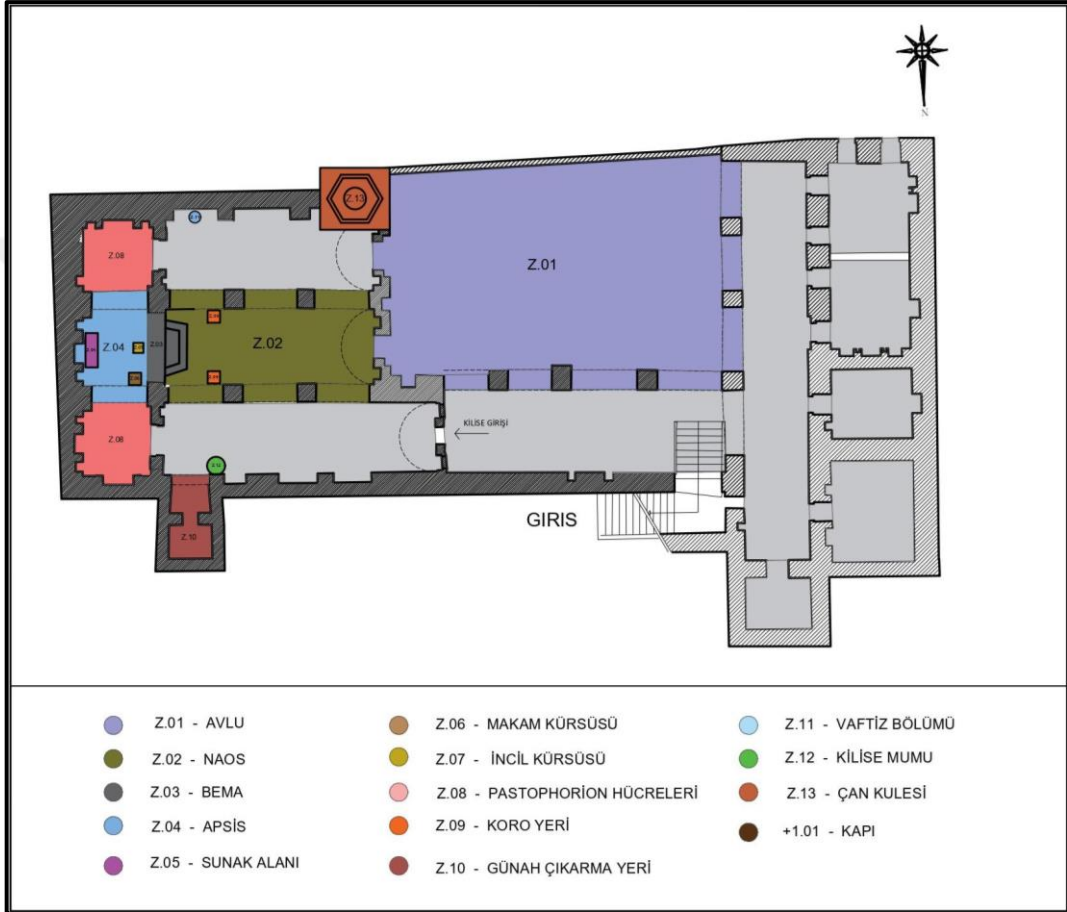
Şekil 4.39 Mort Şmuni Kilisesi Güney Cephesi (Yılmaz, Mercan 2023)

Şekil 4.40 Mort Şmuni Kilisesi Batı Cephesi (Yılmaz, Mercan 2023)

4.1.2.4. Mort Şmuni Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

Kilisedeki mimari öğeler, yapının işlevsel ve sembolik olarak biçimlenmesini sağlar. Mort Şmuni Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğeler şunlardır: Avlu, naos, bema, apsis, sunak alanı, makam kürsüsü, İncil kürsüsü, pastophorion hücreleri, koro yeri, günah çıkarma yeri, vaftiz bölümü, sunak lambası, kilise mumu, çan kulesi ve kapıdır. Kilise'nin mimari öğelerinin planı şekil 4.41 'da gösterilmiştir.

Şekil 4.41 Mort Şmuni Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması

Avlu (Z01)

Mort Şmuni kilisesinde terastan merdiven ile zemin katta bulunan kilisenin avlusuna inilmektedir. Avlunun doğu batı yönünde uzanan dörtgen formunda bir yapısı bulunmaktadır (Şekil 4.41; Z.01). Avlunun doğusunda ibadet mekânı olan kilise bulunur. Avlunun güney doğusunda çan kulesi yer almaktadır. Avlunun kuzeyi ve batısı revaklarla çevrelenmiştir. Batı cephesinde yer alan revakların arkasında depo ile keşiş odaları bulunur. Ayrıca avluda iki adet kuyu bulunmaktadır (Şekil 4.42).

Şekil 4.42 Mort Şmuni Kilisesi Avlusu (Tunçay F. Arşivi 2023)

Naos (Z02)

Mort Şmuni Kilisesinde naos cemaatin ibadetini gerçekleştirdiği mekândır. Kilisede naos doğu batı aksı üzerinde yer almaktadır (Şekil.4.41; Z.02). Naos, sütunların üzerine oturtulmuş sivri kemerlerden oluşan üç neften meydana gelmiştir. Naostan sunak alanına geçiş üç basamaklı bemadan sağlanmaktadır. Naos/heykelin doğusunda üç nefe karşılık gelecek şekilde üç adet sunak alanı bulunur. Mekânlar arasında sivri kemerli ve basık kemerli açıklıklarla giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.43).

Şekil 4.43 Mort Şmuni Kilisesi Naos (Tunçay F. Arşivi 2023)

Bema (Z03)

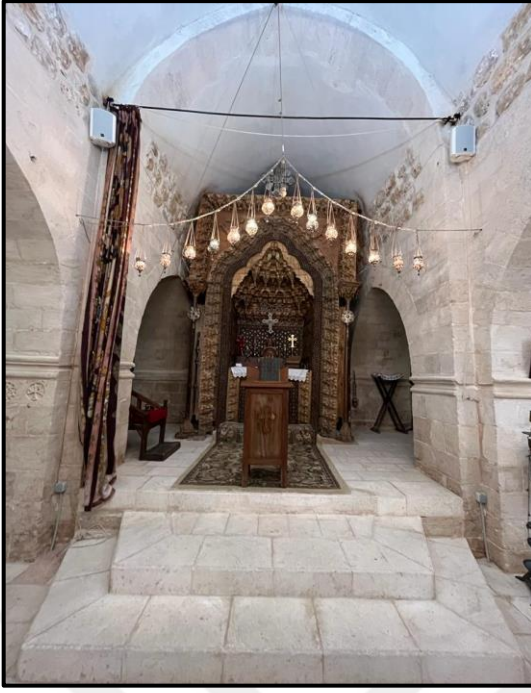
Mort Şmuni Kilisesinde bema din adamlarının girebildiği ve naostan ayrılmış, naos seviyesinden biraz daha yüksek döşemesi olan platform olarak tasarlanmıştır (Şekil 4.41; Z.03). Mort Şmuni Kilisesinde bema üç basamaktan oluşmaktadır. Süryani Ortodoks dini mimarisinde yaygın olarak bema bölümü ikonostasis ile naostan ayrılmıştır. Kilisenin bema bölümünde ve pastophorion hücreleri önünde dörtgen çerçeveli ve yuvarlak kemerli anıtsal açıklıklar yapılmıştır (Şekil 4.44).

Şekil 4.44 Mort Şmuni Kilisesi Bema (Tunçay F. Arşivi 2023)

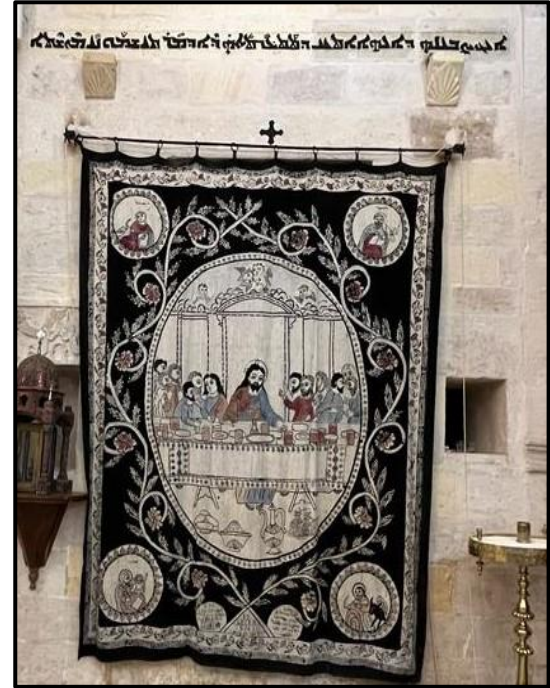
Apsis (Z04)

Mort Şmuni Kilisesindeki apsis naosun doğu kısmında bulunup üç basamaklı merdiven ile geçiş sağlanmaktadır (Şekil 4.41; Z.04). Kilisenin yönünün (apsisin) doğu eksenli olmasının iki nedenden kaynaklı olduğu bilinmektedir. Birincisi Âdem ile Havva'nın cennet bahçesinin doğuda olduğu ve bundan dolayı o bahçeye yönelmek için ibadet mekânlarını ona göre konumlandırmışlardır. İkinci neden ise İsa'nın ikinci gelişi doğudan olacağından inanç ve ibadet gereği tüm kiliseler doğu batı eksenli olarak planlanmıştır (Akyüz, 2023). Kilise'nin üç nefi ve üç apsisi bulunmaktadır. Mort Şmuni Kilisesinin apsisi içten yarım daire planlı dıştan ise taşırılmamış düz cephelidir. Apsiste bulunan nefteki kemerler dörtgen payelere oturmaktadır. Bu bölüme ancak ruhaniler girebilmektedir (Şekil 4.45). Ortadaki ana apsiste ahşaptan, oyma tekniğiyle yapılmış bir mihrap yer almaktadır.

Şekil 4.45 Mort Şmuni Kilisesi Apsis (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mort Şmuni Kilisesinin apsisleri dini sahnelerin tasvir edildiği perdeler ile örtülmüştür. Bu perdeler kökboya baskılı el dokuması ile yapılmıştır (Şekil 4.46). Ayrıca kilise 'nin ahşaptan yapılmış ve farklı motiflerle süslenmiş ayin sunakları, gümüş kandilleri ve kutsal kişilerin tabloları bulunmaktadır.

Şekil 4.46 Mort Şmuni Kilisesi Apsis Perdeleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Sunak Alanı (Z05)

Mort Şmuni Kilisesinde tüm kutsamaların yapıldığı ve çeşitli ayinlerin gerçekleştirildiği yer sunak alanıdır. Bu alana kurban sunma bölümü de denilir. Sunak Tanrı ile insan arasında araç olan İsa Mesih'in mezarını sembolize etmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilisenin üç bölümlü apsisi ve içerisinde üç adet sunağı bulunmaktadır. Ana sunak orta apsisin içinde yer almaktadır (Şekil.4.41; Z.05). Bu bölüme ancak ruhaniler girebilir ve basamaklarla çıkılan bir bölümdür. Sunak bölümünde sunak masası, ayini yöneten ruhani, patrik veya metropolit için bir tane ahşap koltuk ya da taht bulunmaktadır. Ana sunak ahşap malzeme ile yapılmıştır (Şekil 4.47).

Şekil 4.47 Mort Şmuni Kilisesi Sunak Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Makam kürsüsü (Z06)

Mort Şmuni Kilisesinde ayin esnasında ayini yöneten ruhani için ahşap bir koltuk konulmuştur. Bu koltuk sade bir taht formunda olup makam kürsüsü olarak adlandırılır. Kilisede bu kürsü apsis bölümünün içinde yer almaktadır (Şekil 4.41; Z.06). Makam kürsüsünde ahşap malzeme ile oyma ve kabartma tekniği kullanılmıştır. Kürsü bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir (Şekil 4.48).

Şekil 4.48 Mort  muni Kilisesi Makam Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

 ncil Kürsüsü (Z07)

Mort  muni Kilisesinde  ncil kürsüsü apsis alanının içerisinde bemanın  n kısmında yer almaktadır ( ekil 4.41; Z.07). Bu kürsü ahşaptan imal edilmiş olup  n cephesinde bir ha  motifi bulunmaktadır. Ayrıca  ncil kürsüsü İsa Mesih'in makamını temsil etmektedir ( ekil 4.49).

Şekil 4.49 Mort  muni Kilisesi  ncil Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Pastophorion Hücresi (Z08)

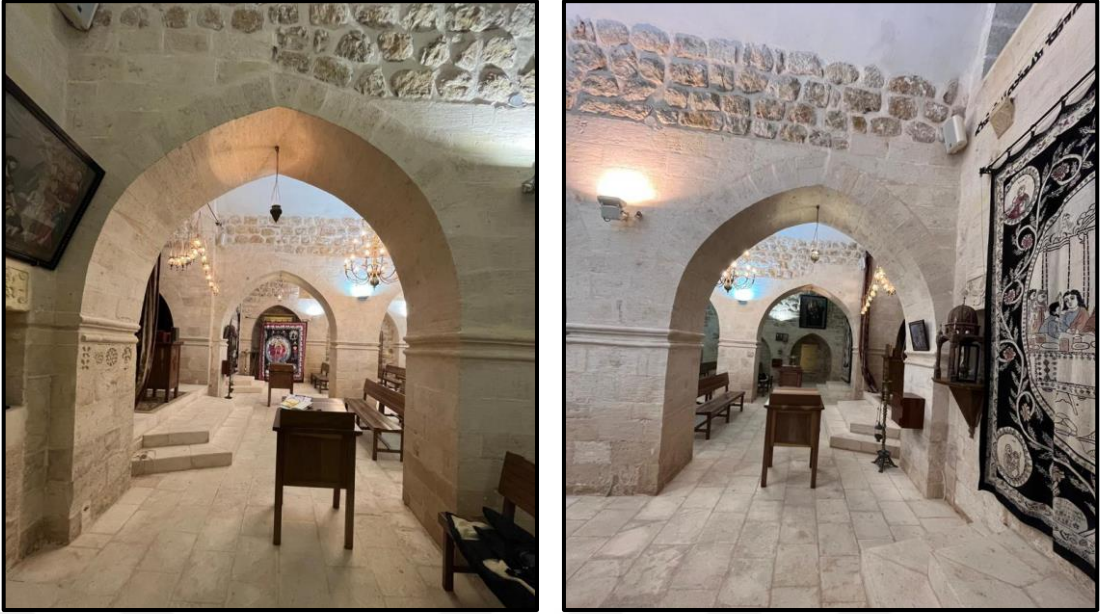
Pastophorion hücreleri apsisin iki yanında bulunan mekânlardır. (Şekil 4.41; Z.08). Mort Şmuni Kilisesinde pastophorion hücrelerine apsis kısmında bulunan beşik kemerden giriş sağlanmaktadır. Bu alanlar kapalı mekânlardır. Diakonların giyinme ve dini gereçleri saklama odası olarak da kullanılmaktadır. Kutsal kap ve ayinlerde giyilen giysiler burada saklanmaktadır. Ayrıca sunaktaki ekmek ve şarabın hazırlandığı alandır. Süryaniler bu hücrelere gnizo (gizli bölüm) diye adlandırmaktadır (Akyüz, 2023). Kilisedeki apsis ve pastophorion hücreleri beşik tonoz ile örtülüdür (Şekil 4.50).

Şekil 4.50 Mort Şmuni Kilisesi Pastophorion Hücresi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Koro Yeri (Z09)

Mort Şmuni Kilisesinde koro yeri, apsisin sağında ve solunda bulunan ahşap kürsülerin olduğu yerdir (Şekil 4.41; Z.09). Koro yerinde iki adet kürsü bulunmaktadır. Bu alanda ilahiler ve dini metinler okunur. Mort Şmuni Kilisesinde koro yeri küçük bir alana sahiptir. Koro yeri, ibadet eden topluluğun görüş açısında olacak biçimde kilise sıralarına dönük planlanmıştır (Şekil 4.51).

Şekil 4.51 Mort Şmuni Kilisesi Koro Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Günah Çıkarma Yeri (Z10)

Mort Şmuni Kilisesinde günah çıkarma yerine tövbe ve itiraf yeri de denilmektedir. Kilisede günah çıkartma yeri kilisenin kuzey cephesinde bulunan sivri kemerli bir alandan geçerek kubbe formunda bir oda içerisinde yer almaktadır (Şekil 4.41; Z.10). Küçük bir hücre olarak inşa edilmiştir (Akyüz, 2023). Kilisede günümüzde günah çıkartma yeri olarak kullanılan özel bir mekân bulunmamaktadır (Şekil 4.52).

Şekil 4.52 Mort Şmuni Kilisesi Günah Çıkarma Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Vaftiz bölümü (Z11)

Mort Şmuni Kilisesinde vaftiz bölümü ana apsisin güneyinde yer almaktadır (Şekil 4.41; Z.11). Vaftiz bölümü kalker taşından yapılmış bir havuz ve üzerini örten ahşap kapaktan oluşmaktadır (Şekil 4.53). Vaftiz töreni genellikle pazar günleri ve özel dini bayramlarda yapılır (Akyüz, 2023).

Şekil 4.53 Mort Şmuni Kilisesi Vaftiz Bölümü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kilise Mumu (Z12)

Hristiyan inancında mum yakmak, Tanrı'ya saygı ve bağlılığın bir göstergesi olarak kabul edilir. Kilise mumu bir çok dini ayinde kullanılan dini ritüel mumu olarak da adlandırılır. Mort Şmuni Kilisesinde kilise mumu naosun kuzey cephesinde bulunmaktadır (Şekil 4.41; Z.12). Kilise mumları büyük şamdanda yakılmaktadır (Şekil 4.54).

Şekil 4.54 Mort Şmuni Kilisesi Mum Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Sunak Lambası

Mort Şmuni Kilisesinde, kilise mumluğunun hemen yanında bulunan kutunun üzerine asılmış ayinlerde kullanılan sunak lambası bulunmaktadır (Şekil 4.55). Sunak lambası sürekli olarak yanan ışıĒı temsil etmektedir. Lambayı yakmak için yağ kandilleri ya da mumlar kullanılır. Mort Şmuni Kilisesindeki sunak lambası gümüşten yapılmıştır.

Şekil 4.55 Mort Şmuni Kilisesi Sunak Lambası (Tunçay F. Arşivi 2023)

Çan Kulesi (Z13)

Mort Şmuni Kilisesinde çan kulesi, avlunun güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Şekil 4.41; Z.13). Kilise'nin çan kulesi, 1910 yılında Cabare Kandura tarafından yapılmıştır (Keser, 2001). Kilisenin çan kulesi üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı altıgen gövdeden meydana gelir. Bu gövdenin her bir kenarında yuvarlak kemerli, etrafı işlemeli nişler yer almaktadır. İkinci kısımda sütunlar ve bu sütunların üzerinde yer alan kemerler bulunmaktadır. Üçüncü kısımda ise dilimli kubbe ve haç sembolü ile tamamlanmıştır (Şekil 4.56). Günümüzde çan kulesi sağlam olup işlevselliğini korumaktadır.

Şekil 4.56 Mort Şmuni Kilisesi Çan Kulesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Giriş Kapısı (Z14)

Kiliselerde kapı, genellikle yapının en gösterişli ve süslü mimari ögesidir. Ayrıca kutsal alanı belirlemektedir. Mort Şmuni Kilisesindeki giriş kapısı yapının kuzey cephesinde bulunmaktadır (Şekil 4.41; Z.14). Giriş kapısından geçiş sivri kemerli niş içerisinde yer alan basık kemerli açıklıkla sağlanmaktadır. Kapının kanatları ahşap malzeme ile yapılmıştır. Kapının üzerinde taş üzerine işlenmiş haç sembolü bulunmaktadır (Şekil 4.57).

Şekil 4.57 Mort Şmuni Kilisesi Giriş Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.2.4.1. Değerlendirme

Mort Şmuni Kilise 'sinin konumlandığı arazinin topoğrafik yapısından dolayı kuzeyden güneye kilise eğimli bir yapıya sahiptir. Kilise doğu batı aksı üzerine inşa edilmiştir. Kilise'nin yapıldığı dönemde bazilikal kilise planları Ayasofya kilisesi (532), İstanbul Aya İrini Kilisesi (532), Antalya Aziz Nikolaos Kilisesi (6.yy) ve Midyat Mort Şmuni Kilisesinde (6.yy) olduğu gibi yaygın olarak kullanılan bir plan tipolojisidir. Mort Şmuni kilise 'si 6. yy yapılmış ve birçok kez onarımlar geçirmiştir. Eklenen yeni mekân ve yapılarla kilise orijinal özelliklerini yitirmiştir. Mort Şmuni Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin verileri “T.A.S.O.D.M, T.Y.S. ve S.O.K.İ ” kitaplarından elde edilen bilgiler kapsamında değerlendirilmiştir. Böylece kilise mimari öğelerinin derlenen kaynaklara uygun olup olmadığı Tablo 4.4’de gösterilmiştir.

Tablo 4.4 Mort Şmuni Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerinin Analizi

MORT ŞMUNİ KİLİSESİ MİMARİ ÖGELERİNİN ANALİZ TABLOSU	Kaynaklardan Derlenen Kilise Mimari Öğeleri	Mort Şmuni Kilisesi Mimari Öğeleri	Kriterlere Uygun	Kriterlere Uygun değil
	1-Avlu	1-Avlu	●	
	2-Narteks	2-Narteks		●
	3-Naos	3-Naos	●	
	4-Bema	4-Bema	●	
	5-Apsis	5-Apsis	●	
	6-Sunak Alanı	6-Sunak Alanı	●	
	7-Makam Kürsüsü	7-Makam Kürsüsü	●	
	8-İncil Kürsüsü	8-İncil Kürsüsü	●	
	9-Pastophorion Hücreleri	9-Pastophorion Hücreleri	●	
	10-Koro Yeri	10-Koro Yeri	●	
	11-Günah Çıkarma Yeri	11-Günah Çıkarma Yeri		●
	12-Vaftiz Bölümü	12-Vaftiz Bölümü	●	
	13-Kilise Mumu	13-Kilise Mumu	●	
	14-Sunak Lambası	14-Sunak Lambası	●	
	15-Çan Kulesi	15-Çan Kulesi	●	
	16-Kapı	16-Kapı	●	
● Uygun ● Uygun Değil ● Yok				

Tablo 4.4 incelendiğinde Mort Şmuni Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğeler araştırma kapsamında elde edilen verilerdeki değerlendirmeler ile örtüşmektedir. Kilise'nin avlusu gerektiğinde toplanma ve sosyalleşme alanı olacak şekilde planlanmıştır. Kilisedeki avlu dörtgen planlıdır. Avluya kilisenin kuzey cephesindeki kapısından giriş sağlanmaktadır. Mort Şmuni Kilisesinde narteks bölümü bulunmamaktadır. Bunun yerine avludan naosa direkt açılan kapılar vardır. Naosa geçiş avludaki revaklı kısımdan sağlanmaktadır. Kilisedeki naos merkezi bir konumda yer almaktadır. Naos yan neflerden sekizgen payelerle ayrılmıştır. Kiliseye giren cemaat, naosta ibadet edip dini ritüellerini burada gerçekleştirir. Kilisede bulunan bema apsisin girişinde kutsal alana çıkan merdivendir. Bu alana ibadetleri yöneten din adamları girebilmektedir. Apsis alanı kilisenin en kutsal bölümü ve sunak alanının bulunduğu yerdir. Apsis cemaatin dikkatini sunak alanına ve ayin yapılan yere yoğunlaştırmak üzerine tasarlanmıştır. Sunak alanı apsisin içinde yer alır. Mort Şmuni Kilisesinde bulunan makam kürsüsü piskoposun otoritesini ve makamını temsil eder. Makam kürsüsü ahşap malzeme ile oyma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Mort Şmuni Kilisesinde iki adet makam kürsüsü bulunmaktadır. Genellikle ayin sırasında apsis içerisinde bulunan kürsü kullanılır. Kilisedeki İncil kürsüsü ise apsisin ön kısmında bulunur. Kutsal kitabın bulunduğu ve duaların edildiği yerdir. Apsisin her iki yanında yer alan pastophorion hücreleri kutsal ekmek ve şarabın hazırlanması, din adamlarının giyinmesi ve dua etmesi için kullanılmaktadır. Mort Şmuni Kilisesinde iki adet pastophorion hücresi bulunmaktadır. Koro yeri, apsisin önünde iki adet ahşap masa ile belirlenmiştir. Koroda bulunan masalar, cemaatin doğrudan göreceği şekilde konumlanmıştır. Koro yerinde bulunan masalarda cemaat üyeleri ayakta durup ilahilere ve dualara eşlik ederek aktif katılım sağlamaktadırlar. Mort Şmuni Kilisesinde bulunan günah çıkarma yeri küçük bir hücre olarak ayrılmıştır. Gizli alan olarak tasarlanmıştır. Mort Şmuni Kilisesinde vaftiz bölümü apsisin sağındadır ve vaftiz havuzu şeklindedir. Kilisede, kilise mumu günah çıkarma hücresinin önünde yer almaktadır. Büyük bir şamdan içerisinde bulunan alana mumlar dikilmektedir. Sunak lambası elektriğin icat edilmediği zamanlarda kiliseyi aydınlatma amacıyla kullanılmış mimari bir öğedir. Mort Şmuni Kilisesinde sunak lambası, günah çıkarma hücresinin giriş duvarında ahşap bir kutunun üzerinde yer almaktadır. Günümüzde sunak lambası sadece ayin sırasında yakılmaktadır. Çan kulesi ibadet saatlerini bildirmek için kullanılır. Kilise cemaati çan sesini duyarak ibadete katılır. Günümüzde Mort Şmuni Kilisesindeki çan kulesi sadece ayinlerde ve özel dini bayramlarda kullanılmaktadır. Mort Şmuni Kilisesinde giriş kapısı ise kutsal alan ile dış

dünya arasındaki sınırı belirlemektedir. Kiliseye girenler için dünyevi yaşamdan kutsal alana geçişi sağlamaktadır. İnananlar için bu geçiş bir tür arınma süreci olarak düşünülür.

Mort Şmuni Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin yapı ile uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesi işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan kavramlar, veriler arasında ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu kavramsal ilişkilendirmenin değerlendirmesi Tablo 4.5 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.5 Mort Şmuni Kilisesi Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirmesi

MORT ŞMUNİ KİLİSESİ MİMARİ ÖGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	MİMARİ ÖGE	DEĞERLENDİRME		
		İşlevsel	Sembolik	Estetik
	Avlu			
	Naos			
	Bema			
	Apsis			
	Sunak Alanı			
	Makam Kürsüsü			
	İncil Kürsüsü			
	Pastophorion Hücreleri			
	Koro Yeri			
	Günah Çıkarma Yeri			
	Vaftiz Bölümü			
	Kilise Mumu			
	Sunak Lambası			
	Çan Kulesi			
	Kapı			
	 4/4 4/3 4/2 Yok			

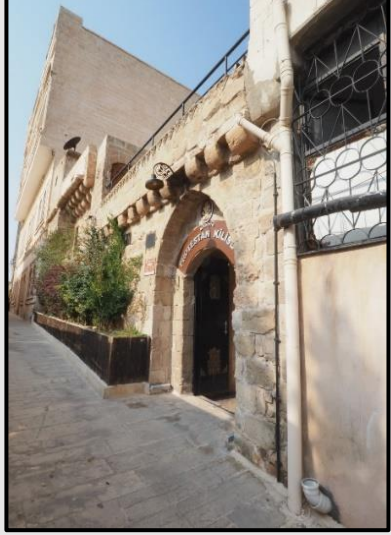
Tablo 4.5 incelendiğinde Mort Şmuni Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerinin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle işlevsel, sembolik ve estetik açıdan kavramlar oluşturulmuştur. Belirlenen bu kavramlar kiliseye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerle mekân ilişkisinde bütünlük sağlamaktadır.

Mort Şmuni Kilisesinde bulunan avlu (bkz. Şekil 4.42) iç mekândaki ibadet alanına sığmayan kalabalık için alan sağlamış işlevsel bir öğedir. Ayrıca kilisenin avlusundaki cepheler kesme taş ile örülmüş ve kiliseye estetik görünüm kazandırmıştır. Kilisedeki cemaat ibadet etmek için naosa odaklanırlar (bkz. Şekil 4.43). Bu yönelmeden ötürü mekân işlevsel, sembolik ve estetik anlamlar taşır. Kilisede bulunan bema yüksek bir platform olarak tasarlanmıştır (bkz. Şekil 4.44) ve işlev bakımından basamakları kullanılır. Kilisedeki apsis doğu yönünde yerleştirilmiştir (bkz. Şekil 4.45) ve sembolik anlam bakımından önemlidir. Apsisin estetik özellikleri, kiliseye görsel bir çekicilik kazandırmanın yanı sıra kutsal alanın önemini de vurgulamaktadır. Apsisin içerisinde bulunan sunak alanı ahşap süslemelidir (bkz. Şekil 4.47) ve dini ritüellerde sembolik anlam taşımaktadır. Kilisede bulunan makam kürsüsü dini törenlerde din adamının kullanması için sembolik anlamlar içermekle beraber aynı zamanda oturma elemanı olarak da kullanılmaktadır (bkz. Şekil 4.48). İncil kürsüsü, İncil konulması (bkz. Şekil 4.49) ve yerinin belirlenmesi amacıyla sembolik anlam kazanır. Pastophorion hücreleri, koro yeri ve günah çıkarma yeri kullanım alanlarına göre işlevsel mimari öğelerdir ve dini kimliğe kazandırdıkları anlam bakımından semboliktirler.

Mort Şmuni Kilisenin vaftiz bölümünde bulunan suyun ‘kutsal su’ olması ve yaşam kaynağını temsil etmesi sebebiyle hem işlevsel hem sembolik bir anlamı vardır. Kiliselerdeki vaftiz bölümünün estetik tasarımı vaftiz töreninin manevi anlamını ve önemini de vurgulamaktadır. Kilisedeki çan kulesi (bkz. Şekil 4.56) ibadet vaktini bildirmesiyle semboliktir. Çan kulesinin bulunduğu konumla inananlara dini yapının yakınında olduklarını bildirmesi işlevseldir. Kilisedeki giriş kapısı taş ve ahşap gibi doğal malzemelerden inşa edilmiştir ve bu doğal malzemeler kiliseye estetik bir önem kazandırmıştır.

4.1.3. Mardin Protestan Kilisesi

4.1.3.1. Mardin Protestan Kilisesi Künyesi

MARDİN PROTESTAN KİLİSESİ KÜNYESİ		
Yapının adı	Mardin Protestan Kilisesi	
Konum	Latifiye mahallesi Anayol Caddesi no:507;152.sokak no:32	
Yapım Yılı	569 - 6. yüzyıl	
Geçirdiği Onarımlar	2013-2015	
Bugünkü durumu	Kilise	
Mülkiyeti	Protestan Cemaati Vakfı	
Koruma Derecesi	Anıtsal 1. Derece	

Şekil 4.58 Mardin Protestan Kilisesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.3.2. Tarihçesi

Mardin Protestan Kilisesi 569 yılında geniş bir alan üzerinde inşa edilmiştir. Kilise 1852- 1860 seneleri arasında Süryanilerin Protestanlığa geçişi ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır (Akyüz, 2023). Kilise Mardin merkezde yer almaktadır. Protestanlar Mardin'e gelmiş ve hem Hristiyanlara hem de farklı inançlara mensup insanlara yönelik dini çalışmalar yapmıştır. İlk dönemde Mardin'de Protestanlığı en çok benimseyenler Süryaniler olmuştur. Bundan dolayı ilk cemaat Süryanilerden oluşmaktadır. Mardin Süryani-Ortodoks cemaatinin bir bölümünün maddi durumunun iyi olmaması ve misyonerlerin çalışmaları sonucunda Protestanlığa geçtikleri sanılmaktadır. Mardin Protestan Kilisesi 1960 yılına kadar açıkken 1960'da yapılan darbe ile kapatılmıştır. Kilise'nin kapalı olma süreci 2013 yılına kadar devam etmiştir. Mardin Protestan Kilisesi'nin bir buçuk yıl süren yenileme çalışması bittikten sonra kilise 2015 yılında yapılan bir törenle tekrar ibadete açılmıştır. Ayrıca Kilisenin hizmete açılmasıyla Ortadoğu'nun ibadete açık en eski Süryani Protestan Kilisesi unvanını almıştır (Peker, 2023).

4.1.3.3. Mimari Tanıtımı

Mardin Protestan Kilisesi Mardin ili, merkez ilçesi, Latifiye mahallesi 152. Tepe sokak No: 16 konumunda bulunmaktadır (Şekil 4.59).

Şekil 4.59 Mardin Protestan Kilisesi Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)

Mardin Protestan Kilisesinin mimari yapısı dörtgen planlı olup aynı düzlem üzerinde sıralı bir yapı topluluğu olarak inşa edilmiştir. Kilise'nin planı ve birimlerin işlevi Şekil 4.60 'de gösterilmiştir.

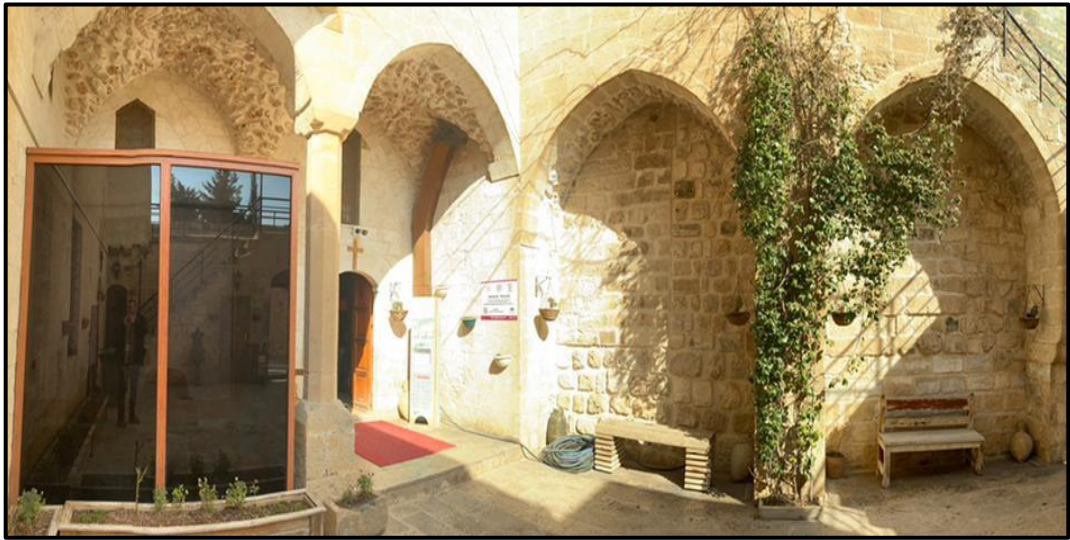
Şekil 4.60 Mardin Protestan Kilisesi Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mardin Protestan Kilisesinin batı cephesinde yer alan kapısından avluya giriş sağlanmaktadır. Avlunun batı cephesinde wc-lavabo (a) ve depo (b) alanları bulunmaktadır. Avlunun kuzeydoğusunda ise ibadet mekânı olan kilise yer almaktadır (c), (Şekil 4.61).

Şekil 4.61 Mardin Protestan Kilisesi; Wc- Lavabo (a) Depo (b) Kilise (c)
(Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlunun doğu ve güney cephesinde sivri kemer açıklıklı revaklar yer almaktadır (Şekil 4.62). Kilise'nin güneyinde keşiş alanı ve bekleme alanı bulunmaktadır. Girişte ilk karşılaştığımız kısım kilise pastörünün masası ve oturduğu alandır (a). Yan tarafında ise misafirlerin bekleme alanı oturma elemanlarıyla sağlanmıştır (b) (Şekil 4.63).

Şekil 4.62 Mardin Protestan Kilisesi Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

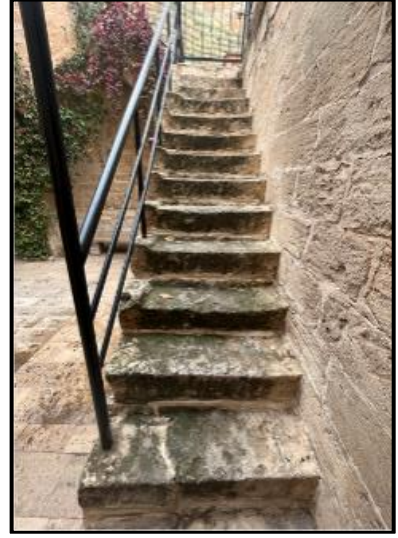
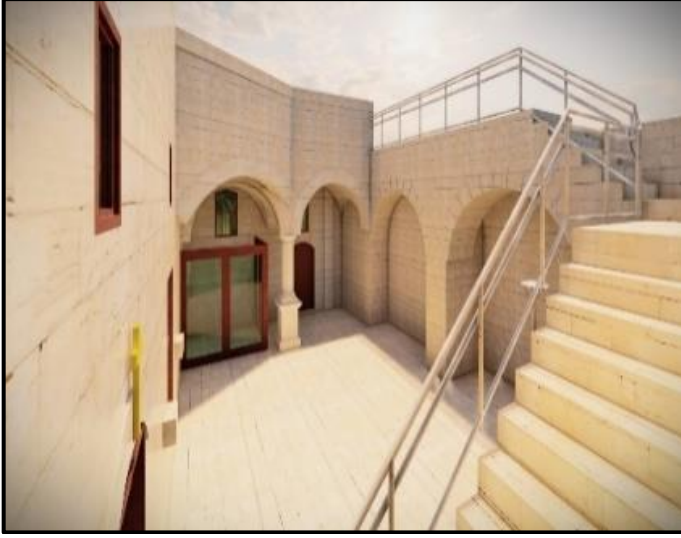

Şekil 4.63 Mardin Protestan Kilisesi Pastör 'ün Alanı (a) Bekleme Alanı (b) (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlunun doğu cephesinin üst katında eğitim sınıfı olarak inşa edilen bir yapı mevcuttur (Şekil 4.64). Avlunun batısındaki merdivenle birinci katın terasına çıkılır ve merdiven on beş basamaktan oluşmaktadır (Şekil 4.65).

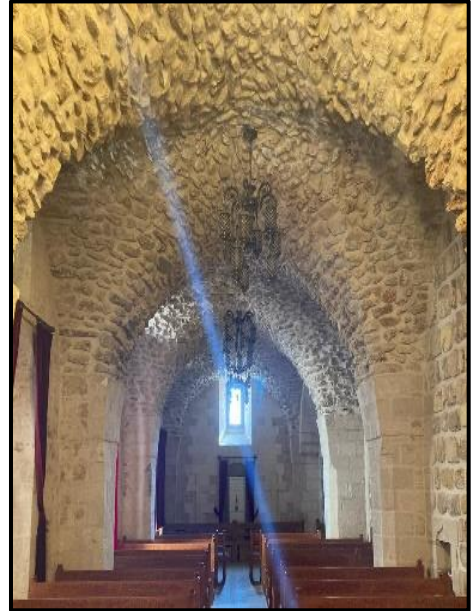

Şekil 4.64 Mardin Protestan Kilisesi Eğitim Sınıfı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.65 Mardin Protestan Kilisesi Merdiven 3 Boyutlu Çizim ve Fotoğraf
(Tunçay F. Arşivi 2023)

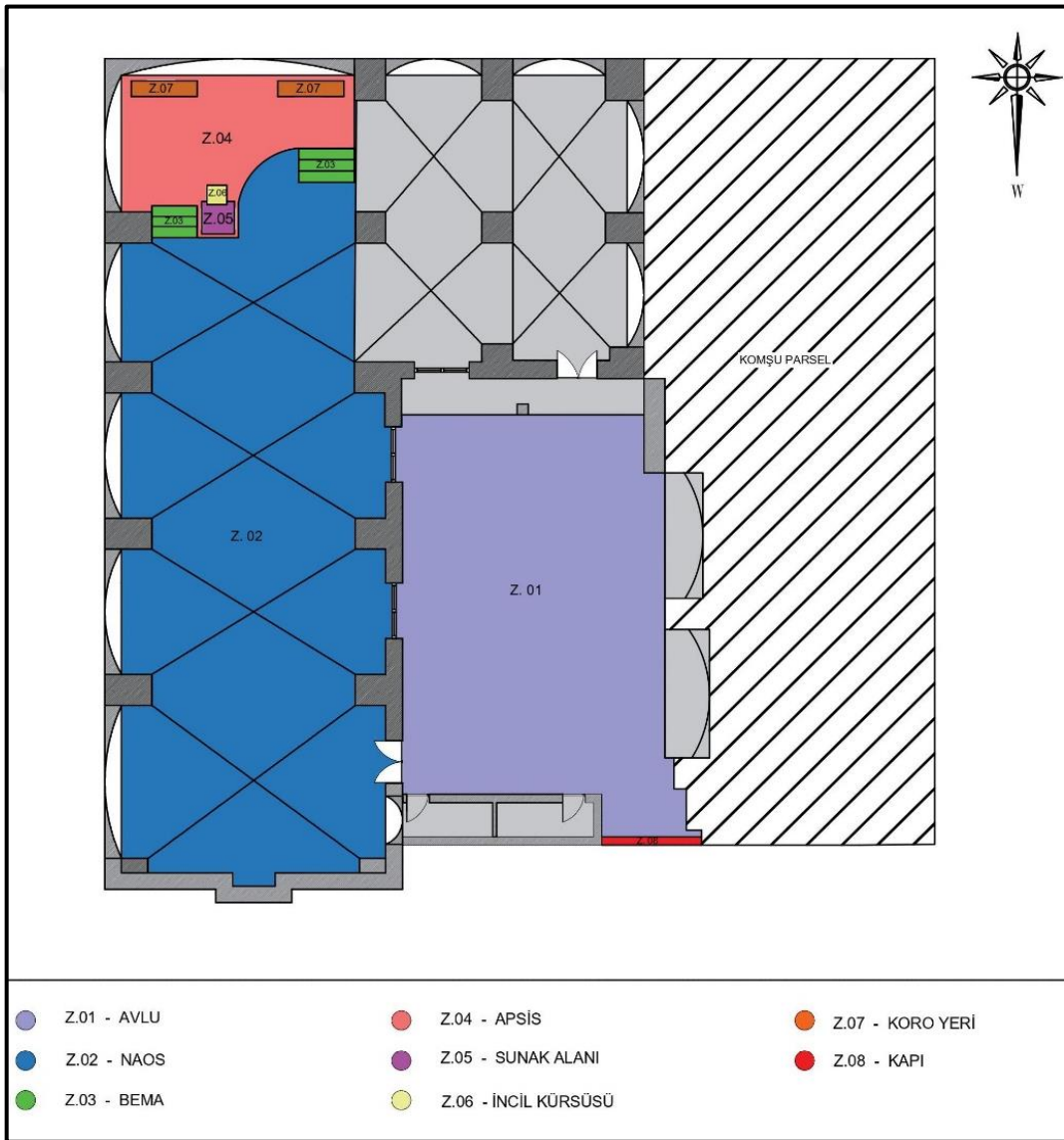
Mardin Protestan Kilisesinin içyapı örtü sistemi, iç tarafta tonozlardan (beşik, çapraz, manastır, yıldız) dış tarafta ise düz damdan oluşmaktadır. Kilisesini tonozları eski Ortadoğu mimarisidir. Tonozlardaki taşlar bir birine yaslandırılarak sıkıştırma tekniği ile inşa edilmiştir. Bu mimarinin özelliği altındaki derzler olmasa bile ayakta duruyor olabilesidir (Şekil 4.66).

Şekil 4.66 Mardin Protestan Kilisesinin Üst Örtüsünün 3 Boyutlu Çizimi ve Fotoğrafi
(Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.3.4. Mardin Protestan Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Ögeler

Kilise, sanatsal ve dinsel amaçların iç içe bağlantılarından oluşmuş sembolik yapı olarak tasarlanmıştır. Protestan kiliselerinin her yerde aynı olan özel bir mimarisi yoktur. İnşa edilen bölgenin coğrafi yapısına ve kültürüne göre değişiklik göstermektedir. Protestanlar için önemli olan, temel dini ritüellerini yerine getirebilecekleri kilise mimari öğelerinin olmasıdır. Kilisedeki mimari öğeler yapının işlevsel ve sembolik olarak biçimlenmesini sağlamaktadır. Mardin Protestan Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğeleri ise; avlu, naos, bema, apsis, sunak alanı, İncil kürsüsü, makam kürsüsü, koro yeri ve kapıdır. Kilise'nin mimari öğelerinin planı Şekil 4.67 'de gösterilmiştir.

Şekil 4.67 Mardin Protestan Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlu (Z01)

Mardin Protestan Kilisesinde tek avlu yer almaktadır. İlk toplanma yeri genelde her kilise için avludur. Kilisedeki avlu dörtgen formda inşa edilmiştir (Şekil 4.67; Z.01). Kilise'nin avlusuna batı cephesindeki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Avlunun terasının kuzeyinde eğitim sınıfı alt katında ise kilise mekânı bulunmaktadır. Terastan bütün avlu görülebilmektedir. Avlunun girişinde bir çeşme yer almaktadır ve güney cephesinde kapatılmış revaklar bulunur. Kilise'nin avlusunda ağaç yer almamasına rağmen ana kilisenin giriş tarafında sarmaşıklarla yeşil alan oluşturulmuştur (Şekil 4.68).

Şekil 4.68 Mardin Protestan Kilisesi Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)

Naos (Z02)

Naos, cemaatin ibadet ettiği mekândır. Mardin Protestan Kilise'nin naosu tek neften oluşmaktadır. Kilisede naos doğu batı aksı üzerinde yer almaktadır. Çapraz tonoz örtü sistemine sahip olan naos dörtgen bir plana sahiptir (Şekil 4.67; Z.02). Yapının naos alanı kesme taş ve moloz taşlardan inşa edilmiştir. Mardin Protestan Kilisesinin naos kısmı koro yerini direkt görecekte şekilde tasarlanmıştır. Naostan sunak alanına geçiş üç basamaklı iki adet merdiven ile sağlanmaktadır. Cemaatin ibadet ettiği asıl alan bu kısımdır. Naosun doğusunda sunak alanı bulunur. Naosun aydınlatılması büyük pencerelerle ve yapay aydınlatma elemanları ile sağlanmıştır (Şekil 4.69).

Şekil 4.69 Mardin Protestan Kilisesi Naos (Tunçay F. Arşivi 2023)

Bema (Z03)

Bema, kilisenin önde gelenleri için ayrılmış ve halkın girişinin yasak olduğu, zeminden yüksekçe konumlandırılmış basamaklı platform olarak tasarlanmıştır. Mardin Protestan Kilisesinde bema naostan ayrılmış ve naos seviyesinden üç basamak daha yüksekte yer almaktadır (Şekil 4.67; Z.03). Kilisenin apsisinin sağında ve solunda iki adet üç basamaklı merdivenden oluşan bema platformu bulunmaktadır (Şekil 4.70).

Şekil 4.70 Mardin Protestan Kilisesi Bema (Tunçay F. Arşivi 2023)

Apsis (Z04)

Kiliselerde apsis yarım daire ya da çokgen çok nadir durumlarda ise dörtgen planlı bir mimarı ögedir. Apsisler, yapının cephesinde dışa doğru göbekli bir yapı olabildiği gibi yapının içinde dörtgen planlı duvarlarla da sarılı olabilmektedir. Mardin Protestan Kilisesinde de apsis dörtgen planlıdır ve moloz taş duvarlarla inşa edilmiştir. Mardin Protestan Kilisesinde apsis, yapının doğu kısmında bulunmaktadır. Bu alana naostan üç basamaklı merdiven ile geçiş sağlanır (Şekil 4.67; Z.04). Kilise'nin bir nefi ve bir apsisi bulunmaktadır. Bu bölüme ancak din adamları girebilmektedir. Ayrıca ibadetin yönetildiği, ilahilerin söylendiği, pastörün giriş duaları yaptığı ve vaaz verilen yer olarak da kullanılmaktadır. Bu kısımda müzik aletleri, 1860 yılından kalan piyano ve vaaz kürsüsü bulunmaktadır (Şekil 4.71).

Şekil 4.71 Mardin Protestan Kilisesi Apsis (Tunçay F. Arşivi 2023)

Sunak Alanı (Z05)

Mardin Protestan Kilisesinin sunak alanında yapılan ayinler sırasında ekmek ve şarap sunulmaktadır. Kurban sunma bölümü de denilir. Aynı zamanda İncil kürsüsü olarak da kullanılır. Sunak alanı kilisenin apsisinde yer almaktadır (Şekil 4.67; Z.05). Sunak masası ahşap malzemeden yapılmıştır ve haç sembolü ile süslenmiştir (Şekil 4.72).

Şekil 4.72 Mardin Protestan Kilisesi Sunak Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Makam Kürsüsü

Mardin Protestan Kilisesinde ayin esnasında ayini yöneten ruhani için ahşap bir koltuk yer almaktadır. Kilisede günümüzde makam kürsüsü, koruma amaçlı keşiş alanındaki nişin içerisinde bulunmaktadır. Günümüzde Pastör duaları ve ilahileri ayakta yönetmektedir. Makam kürsüsü ahşap olup oyma ve kabartma tekniği ile bitkisel motiflerle süslenmiştir (Şekil 4.73).

Şekil 4.73 Mardin Protestan Kilisesi Makam Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

İncil Kürsüsü (Z06)

Mardin Protestan Kilisesinde duaların edildiği ve kutsal kitabın bulunduğu yer İncil kürsüsüdür. Protestan Kilisesinde İncil kürsüsü apsisin içinde yer almaktadır (Şekil 4.67; Z.06). Kilisedeki İncil kürsüsü sunak masası ile birleştirilip ahşap malzemeden imal edilmiştir. Kürsünün ön yüzünde küçük bir haç sembolü bulunur (Şekil 4.74).

Şekil 4.74 Mardin Protestan Kilisesi İncil Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Pastophorion Hücreleri

Pastophorion hücreleri, diakonların giyinme ve dini gereçleri saklama odası olarak kullanılmaktadır. Mardin Protestan Kilisesinde ise pastophorion hücreleri bulunmamaktadır. Kilisedeki dini gereçler bekleme alanında bulunan niş kısmında muhafaza edilmektedir (Şekil 4.75).

Şekil 4.75 Mardin Protestan Kilisesi Dini Gereçlerin Olduğu Niş (Tunçay F. Arşivi 2023)

Koro Yeri (Z07)

Mardin Protestan Kilisesinde koro yeri ezgilerin, ilahilerin ve duaların edildiği alandır. Kilisedeki koro yeri apsisin içinde doğu duvarında yer almaktadır (Şekil 4.67; Z.07). Apsisin içinde ilahilerin söylendiği iki adet kürsü bulunmaktadır. Kilisedeki koro yeri nispeten küçük bir alana sahiptir. Ayrıca kilisenin koro yerinde piyano da bulunmaktadır. Ayin zamanlarında ilahiler ile beraber piyano çalınmaktadır. Dörtgen planlı olan Mardin Protestan Kilisesinde koro yeri ibadet eden cemaatin görüş açısında olacak biçimde kilise sıralarına dönüktür (Şekil 4.76).

Şekil 4.76 Mardin Protestan Kilisesi Koro Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Sunak Lambası

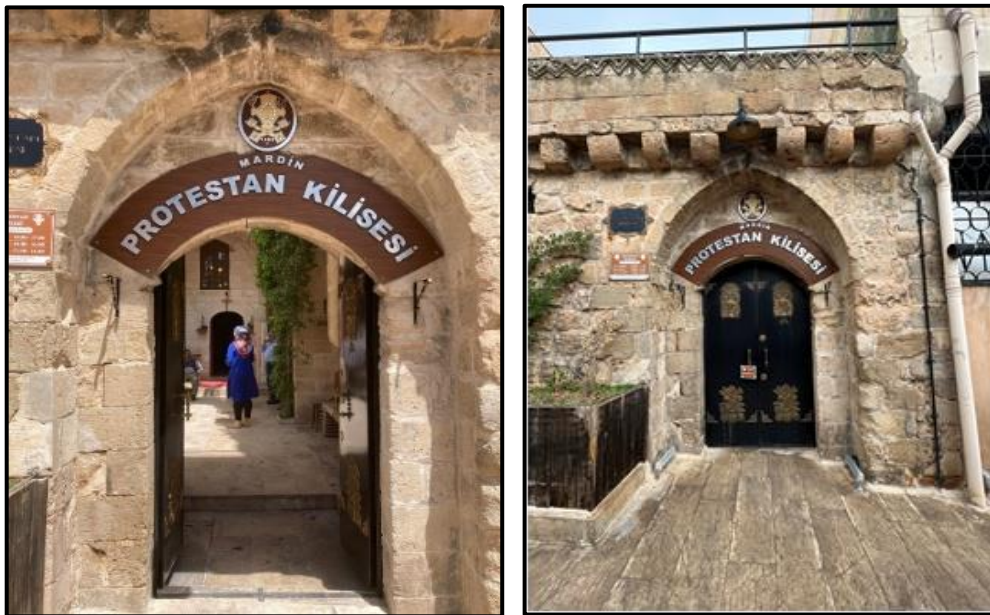
Mardin Protestan Kilisesinde sunak lambası günümüzde kullanılmamaktadır. Elektriğin bulunmasıyla beraber sunak lambası yerini geliştirilmiş yapay aydınlatma elemanlarına bırakmıştır (Şekil 4.77).

Şekil 4.77 Mardin Protestan Kilisesi Yapay Aydınlatma (Tunçay F. Arşivi 2023)

Giriş Kapısı (Z08)

Giriş kapısı genellikle dini yapının en gösterişli ve süslü mimari ögesidir. Bu nedenle dini yapının kutsallığını ve ihtişamını simgelemektedir. Fakat Mardin Protestan Kilisesinde gösterişli bir giriş kapısı bulunmamaktadır. Kilise yapısına uygun sade bir kapıya sahiptir. Kiliseye giriş sivri kemerli niş içinde basık kemerli açıklıkla sağlanmaktadır (Şekil 4.67; Z.08). Kapının kanatları demir malzeme ile yapılmıştır (Şekil 4.78).

Şekil 4.78 Mardin Protestan Kilisesi Giriş Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.1.3.4.1. Değerlendirme

Mardin Protestan Kilisesinin konumlandığı arazinin topoğrafik yapısından dolayı kilise kuzeyden güneye eğimli bir yapıya sahiptir. Kilise doğu batı aksı üzerine inşa edilmiştir. Tek nefli ve Bazilikal planlı olarak yapılmıştır. Kilise'nin yapıldığı dönemde tek Bazilikal kilise plan tipleri; Ayasofya Kilisesi (532), Aziz Sergius ve Bacchus Kilisesi (527) ve Santa Maria Maggiore Kilisesinde (432) olduğu gibi kullanılan bir plan tipolojisidir. Mardin Protestan Kilisesi 6. yy yapılmış ve bir kez onarım geçirmiştir. Mardin Protestan Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin verileri “T.A.S.O.D.M, T.Y.S. ve S.O.K.İ” kitaplarından elde edilen bilgiler kapsamında değerlendirilmiştir. Böylece kilise mimari öğelerinin derlenen kaynaklara uygun olup olmadığı Tablo 4.6’de gösterilmiştir.

Tablo 4.6 Mardin Protestan Kilisesine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerinin Analizi

MARDİN PROTESTAN KİLİSESİ MİMARİ ÖĞELERİNİN ANALİZ TABLOSU	Kaynaklardan Derlenen Kilise Mimari Öğeleri	Mardin Protestan Kilisesi Mimari Öğeleri	Kriterlere Uygun	Kriterlere Uygun değil
	1-Avlu	1-Avlu	●	
	2-Narteks	2-Narteks		●
	3-Naos	3-Naos	●	
	4-Bema	4-Bema	●	
	5-Apsis	5-Apsis	●	
	6-Sunak Alanı	6-Sunak Alanı	●	
	7-Makam Kürsüsü	7-Makam Kürsüsü		●
	8-İncil Kürsüsü	8-İncil Kürsüsü	●	
	9-Pastophorion Hücreleri	9-Pastophorion Hücreleri		●
	10-Koro Yeri	10-Koro Yeri	●	
	11-Günah Çıkarma Yeri	11-Günah Çıkarma Yeri		●
	12-Vaftiz Bölümü	12-Vaftiz Bölümü		●
	13-Kilise Mumu	13-Kilise Mumu		●
	14-Sunak Lambası	14-Sunak Lambası		●
	15-Çan Kulesi	15-Çan Kulesi		●
	16-Kapı	16-Kapı	●	
● Uygun ● Uygun Değil ● Yok				

Protestanlık, Hristiyanlığın mezheplerinden biridir. Süryani Protestanlar, Süryani topluluğunun küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Protestan kiliseleri, küçük evlerden büyük katedrallere kadar değişen boyutlarda olabilmektedir. Genellikle sade ve süslemeden uzak ibadet alanları oluştururlar. Plan tipolojileri tek nefli bazilikal şeklinde olabilmektedir.

Tablo 4.6 incelendiğinde Mardin Protestan Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğeler araştırma kapsamında elde edilen verilerdeki değerlendirmeler ile örtüşmektedir. Kilise'nin avlusu gerektiğinde toplanma alanı olacak şekilde planlanmıştır. Kilisede bulunan avlu küçük ve dörtgen planlıdır. Avluya batı kapısından giriş sağlanmaktadır. Mardin Protestan Kilisesinde hazırlık alanı narteks bulunmamaktadır. Bunun yerine avludan kiliseye direkt açılan kapılar bulunmaktadır. Günümüzde avlunun doğu cephesinde bulunan kapısı kullanılmaktadır. Bu geçiş çapraz tonoz örtülü revaklı eyvandan sağlanmaktadır. Kilisede naosa geçiş ise keşiş alanından geçtikten sonra sol tarafta yer almaktadır. Kilisedeki naos tek nefli olduğu için merkezi bir konumda bulunur. Kiliseye giren cemaat, naosta ibadet edip dini ritüellerini burada gerçekleştirir.

Mardin Protestan Kilisesinde iki adet bema bulunmaktadır. Apsisin girişi kutsal alana çıkan üç basamaklı merdivenden oluşmaktadır. Bu alana ibadetleri yöneten din adamları girebilmektedir. Apsis alanı, kilisenin en kutsal bölümüdür ve sunak alanı da burada yer almaktadır. Mardin Protestan Kilisesinde apsis dörtgen formda tasarlanmıştır. Apsis, cemaatin dikkatini sunak alanına ve ayin yapılmasına yoğunlaştırmak üzere sade bir üslup ile tasarlanmıştır. Mardin Protestan Kilisesinde bulunan makam kürsüsü kullanılmamaktadır ve sergilenmek için kilise doğu duvarındaki niş içerisine alınmıştır.

Kilisedeki İncil kürsüsünde dualar edilmektedir ve kutsal kitap buraya konulur. İncil kürsüsü apsisin ön kısmındadır. Ayrıca sunak alanı ile birleştirilmiş bir mimari öğedir. Mardin Protestan Kilisesinde pastophorion hücreleri bulunmamaktadır. Kutsal ekmek ve şarap hazırlanması, bekleme alanında gerçekleşmektedir. Ayrıca kullanılan araç ve gereçler bekleme alanında bulunan niş içerisinde saklanmaktadır. Koro yeri apsisin içinde yer alır ve piyano da bulunmaktadır. Günah çıkarma yeri bulunmamaktadır. Çünkü Protestan Kilisesinde inananlar günahlarını Tanrıya aracı olmadan söylemektedir. Kilisede vaftiz bölümü de bulunmamaktadır. Bu ritüel diğer aktif kiliselerde gerçekleştirilmektedir. Kilisede sunak lambası elektriğin icat edilmesiyle yerini yapay

aydınlatma elemanlarına bırakmıştır. Mardin Protestan Kilisesinde çan kulesi bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise Protestanlar çanları ibadetin bir parçası olarak değil sadece bir haber aracı olarak görmeleridir. Ayrıca çan kulelerinin inşası pahalı ve zor olduğu için Protestan kiliseleri daha küçük ve mütevazı yapılardır. Mardin Protestan Kilisesinde giriş kapısı kutsal alan ile dış dünya arasındaki sınırı belirlemektedir. Kiliseye girenler bu kapıdan geçerek dünyevi yaşamdan kutsal alana adım atmaktadırlar. Bu geçiş bir tür arınma ve kutsallaşma süreci olarak da düşünülebilir.

Mardin Protestan Kilisesine dini kimliğini kazandıran mimari öğeler yapıda uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesi işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan kavramlar, veriler arasında ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu kavramsal ilişkilendirmenin değerlendirmesi Tablo 4.7’de gösterilmiştir.

Tablo 4.7 Mardin Protestan Kilisesi Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi

MARDİN PROTESTAN KİLİSESİ MİMARİ ÖGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	MİMARİ ÖGE	DEĞERLENDİRME		
		İşlevsel	Sembolik	Estetik
	Avlu			
	Naos			
	Bema			
	Apsis			
	Sunak Alanı			
	Makam Kürsüsü			
	İncil Kürsüsü			
	Koro Yeri			
	Kapı			
	 4/4 4/3 4/2 Yok			

Mardin Protestan Kilisesinin genel mimarisi sadedir. Kiliseye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesi ise daha çok işlevsel ve sembolik kavramları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır.

Tablo 4.7 incelendiğinde Mardin Protestan Kilisesinde bulunan avlu (bkz. Şekil 4.68) boyutuna bağlı olarak ibadet alanına sığmayan kalabalık için alan sağlayan işlevsel bir mimari öge olmuştur. Tek neften oluşan naos (bkz. Şekil 4.69) ibadet edilmesi olanaklarına göre tasarlanmıştır. Yüksek bir platform olarak tasarlanmış ve işlev bakımından basamakları kullanılan bema Mardin Protestan Kilisesinde iki adet olarak yapılmıştır (bkz. Şekil 4.70).

Hıristiyanlarda ibadet yönünü sembolize ettiği için apsis doğuya yerleştirilmiştir. Mardin Protestan Kilisesinde Apsisin estetik özelliklerinin yanı sıra kutsal alanın önemini de vurgulamaktadır (bkz. Şekil 4.71). Ayrıca apsisin içerisinde bulunan sunak alanı dini ritüellerde sembolik anlamı şarap ve ekmeğin oraya konulmasıdır. Protestan Kilisesinde ahşap imal edilmiş sunak masası (bkz. Şekil 4.72) ve İncil kürsüsü (bkz. Şekil 4.74) birleştirilmiş işlev bakımından anlam kazanmıştır. Kilisedeki Makam kürsüsü gösterişli ve estetik biçimde tasarlanmıştır (bkz. Şekil 4.73). Günümüzde bir işlevi bulunmamaktadır. Apsis alanında yer alan koro yerinde birden çok müzik aleti bulunmaktadır. Bu alan amacına hizmet etmektedir (bkz. Şekil 4.76). Kilisedeki giriş kapısı sade işlevsel ve sembolik bir tasarıma sahiptir. Bu mimari öğeler kilise mekânına uyumlu tasarlanmıştır.

4.2. MARDİN CAMİLERİ

Mardin'deki camiler özellikleri itibariyle erken dönem Anadolu Türk sanatında önemli yere sahiptir. Mardin camilerinde harimin enine gelişen bir plan tipi vardır. Mihraba paralel sahınları tonoz örtülü ve mihrap önü kubbelidir. Harimin önünde bir avlu mevcuttur. Bu özelliklere sahip en erken tarihli yapı ulu camidir. Revaklı avlu, içten ve dıştan yapıya hâkim olan mihrap önü kubbesi, köşelere konulan minareler, zengin taş işçiliği ve topografyadan kaynaklanan enine gelişmiş ana mekânı gibi özellikler 12. yy içinde Anadolu'da cami yapılarında kullanılmıştır (Günel, 2006:154). Mardin merkezdeki başlıca camiler: Hamidiye Cami (Şeyh Zebun), Hızır Cami, Kale Cami, Kasım Tuğmaner Camisi, Latifiye Cami, Mardin Ulu Cami, Muhammed El Gazi Mescidi, Reyhaniyye Cami, Şehidiye Cami ve Medresesi, Zaire (Şeyh Muhammed Ezzerrar) Cami, Şeyh Çabuk Cami'dir. Bunlar Tablo 4.8 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.8 Mardin Merkezdeki Camiler

İL	İLÇE	DÖNEMİ	ESERİN ADI	KURULUŞU
Mardin	Merkez	?	Hamidiye Cami (Şeyh Zebun)	1347
Mardin	Merkez	Artuklu	Hızır Cami	12.yy
Mardin	Merkez	?	Kale Cami	?
Mardin	Merkez	Cumhuriyet Dönemi	Kasım Tuğmaner Camisi	1960
Mardin	Merkez	Artuklu	*Latifiye Cami	1314
Mardin	Merkez	Artuklu	*Mardin Ulu Cami	1176
Mardin	Merkez	Osmanlı	Muhammed El Gazi Mescidi	?
Mardin	Merkez	Osmanlı	Reyhaniyye Cami	1756
Mardin	Merkez	Artuklu	*Şehidiye Cami ve Medresesi	1214
Mardin	Merkez	Akkoyunlu	Zaire (Şeyh Muhammed Ezzerrar) Cami	?
Mardin	Merkez	?	Şeyh Çabuk Cami	15.yy

(* Araştırmada Örneklem Alınan Camiler)

4.2.1. Mardin Ulu Cami

4.2.1.1 Mardin Ulu Cami'nin Künyesi

MARDİN ULU CAMİNİN KÜNYESİ		
Yapının adı	Mardin Ulu Cami	
Konum	Teker, 47100 Artuklu/Mardin	
Yapım Yılı	12. yüzyıl	
Geçirdiği Onarımlar	1956, 1960, 1967, 1986, 2004, 2006, 2010, 2020-2023	
Bugünkü durumu	Cami	
Mülkiyeti	Mardin Ulu Cami Vakfı	
Koruma Derecesi	Anıtsal 1. Derece	

Şekil 4.79 Mardin Ulu Cami
(Tunçay F. Arşivi 2023)

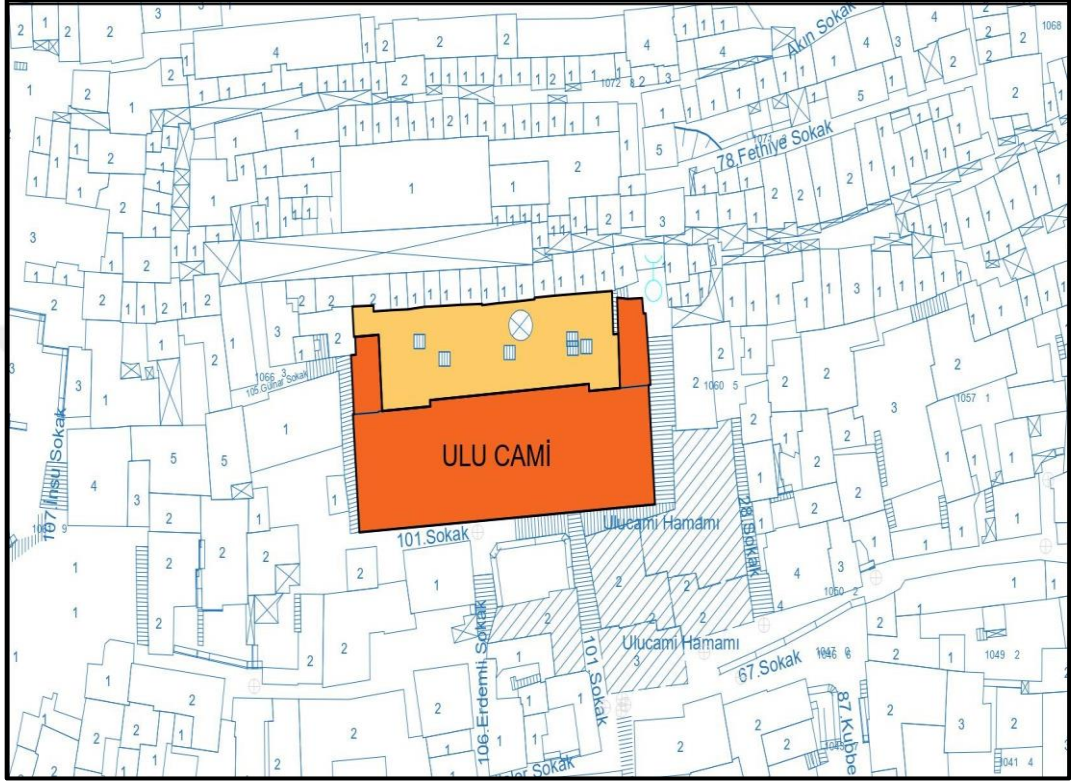
4.2.1.2.Tarihçesi

Anadolu'nun en eski camilerinden olan Mardin Ulu Cami, minare üzerindeki 1176 tarihli kitabeye göre Diyarbakır Meliki II. Kutbettin İlgazi tarafından yaptırılmıştır. 12. yüzyılda Artuklular döneminde inşa edilen cami üzerinde Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı yazı karakterlerinde toplam 16 kitabe bulunmaktadır. Cami 'nin en erken tarihli kitabesi ise 11. yüzyıla aittir. Bu bilgi ışığında da caminin yapımına Selçuklular döneminde 11. yüzyılda başlandığı ve enine gelişmiş mihrap önü kubbeli cami planının 12. yüzyıl Artuklu dönemine ait olduğu belirtilmektedir (Çağlayan, 2018).

Mardin, dağlık bir arazi üzerinde yer aldığından iklimi oldukça sıcaktır. Bu nedenle camiler serin ve ferah bir ortam sağlanması amacıyla enine geniş olarak inşa edilmiştir. Günümüzde tek minaresi olan caminin yapımı sırasında çift minareli olarak yapıldığı daha sonra 1400 yılında Timur saldırısı sonucunda tekinin yıkıldığı düşünülmektedir (Çağlayan, 2018). Artuklu Dönemi örneklerinden dilimli kubbesi ve minaresiyle Mardin'in sembolü olan Mardin Ulu Cami erken dönem mimari özelliklerini taşımaktadır.

4.2.1.3. Mimari Tanıtımı

Mardin tarihi kent merkezinde bulunan Mardin Ulu Cami, Teker Mahallesi 91. sokakta yer alır. U şeklinde bir yapı topluluğundan oluşan cami kentsel sit alanı içinde bulunur (Şekil 4.80).

Şekil 4.80 Mardin Ulu Cami Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)

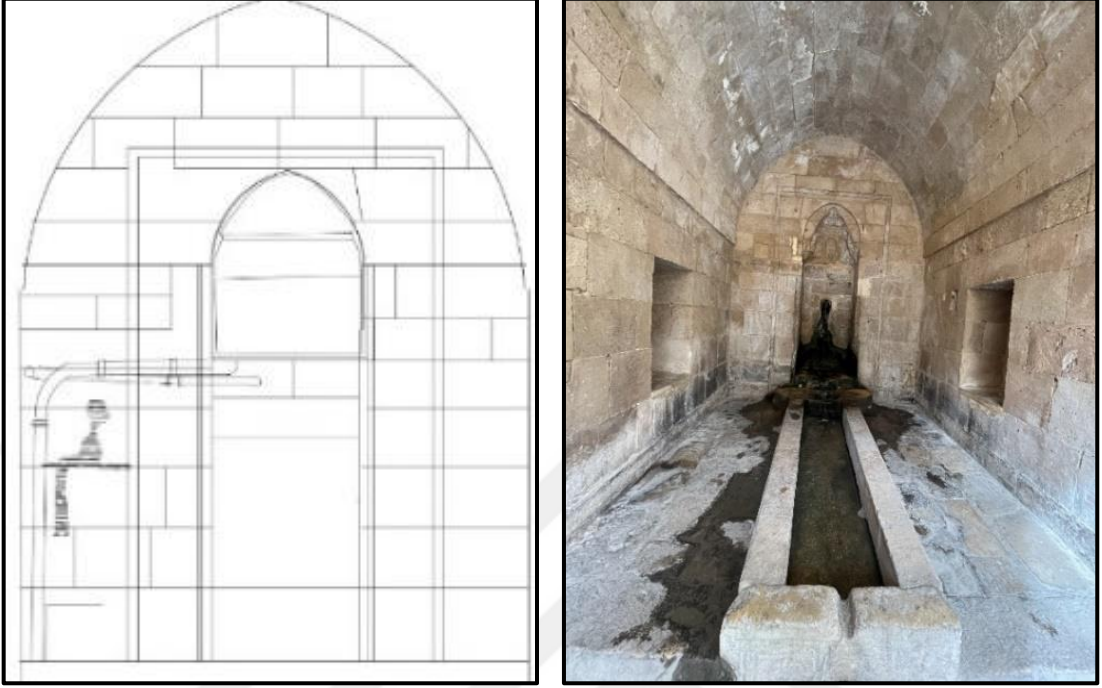
Mardin Ulu Cami plan şeması doğu-batı doğrultusunda planlanmıştır. Cami'nin planı ve birimlerinin işlevi Şekil 4.81 'de gösterilmiştir.

Şekil 4.81 Mardin Ulu Cami Plan Şeması (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

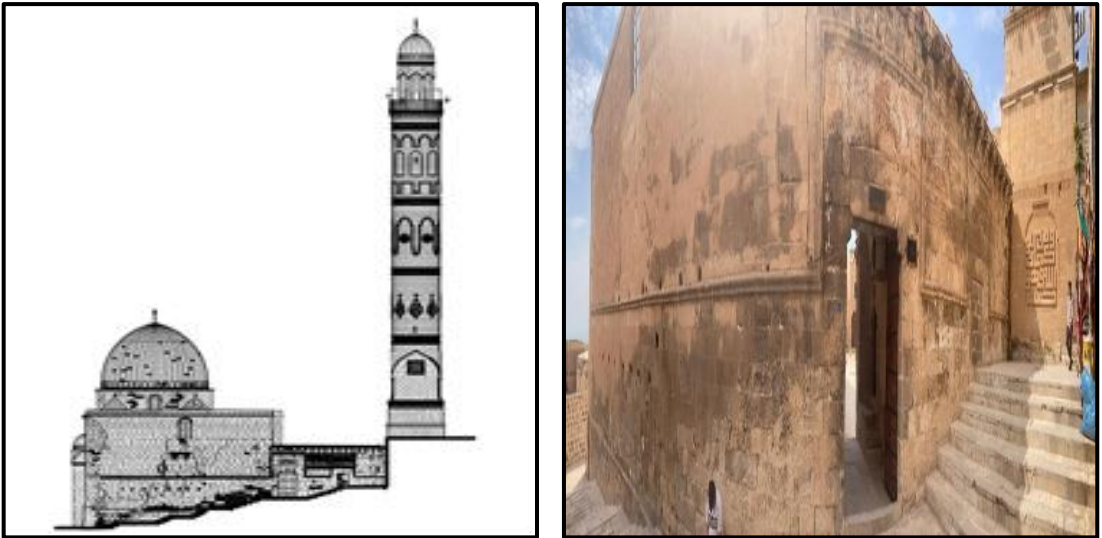
Mardin Ulu Cami geniş ve dörtgen bir avlu etrafında yapı topluluklarından oluşmaktadır (Şekil 4.81; Z.01). Avluya doğudan ve batıdan iki giriş bulunur. Avlunun doğu, batı ve kuzeyinde revaklar bulunmaktadır (Şekil 4.81; Z.02). Avlunun kuzey kısmında şadırvan yer almaktadır (Şekil 4.81; Z.03). Mardin Ulu Cami 'nin minaresi avlunun kuzeydoğu köşesinde konumlanmıştır (Şekil 4.81; Z.04). Cami içinde bulunan ibadet mekânı harim, avlunun güney cephesinde tasarlanmıştır (Şekil 4.81; Z.05). Camideki kadınlar mahfili avlunun kuzey cephesinde yer almaktadır (Şekil 4.81; Z.06). Kadınlar mahfili avlunun kuzey cephesinde bulunan revakların kapatılmasıyla inşa edilmiştir. Cami'nin doğu kısmında bulunan imam odası kapatılmış revakların içinde yer almaktadır (Şekil 4.81; Z.07). Camide imam odasının bitişiği ise sistem odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.81; Z.08). Avlunun kuzeyinde bulunan revaklı alanın içinde dini eğitimin verildiği sınıf dersliği bulunmaktadır (Şekil 4.81 Z.09). Bu dersliğin yanında ise dini rehberlik bürosu bulunur (Şekil 4.81; Z.10). Avlunun batısında bulunan kapatılmış

revakların içinde ikinci bir eğitim sınıfı da yer almaktadır (Şekil 4.81; Z.11). Mardin Ulu Cami'nin avlusunun kuzey cephesinde ise çeşme bulunmaktadır (Şekil 4.81; Z.12), (Şekil 4.82).

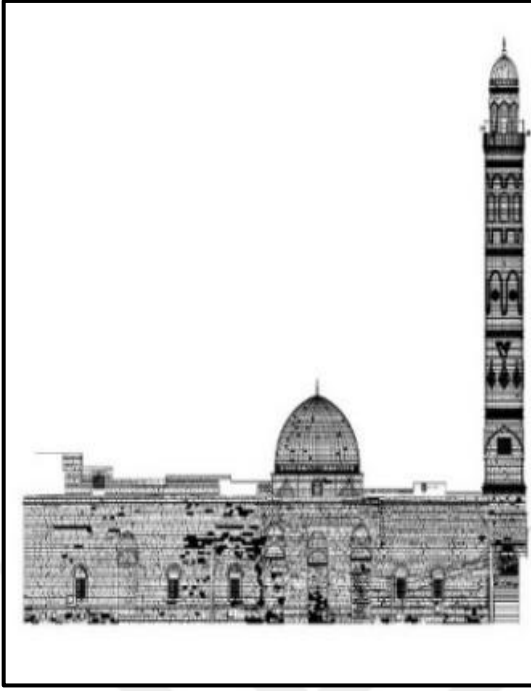

Şekil 4.82 Mardin Ulu Cami Çeşmesi a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

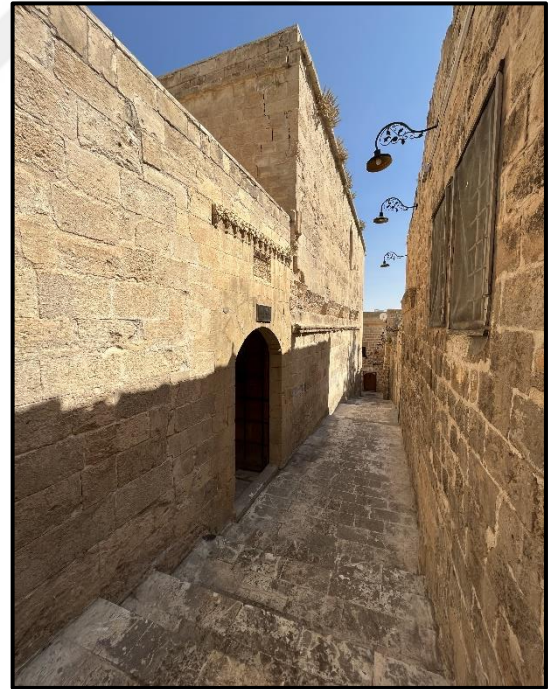
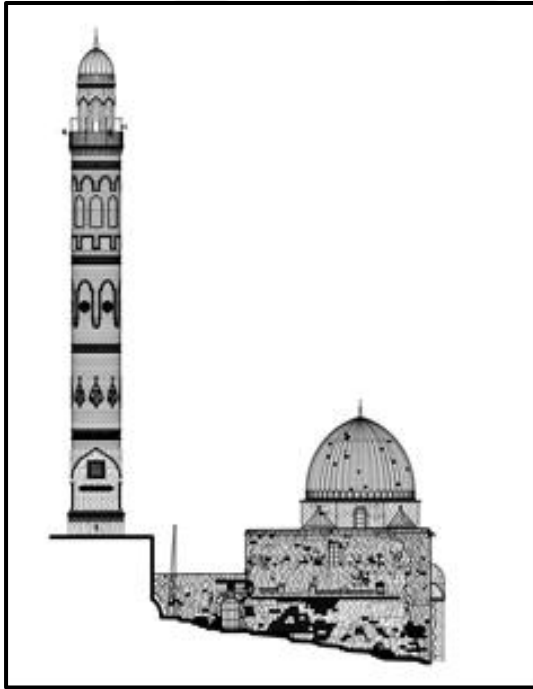
Mardin Ulu Cami giriş cephesi, güney cephesi ve doğu cephesi Artuklu yapılarındaki cephe karakteristik özelliği taşımaktadır. Geleneksel Mardin taşı ile inşa edilmişlerdir. Bu cepheler yalın ve karmaşıklıktan uzak bir tasarıma sahiptir (Şekil. 4.83; 4.84, 4.85).

Şekil 4.83 Mardin Ulu Cami (Giriş) Doğu Cephesi a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

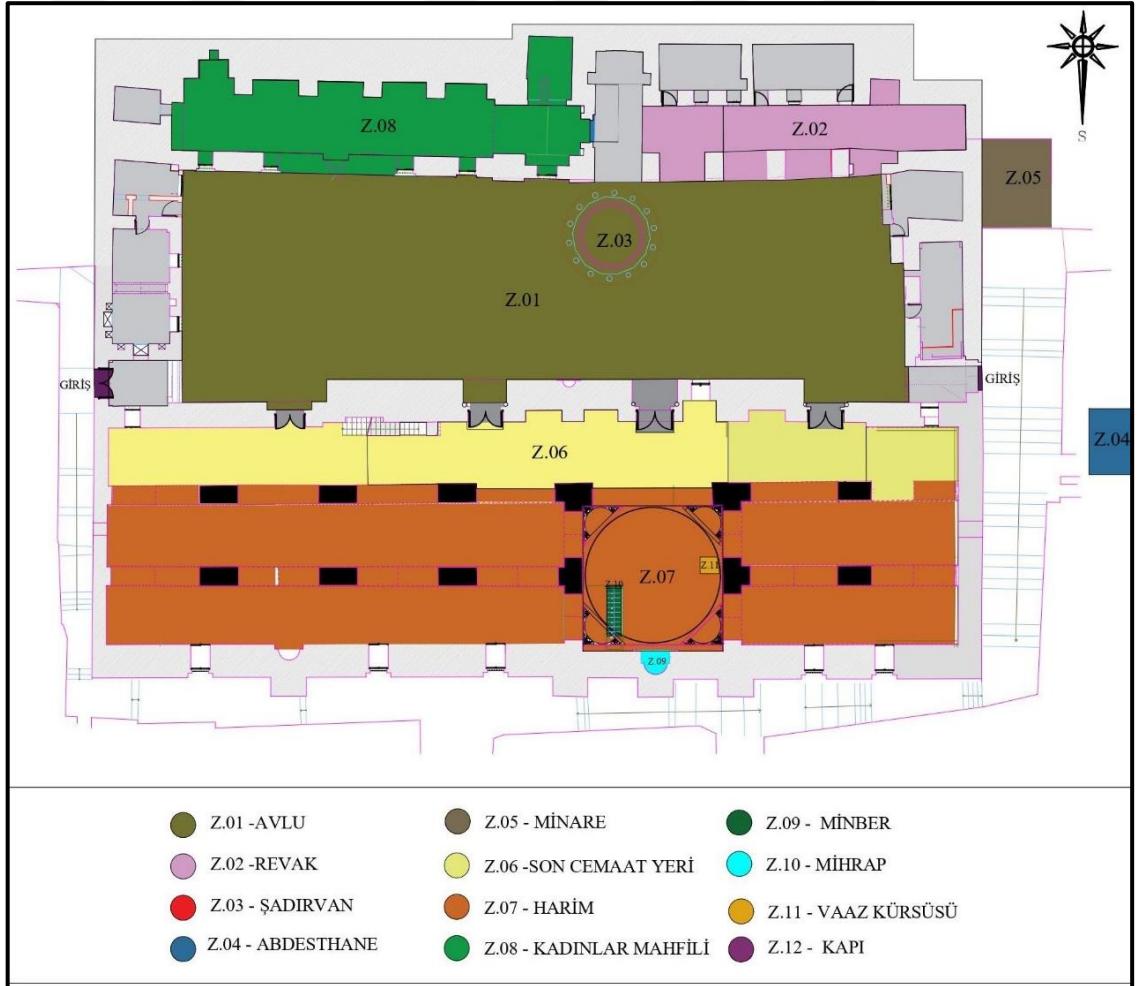
Şekil 4.84 Mardin Ulu Cami Güney Cephesi a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.85 Mardin Ulu Cami Batı Cephesi a)Çizim b)Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.2.1.4. Mardin Ulu Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

İslâm dininde hiçbir mimari ögenin kutsallaştırılmaması temel bir düşüncedir. Müslümanların tek somut ortak sembolü Kâbe’dir. Cami mimarisi sadece bir ibadet yeri olarak tasarlanmanın ötesinde İslami inançları ve değerleri yansıtır. Aynı zamanda ibadet edenlere huzur ve maneviyat duygusunu verir. Cami mimarisinde bulunan mimari öğelerin her birinin kendine özgü sembolik ve işlevsel anlamları vardır. Camideki mimari öğeler, sanatsal hatlar olarak estetikdir. İbadet amaçlı ise iç içe bağlantılar ile sembolik ve işlevsel olarak tasarlanmıştır. Mardin Ulu Cami’nin mimari öğeleri; avlu, revak, şadırvan, abdesthane, minare, son cemaat yeri, harim, kadınlar mahfili, minber, mihrap, vaaz kürsüsü ve kapıdan oluşmaktadır. Mardin Ulu Camiye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerinin plan şeması Şekil 4.86 ‘da gösterilmiştir.

Şekil 4.86 Mardin Ulu Cami Mimari Öğeleri Plan Şeması (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

Avlu (Z01)

Mardin Ulu Cami'nin avlusu dörtgen plan yapısında tasarlanmıştır (Şekil 4.86; Z.01). Cami'nin avlusuna doğu ve batıdan olmak üzere iki kapı ile giriş sağlanmaktadır. Avlunun ortasında abdest almak için kullanılan bir şadırvan bulunmaktadır. Avlunun etrafında medreseler, odalar, eyvan ve çeşme yer almaktadır. Kuzeyinde kadınlar mahfili ve kuzeydoğu kısmında da minare bulunmaktadır. Avlunun doğu, batı ve kuzey taraflarında ise üç sıra halinde sıralanmış revaklar yer alır (Şekil 4.87). Avlunun güney cephesinde harim alanı bulunur ve üç giriş kapısı ile geçiş sağlanmaktadır. Camideki avlunun kuzey ve batı cephesi 18. ve 19. yüzyıl onarımları sonucunda bugünkü şeklini almıştır.

Şekil 4.87 Mardin Ulu Cami Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)

Revak (Z02)

Mardin Ulu Cami avlusunun doğu, batı ve kuzeyinde revaklar bulunmaktadır. Avlunun etrafında “U” şeklinde çevrelenmiştir (Şekil 4.86; Z.02). Caminin doğu ve batı cephesindeki revaklar zamanla kapatılarak oda olarak kullanılmıştır. Günümüzde avlunun güneyine bakan cephede kapatılma izleri açıkça görülmektedir. Revakların kapatılmayan kısımları ise eyvan olarak bırakılmış ve çapraz tonozla örtülü mekânlara dönüştürülmüştür (Şekil 4.88), (Şekil 4.89).

Şekil 4.88 Mardin Ulu Cami Doğu Cephesinde Bulunan Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.89 Mardin Ulu Cami Batı Cephesinde Bulunan Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlunun kuzey cephesindeki revakların beş gözü açık bırakılmıştır. Revakların orta kısmı eyvanlı çeşme olarak tasarlanmıştır. Revakların batısı "Şafiiler Mescidi" olarak yeniden düzenlenmiş olup doğusuna bir kapı, güneyine mihrap ve pencereler eklenmiştir. Bu bölüm günümüzde "Kadınlar Mahfili" olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.90).

Şekil 4.90 Mardin Ulu Cami Kuzey Cephesindeki Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şadırvan (Z03)

Mardin Ulu Cami Artuklu döneminde inşa edilmiş olup şadırvanı ise Cumhuriyet Dönemindeki (1956) onarım sırasında eklenmiştir. Cami'nin şadırvanı avluda inşa edilmiştir (Şekil 4.86; Z.03). Şadırvan avlunun kuzeyinde bulunup üzeri düz tavan olarak tasarlanmıştır (Şekil 4.91).

Şekil 4.91 Mardin Ulu Cami Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mardin Ulu Cami'nin avlusunun ortasında yer alan şadırvan, çokgen bir yapıya sahiptir. Şadırvanın her köşesinde üzeri sivri kemerli ve üçgen alınlıklarla süslenmiş sütunlar bulunmaktadır. Sütunlar birbirine basık kemerlerle bağlanmış olup bu kemerlerin arasına musluklar yerleştirilmiştir. Sütunlar ve havuzun kenarı, geometrik motiflerle süslenmiştir. Şadırvan beyaz mermerdendir ve kesme taş tekniği ile inşa edilmiştir (Şekil 4.92).

Şekil 4.92 Mardin Ulu Cami Şadırvan Süslemeleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Abdesthane (Z04)

Mardin Ulu Camide abdesthane cami içerisinde bulunmamaktadır (Şekil 4.86; Z.04). Camiye gelen cemaatin kullandığı abdesthane caminin doğu cephesine bakan bağımsız bir alanda yer almaktadır (Şekil 4.93).

Şekil 4.93 Mardin Ulu Cami Abdesthane (Tunçay F. Arşivi 2023)

Minare (Z05)

Mardin Ulu Cami'nin minaresi 1888/1889 tarihinde inşa edilmiştir. Minare avlunun kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır (Şekil 4.86; Z.05). Cami'nin minaresi tek şerefeli ve kare kaide üzerine silindirik bir gövde olarak inşa edilmiştir. Minarenin yüksekliği 48,80 metredir (Şekil 4.94).

Şekil 4.94 Mardin Ulu Cami Minaresi (Tunçay F. Arşivi 2023)

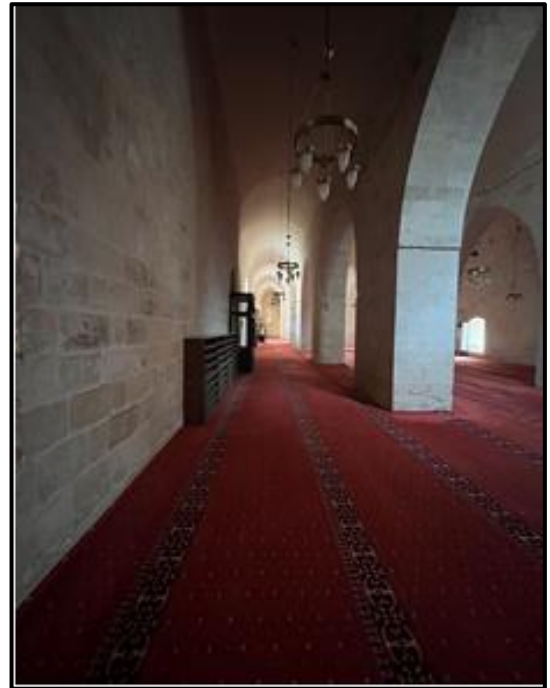
Mardin Ulu Cami'nin minare gövdesi yatay halde bulunan iki kuşak süsleme ile üç parçaya bölünmüştür. Alt kuşakta Tövbe Suresi'nin 18. ayeti, Ayet-el Kürsi ve besmele yer almaktadır. Alt kuşağın üstündeki birinci bölümde sekiz adet iri su damlası motifi bulunmaktadır. Bu iri su damlası motiflerinin merkezinde bulunan damlada Hz. Muhammed, çevresinde de dört halifenin adları (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) yazmaktadır. Bu damlaların üst kısmında ise Allah yazmaktadır. İkinci bölümde ise altı adet sivri kemer motifi yer almaktadır. Bu kemerler birbirine bağlanarak içlerinde dairesel motif bulunur. Bunların içlerinde ise Hazreti Muhammed zamanında cennetle müjdelenen sahabelerin isimleri (Zübeyir, Sad, Ebu Ubeyd'e, Abdurrahman, Hasan, Hüseyin, Hamza, Zeyd, Said, Talha) yer almaktadır. Minare sekiz köşe dilimli bir külâhla ve ay yıldızlı âlemle tamamlanmıştır (Şekil 4.95).

Şekil 4.95 Mardin Ulu Cami Minaresi Gövdesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Son Cemaat Yeri (Z06)

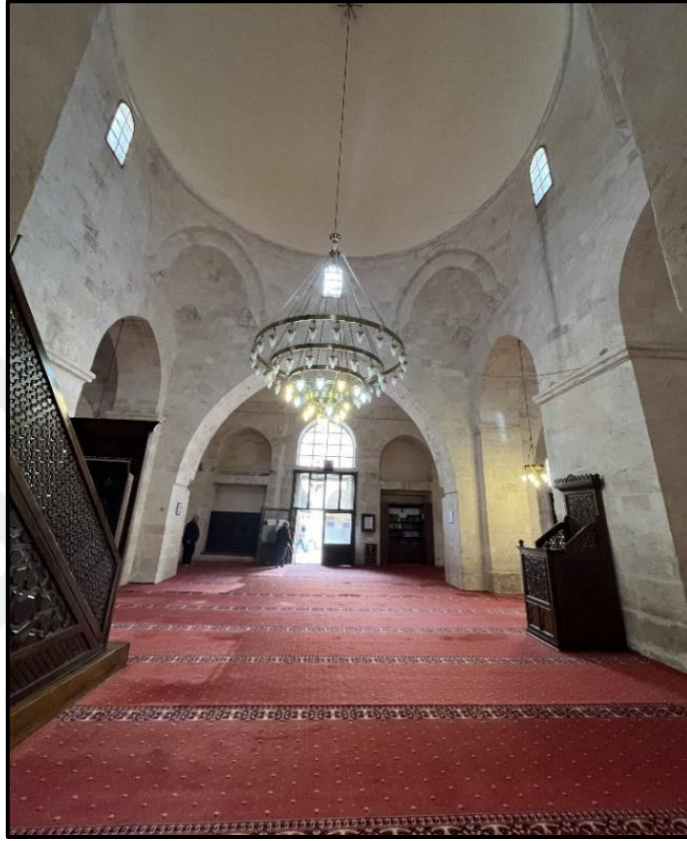
Mardin Ulu Camiyi geleneksel camilerden ayıran son cemaat yerinin farklı bir tasarımı bulunmaktadır. Mardin Ulu Cami'nin üç sahından oluşan ibadet mekânının üçüncü sahını son cemaat yeri olarak ayrılmıştır (Şekil 4.86; Z.06). Camide son cemaat yeri harimde mihrabın karşısında bulunan doğu-batı yönünde boydan boya beşik tonozlarla örtülü mekândır (Şekil 4.96). Mekânın kuzey, doğu ve batı yönlerinde dışarıya açılan dört kapısı bulunmaktadır.

Şekil 4.96 Mardin Ulu Cami Son Cemaat Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

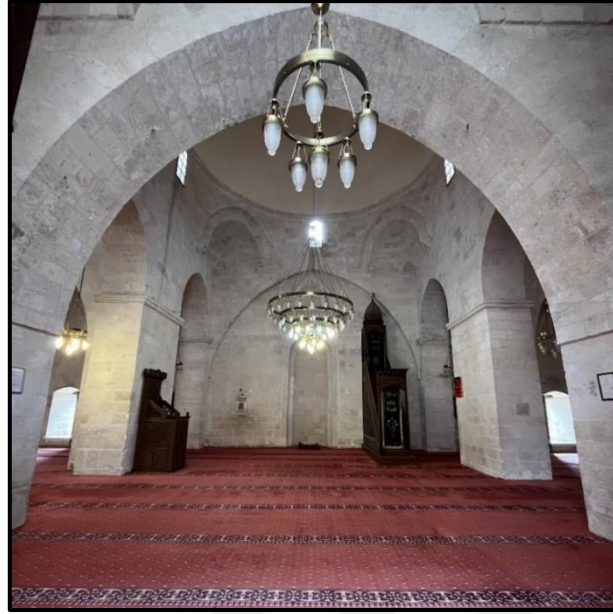
Harim (Z07)

Mardin Ulu Camide ibadetin gerçekleştiği harim alanı avlunun güney cephesinde yer almaktadır (şekil 4.86; Z.07). Harim enine dörtgen planlıdır ve merkezi kubbenin altında bulunmaktadır (şekil 4.97).

şekil 4.97 Mardin Ulu Cami Harim (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mardin Ulu Camide harim, mihrap duvarına paralel  sahnalı ve mihrap n kubbelidir. Harimin batısında minber doğusunda ise vaaz kürsüsü bulunmaktadır (şekil 4.98). Harimin batı duvarında üç adet pencere ile aydınlatılmış bir son cemaat yeri vardır. Harimin kuzey ve güney duvarlarında birer pencere bulunmaktadır.

Şekil 4.98 Mardin Ulu Cami Harim-Minber-Mihrap (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kadınlar Mahfili (Z08)

Mardin Ulu Camideki kadınlar mahfili avlunun kuzey cephesinde yer almaktadır (Şekil 4.86; Z.08). Avlunun kuzey cephesinde bulunan revakların odalara çevrilmesiyle kadınlar mahfili oluşturulmuştur. Kapatılan revakların batısı "Şafiiler Mescidi" olarak yeniden düzenlenmiş doğusuna bir kapı, güneyine mihrap ve pencereler eklenmiştir. Bu bölüm günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.99) Mahfildeki kible cephesinde bulunan payandaların özgün olduğu düşünülmektedir. Kadınlar mahfilinin iç mekânında üst örtü çapraz tonozla sağlanmıştır.

Şekil 4.99 Mardin Ulu Cami Kadınlar Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)

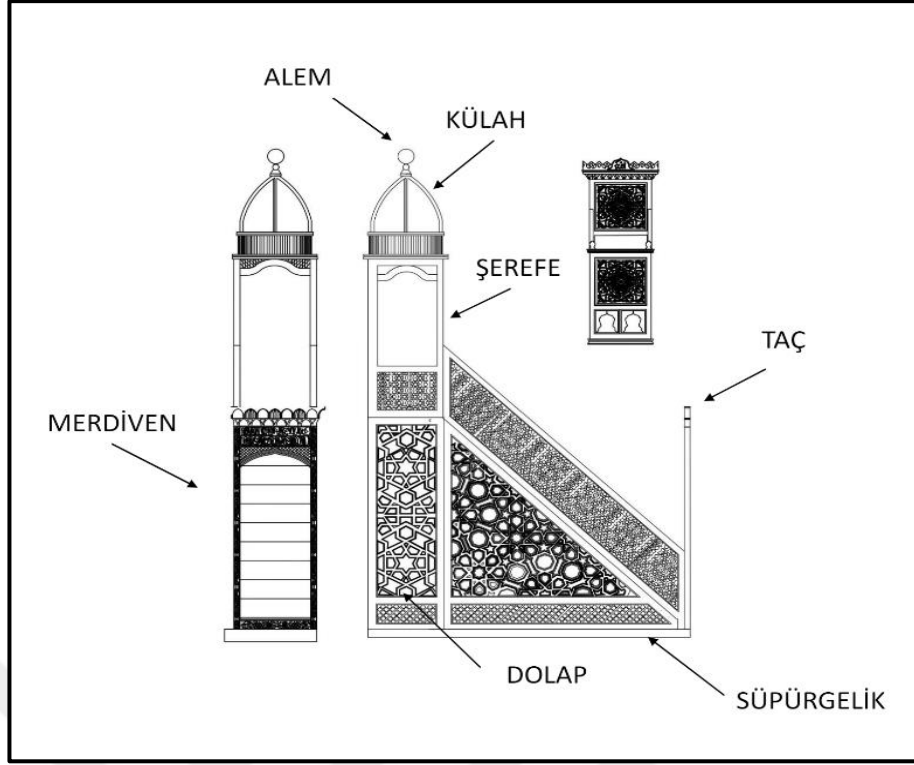
Minber (Z09)

Yüksekçe çıkılan yer anlamına gelen minber, Mardin Ulu Cami içerisinde mihrabın sağ tarafına denk gelecek şekilde inşa edilmiştir (Şekil 4.86; Z.10). Mihrabın batısındaki 13. yüzyıl eseri olan özgün minber 2006 yılında eski minberin parçaları kullanılarak yenilenmiştir (Şekil 4.100). Minber dönemin Mardin Valisi Temel Koçaklar'ın katkısı ile Mardinli yaşlı bir dülger tarafından onarılmıştır.

Şekil 4.100 Mardin Ulu Cami Minber (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mardin Ulu Camisindeki minber üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kaide kısmıdır. Bu bölüm minberin en alt kısmında yer alan ve minberin diğer bölümlerini taşıyan yerdir. İkinci bölüm gövde kısmıdır. Bu bölüm ahşap oyma tekniğiyle yapılmış olup 11 basamaklı merdiveni bulunmaktadır. Minberin orta kısmını oluşturan bu bölüm imam veya hatibin hutbe okuduğu yerdir. Minberin gövdesi bitkisel bezemeli dört sütun üzerine oturtulmuştur. Bu kısım üçgen alınlıklı ve mukarnaslarla süslenmiştir. Üçüncü bölüm şerefe kısmıdır ve üzeri dilimli külah ile örtülüdür (Şekil 4.101).

Şekil 4.101 Mardin Ulu Cami Minber Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

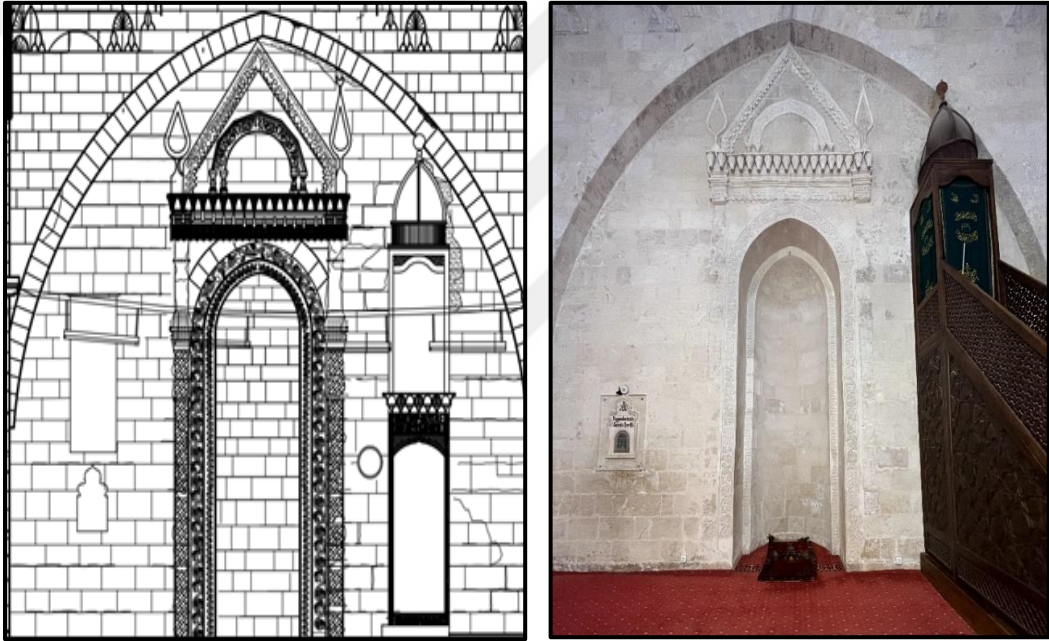
Minberin girişinde bulunan taç kapıda perde bulunmaktadır. Perde mukarnas bezemeli bir çerçeve içinde tasarlanmıştır (Şekil 4.102).

Şekil 4.102 Mardin Ulu Cami Minber Giriş Perdesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mihrap (Z10)

Mardin Ulu Camide bulunan mihrap harim alanının kible duvarının ortasında yer almaktadır (Şekil 4.86; Z.10). Ulu Cami'nin mihrabı mermerden yapılmıştır. Namaz kılanların kibleye yönelmesini sağlayan mihrap, oyuklu bir niş olarak tasarlanmış ve zengin süslemelerle bezenmiştir. Mihrap dıştan 2,70 x 6,10 m ölçülerinde dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Duvar yüzeyinde çıkma yapan profillerle sınırlandırılan mihrap, altta kemerli niş kısmı, üstte ise üçgen alınlıktan oluşmaktadır. Mihrap nişi ise iki kademeli ve yarım daire planlıdır. Mihrap duvarının üzerine geç devirlerde yapıldığı görülen üçgen bir alınlık yer almaktadır. Mihrabın üzerine kabartma rölyef üçgen formunda alınlık ve kenarlarında stilize birer selvi ağacı motifi ile tamamlanmıştır. Mihraptaki uygulamaların geç Osmanlı dönemi mimari özelliklerini taşıdığı görülmektedir (Şekil 4.103).

Şekil 4.103 Mardin Ulu Cami Mihrap a) Çizim b) Fotoğraf,
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

Vaaz Kürsüsü (Z11)

Mardin Ulu Camisinde vaaz kürsüsü harim alanında mihrabın sağında bulunmaktadır (Şekil 4.86; Z.11). Vaaz kürsüsü Cuma günleri minbere çıkmadan önce cemaate daha yakın şekilde cami imamının öğüt ve tavsiyelerini verdiği alandır. Vaaz kürsüsü ahşap işlemeli olup oyma tekniğiyle yapılmıştır. Kürsü, geometrik desenler ve çiçek motifleriyle süslenmiştir (Şekil 4.104). Kürsünün üzerinde Arapça Allah hat yazısı da bulunmaktadır. Yapılan vaaz kürsüsü yerden yüksek kademeli harimde bulunan cemaatin rahatlıkla görebileceği şekilde konumlanmıştır.

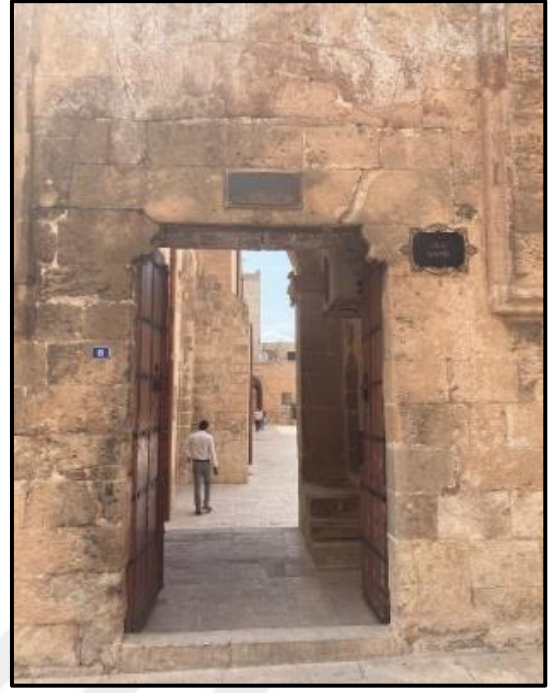
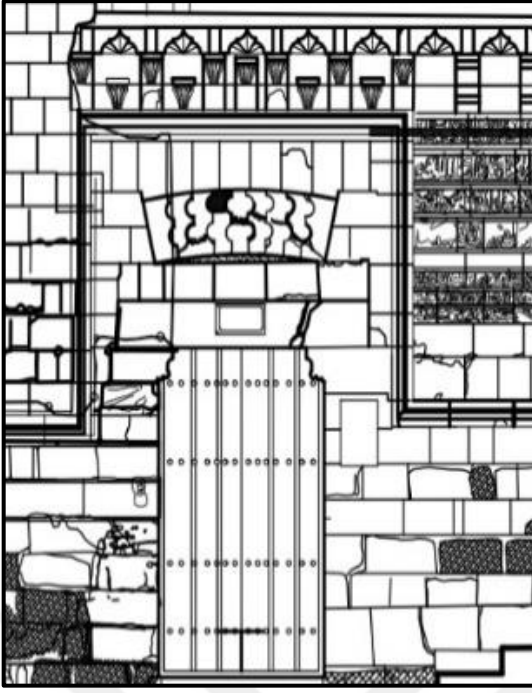
Şekil 4.104 Mardin Ulu Cami Vaaz Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Müezzin Mahfili

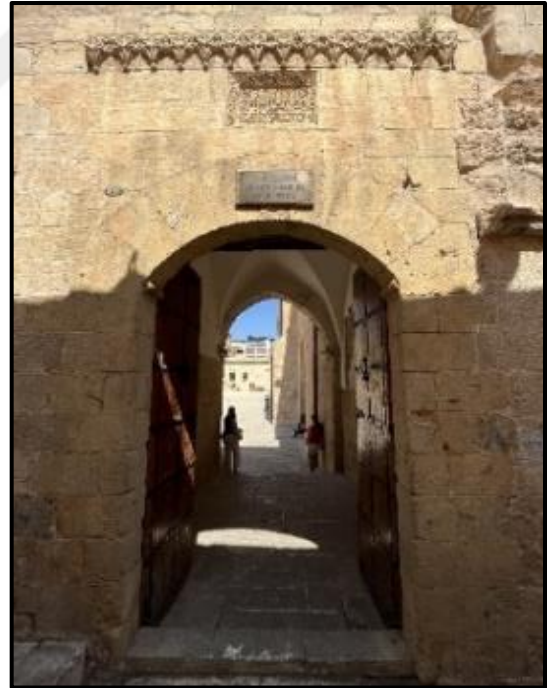
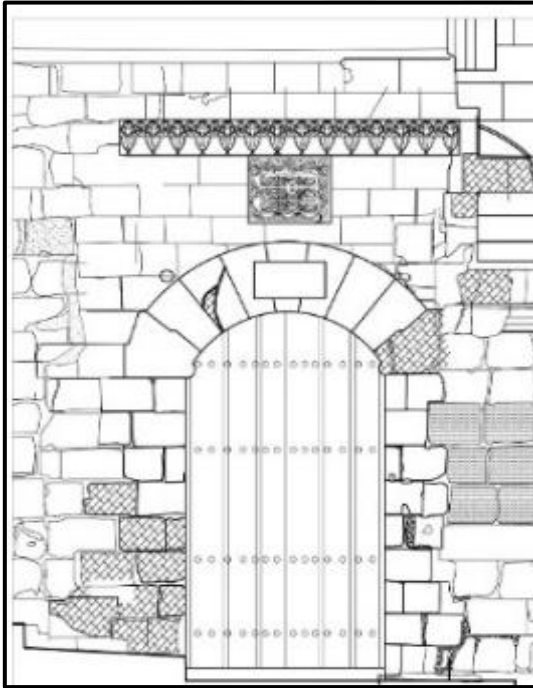
Mardin Ulu Camide yapılan son değişikliklerde Osmanlı dönemi eki olan ahşap müezzin mahfil katı tamamen kaldırılmıştır. Ahşap mimari elemanların çok az kullanıldığı Mardin’de bir Osmanlı dönemi eki olan Ulu Cami ahşap mahfil katı 2010 restorasyon projesinde kaldırılmıştır (Çağlayan,2018).

Taç Kapı (Z12)

Mardin Ulu Cami’nin girişinde gösterişli, süslemeli bir taç kapı bulunmamaktadır. Dörtgen formdaki avlusu yüksek duvarlarla çevrelenmiş olup biri batıda diğeri doğuda olan basık kemerli ve sade tarzdaki iki kapısından giriş yapılmaktadır (Şekil 4.86; Z.12) (Şekil 4.105),(Şekil 4.106).

Şekil 4.105 Mardin Ulu Cami Doğu Cephesi Giriş Kapısı a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.106 Mardin Ulu Cami Batı Cephesi Giriş Kapısı a)Çizim b)Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.2.1.4.1. Değerlendirme

Mardin Ulu Cami'nin konumlandığı arazinin topoğrafik yapısından dolayı kuzeyden güneye eğimli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle cami harimi enine üç sahnın olarak planlanmıştır. Cami'nin yapıldığı dönemde trampetli cami planları (Diyarbakır Ulu Cami (1091), Mardin Ulu Cami (1176), Siirt Ulu Cami (1129), Kızıltepe (Dunyasır) Ulu Cami (1204) camilerinde olduğu gibi yaygın olarak kullanılan bir plan tipolojisidir. Mardin Ulu Cami 12. yy 'da yapılmış ve birçok kez onarım geçirmiştir. Eklenen yeni mekânlar caminin orijinal özelliklerini kısmen kaybetmiştir. Mardin Ulu Camiye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin verileri (CP ve TK, 2021) ^[5] Mekân Standartları başlıkları altında verilen bilgiler kapsamında değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda oluşturulan tablo, Mardin Ulu Cami Mimari Öğelerinin (CP ve TK, 2021) kılavuzunda yer alan standartlara uygun olup olmadığı bilgileri Tablo 4.9'de gösterilmiştir.

Tablo 4.9 Mardin Ulu Camiye Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğelerin Analizi

MARDİN ULU CAMİ MİMARİ ÖGELERİNİN ANALİZ TABLOSU	Standart Cami Mimari Öğeleri	Mardin Ulu Cami Mimari Öğeleri	Standartlara Uygun	Standartlara Uygun değil
	1-Avlu	1-Avlu	●	
	2- Revak	2-Revak	●	
	3- Şadırvan	3- Şadırvan	●	
	4- Abdesthane	4- Abdesthane		●
	5- Minare	5- Minare	●	
	6- Son Cemaat Yeri	6- Son Cemaat Yeri		●
	7- Harim	7- Harim	●	
	8- Kadınlar Mahfili	8- Kadınlar Mahfili	●	
	9- Mihrap	9- Mihrap	●	
	10- Minber	10- Minber	●	
	11- Vaaz Kürsüsü	11- Vaaz Kürsüsü	●	
	12- Müezzin Mahfili	12- Müezzin Mahfili		●
	13- Taç Kapı	13- Taç Kapı		●
● Uygun ● Uygun Değil ● Yok				

[5] “Cami Planlama ve Tasarımı Kılavuzu”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yatırım Emlak Ve Teknik Hizmetler Daire Başkanlığı, 2021. Ankara

Tablo 4.9 incelendiğinde Mardin Ulu Camiye kimliğini kazandıran mimari ögeler (CP ve TK, 2021) de önerilen standartlar ile örtüşmektedir. Cami'nin avlusu gerektiğinde namaz kılma alanı olacak şekilde planlanmıştır. Camide revaklar avlunun kuzey cephesinde bulunmaktadır. Avlunun etrafında U şeklinde çevrelenmiştir. Günümüzde sadece beş tanesi açık olarak kullanılmakla beraber standartlara uygun olarak tasarlanmıştır. Revaklar yaz aylarında veya sıcak iklim koşullarında geçici gölgeleme imkânı sağlamaktadır. Şadırvan abdest almak amacıyla caminin avlusunda bulunur. Cumhuriyet sonrası yapılan şadırvan, cami mimarisi ile uyumlu abdest alma biriminden oluşmaktadır. Şadırvan cami girişi ile aynı cephede ve kolay ulaşılabilir şekilde konumlandırılmıştır. Camide abdesthane bulunmamaktadır. Abdesthane cami dışından direkt bağlantısı olmayan bir bağımsız alanda yer almaktadır.

Mardin Ulu Camisindeki minarenin konumu tek minareli olduğundan cami giriş cephesinin sağında (kuzeydoğu cephesinde) yapılmıştır. Minare, cami mimarisiyle ve oranlarıyla uyumlu minare yüksekliği, cami çatısı ve kubbe yüksekliğiyle orantılı olarak inşa edilmiştir. Minare tek şerefeli, cephe boyutuna (cami kütesinin bütünlüğü, yapı unsurlarının oranı ve görsel uyumuna) göre yapılmıştır. Minarenin şerefesine açılan kapı kibleye bakmaktadır. Camiye bitişik yapıldığı için minare giriş kapısı cami içine açılmaktadır. Şerefe korkulukları 0.9 m ve merdiven genişliği en az 1 kişinin geçebileceği ölçüde tasarlanmıştır. Mardin Ulu Camide son cemaat yeri, caminin içerisinde kapalı alan olarak tasarlanmıştır. Namaz vaktine yetişemeyenlerin veya kalabalıkta içeri giremeyenlerin ibadet yeri olarak ayrılmıştır. Mardin Ulu Camide son cemaat yeri harim ile birleştirildiğinden açık tutulamamaktadır. Mardin Ulu Camisinde harim alanı merkezi kubbenin altında yer almaktadır. İbadetin yapıldığı bu kısım saf hattını belirleyecek şekilde halı ile kaplanmıştır. Cemaatin ibadet esnasında mihrap cephesini görebileceği şekilde tasarlanmıştır. Harim alanında safların devamlılığını sağlamak için bütünlüğünü bozacak düzenlemelere yer verilmemiştir. Caminin kadınlar mahfili avlunun kuzey cephesinde harimden bağımsız yapılmıştır. Mahfil alanına ulaşım ayrı giriş ve çıkış düzenlenerek sağlanmıştır. Mahfil mekânına yeterli doğal aydınlatmayı ve havalandırmayı sağlayacak pencereler yer almaktadır. Kadınların ibadet yeri olarak ayrılan alanda küçük bir mihrap tasarlanmıştır. Mardin Ulu Cami'nin minber ölçüleri caminin iç mimari oranlarına uygun yapılmıştır. Minber camide mihrabın sağ tarafında yer almaktadır. Merdiven sayısı on bir basamaktan oluşmaktadır. Minber, mihrap ve kürsü arasında süsleme açısından bütünlük, renk, hat ve desen uyumu bulunmaktadır. Mihrap harim alanında kible duvarında yer almaktadır. Mihrap ölçüleri projelendirme

aşamasında caminin iç mimari oranına uygun yapılmıştır. Mihrap yüksekliği, cami kütlesi ve kible duvarı ile orantılı, ilk safın düzenini bozmayacak kadar harim dışına doğru çıkıntılı yapılmıştır. Mardin Ulu Cami vaaz kürsüsü harime hâkim bir noktada mihrabın solunda yer almaktadır. Kürsü, caminin iç mimari oranına uygun ölçülendirilmiştir. Vaaz veren kişinin oturur vaziyette harimde bulunan cemaat tarafından görülebileceği bir yükseklikte ve minberden daha alçak kurgulanmıştır. Mardin Ulu Camisinde günümüzde müezzin mahfili bulunmamaktadır. Yapılan 2010 yılındaki onarım sırasında müezzin mahfili kaldırılmıştır. Cami'nin görkemli bir taç kapısı bulunmamaktadır.

Mardin Ulu Camisine dini kimliğini kazandıran mimari öğeleri yapıyla uyumlu bir şekilde işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan bu kavramlar tablodaki (Tablo 4.9) veriler arasında ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu kavramsal ilişkilendirmenin değerlendirmesi ise Tablo 4.10 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.10 Mardin Ulu Caminin Mimari Öğelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi

MARDİN ULU CAMİ MİMARİ ÖGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	MİMARİ ÖGE	DEĞERLENDİRME		
		İşlevsel	Sembolik	Estetik
	Avlu			
	Revak			
	Şadırvan			
	Minare			
	Son Cemaat Yeri			
	Harim			
	Kadınlar Mahfili			
	Mihrap			
	Minber			
	Vaaz Kürsüsü			
	 4/4 4/3 4/2 Yok			

Mardin Ulu Cami, Artuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Cami, mimari öğelerinin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle işlevsel, sembolik ve estetik açıdan başarılı bir yapı olduğu gözlemlenmektedir.

Camilerde avlu cenaze namazı gibi dini törenlerde Müslümanlar için Allah'ın huzurunda birlikte olma amacını taşıdığından semboliktir. Camilerde kutsal mekânı çevreleyen ve merkez olarak kurulmuş avlu, öncelikli olarak toplanma yeri işlevini yerine getirmektedir. Revakları, avluyu çevreleyen ve caminin bir bütün olarak algılanmasını sağlayan unsurlardır. Şadırvan abdest alma ihtiyacını karşılamak için kullanılır. Böylece camiye girmeden önce gerekli temizlenme uygulamaları yapılmaktadır. Bu özellikler şadırvana sembolik bir anlam kazandırmaktadır. Minare sembolik olarak inananlara namaz vaktini bildirmenin yanı sıra caminin yerini işaret etmektedir. Camideki son cemaat yeri ana cami içerisinde yer aldığı için işlevsel kullanıma açık değildir.

Müslümanlar Allah'ın huzurunda birlikte olma amacını merkezi ibadet mekânı olan harimde gerçekleştirmektedir. Bu mekân, sembolik ve işlev bakımından merkezde yer alarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca harim, mihrap ile birlikte kible yönünde ve semboliktir. İslâm dininde mihrap, Mekke yönüne dönük “kible” olarak geçen ibadet yönünü sembolize eder. Camilerde bu yön mihrap mimari ögesi olarak gösterilmiştir. Böylece dünyanın her köşesindeki Müslümanlar, bir yön içinde cami yapısının mihrabı aracılığıyla bu eksene yönelmektedir. Camideki minber ibadet için toplanan Müslümanlara din adamının Kuran okuması ve vaaz vermesi için yapılmıştır. Bu da minberin sembolik anlamını vurgulamaktadır. Vaaz kürsüsü genellikle dörtgen yapıya sahip herkesin görebileceği biçimde yüksek bir platform üzerine yerleştirilmiş ve estetiklik sağlanmıştır. Camide bulunan kadınlar mahfili kullanım alanına ve mekan boyutuna göre işlev kazanmaktadır.

4.2.2. Latifiye Cami

4.2.2.1. Latifiye Cami'nin Künyesi

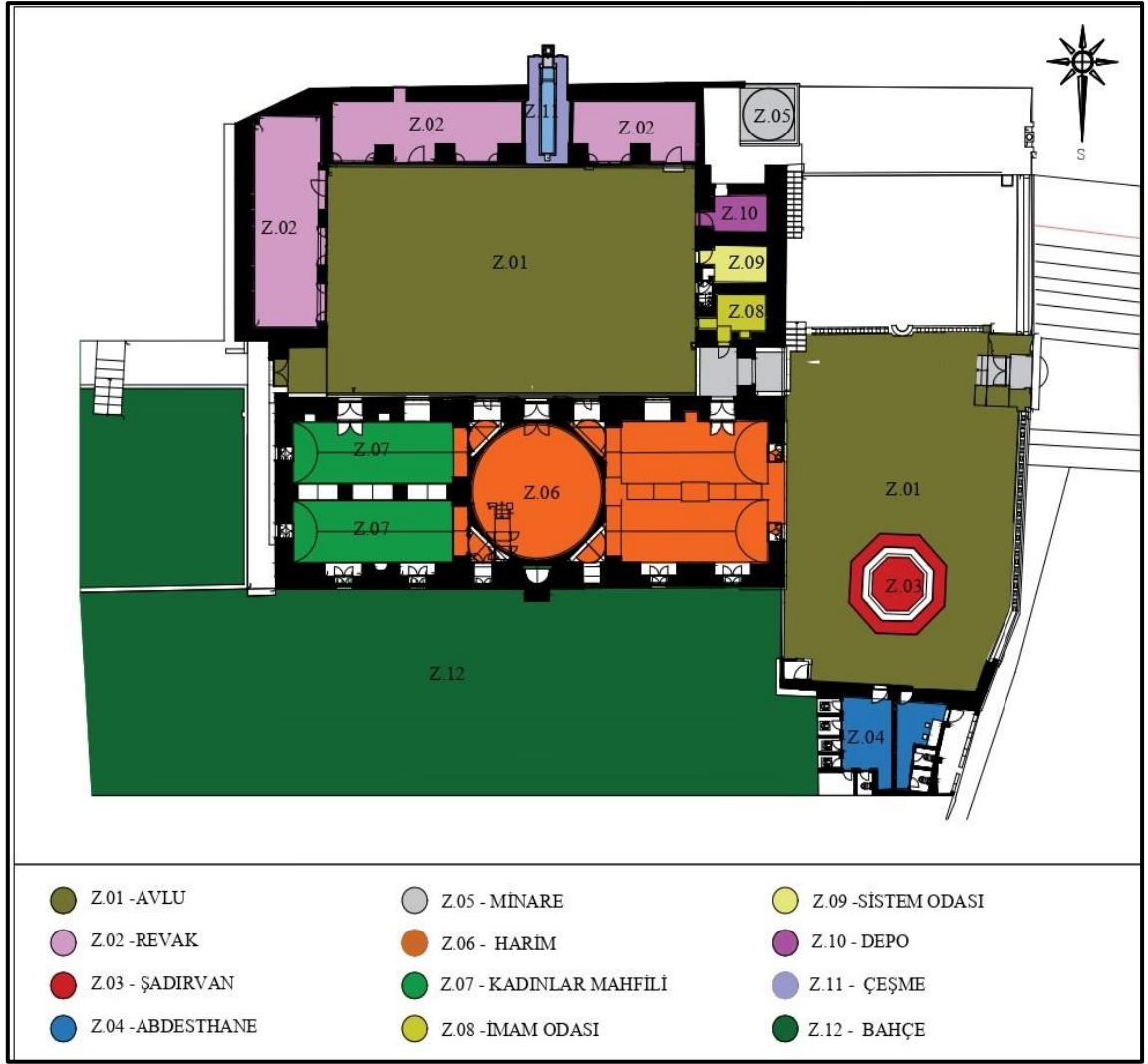
LATİFİYE CAMİNİN KÜNYESİ		
Yapının adı	Latifiye Cami	
Konum	Ulucami, 47100 Mardin Merkez/Mardin	
Yapım Yılı	1314	
Geçirdiği Onarımlar	1534-1535, 1623, 1662, 1990, 2004-2007, 2013-2014	
Bugünkü durumu	Cami	
Mülkiyeti	Vakıflar Bölge Müdürlüğü	
Koruma Derecesi	Anıtsal 1. Derece	

Şekil 4.107 Latifiye Cami
(Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

4.2.2.2. Tarihçesi

Abdullatif Cami, Artuklu cami mimarisinin özelliklerini taşır ve halk arasında Latifiye Cami olarak bilinmektedir. Cami tamamen kesme taştan yapılmış olup cümle kapısındaki kitabeye göre 1371'de Artuklu sultanlarından Melik Salih ve Melik Muzaffer zamanında görev almış Abdullatif bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Minaresi ise Mısır Valisi Muhammed Ziya Tayyar Paşa tarafından inşa ettirilmiştir^[6]. Minare caminin kuzeydoğusunda yer alır. Mardin camilerinin enine gelişme gösteren camilerden biridir. Mardin camilerinin enine daha geniş olması bölgenin coğrafi koşulları ve kültürel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Camide kütüphane, çay ocağı, mutfak, eğitim odası ve seminer odası bulunmaktadır. Yapıdaki izlerden ve yazılı kaynaklardan yararlanılarak caminin üç dönem (Artuklu, Osmanlı, Cumhuriyet) geçirdiği görülmektedir. Özgün dönem olan Artuklu dönemi, mihrap önü kubbeli ve enine gelişme gösteren plan şeması

^[6] Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Mardin Tanıtım Kitapçığı", s.26, İstanbul, 2012

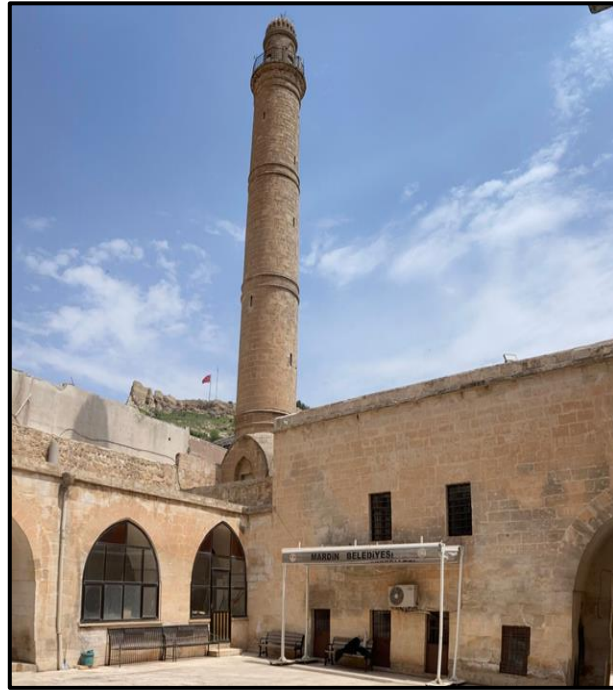
Şekil 4.109. Latifiye Cami Plan Şeması (Mimardın Mimarlık Arşivi 2023)

Caminin doğu cephesinden birinci avluya, oradan da ara geçiş kapısından ikinci avluya ulaşılır (Şekil 4.109; Z.01), (Şekil 4.110). Cami'nin ikinci avlusunun kuzeyinde revaklar bulunmaktadır (Şekil 4.109; Z.02). Birinci avluda şadırvan ve abdesthane yer almaktadır (Şekil 4.109; Z.03, Z.04)

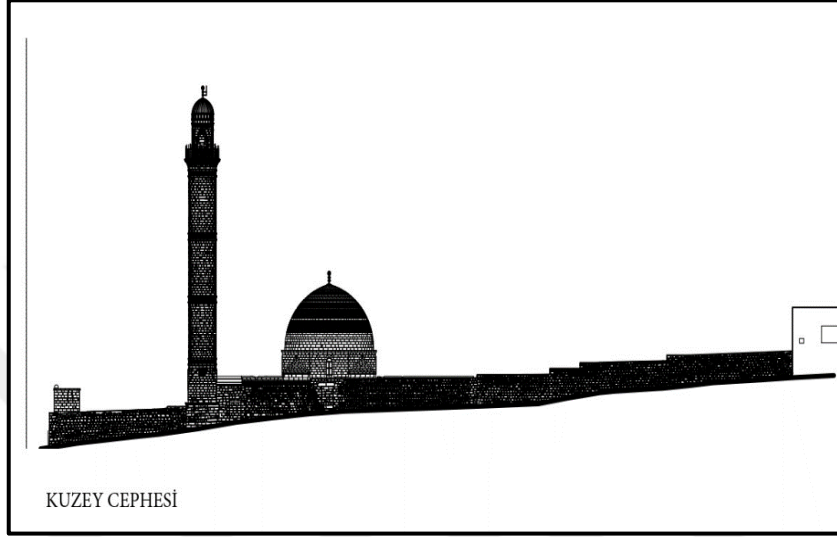
Şekil 4.110 Latifiye Cami Birinci Avlu Girişi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Caminin tek minaresi bulunmakta olup avlunun kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır (Şekil 4.109; Z.05), (Şekil 4.111). İkinci avlunun güneyinde ibadet alanı bulunur (Şekil 4.109; Z.06). Cami'nin harim kısmının batısı kadınlar mahfili olarak ayrılmıştır (Şekil 4.109; Z.07). İkinci avlunun doğusunda sırasıyla imam odası, sistem odası ve depo olarak kullanılan mekânlar bulunmaktadır (Şekil 4.109; Z.08, Z.09, Z.10). Caminin ikinci avlusunun kuzeyinde çeşme batısında ise bahçe yapılmıştır (Şekil 4.109; Z.11, Z.12).

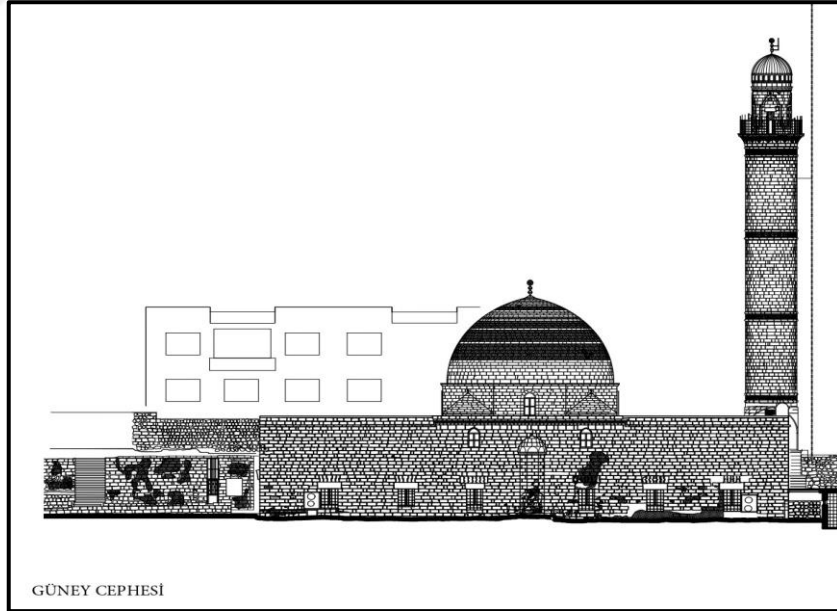

Şekil 4.111 Latifiye Cami İkinci Avlu Kuzey-Doğu Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

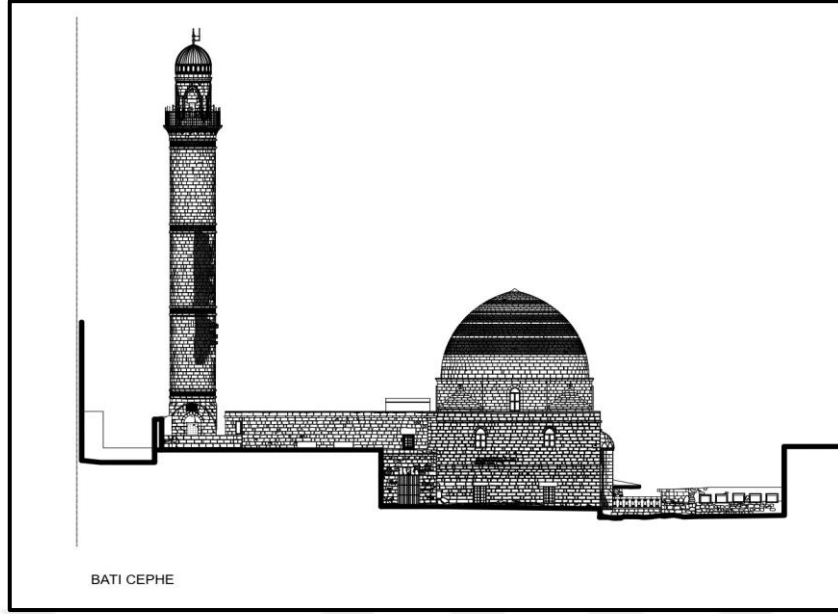
Latifiye Cami geleneksel Mardin mimarisinde olduğu gibi yığma yapım tekniğiyle inşa edilmiştir. Ana yapım malzemesi bölgedeki taş ocaklarından çıkarılarak işlenen kalker taşıdır. Yapının duvarları, örtü sistemi, döşemesi gibi yapı elemanlarının ana yapım malzemesi de aynı taştır. Latifiye Cami kuzey cephesi, güney cephesi ve diğer yan cepheler kesme taşıyla örölerek inşa edilmişlerdir (Şekil 4.112, 4.113, 4.114, 4.115).

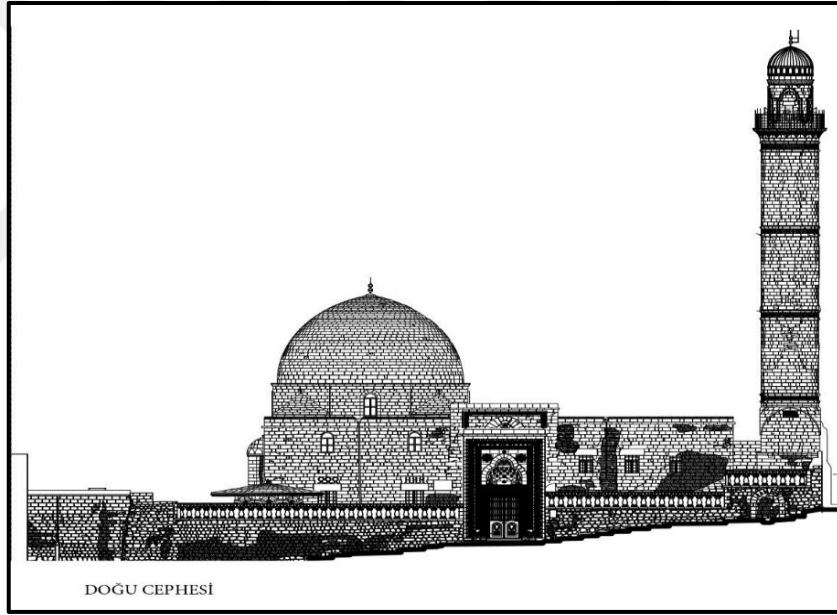
Şekil 4.112 Latifiye Cami Kuzey Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

Şekil 4.113. Latifiye Cami Güney Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

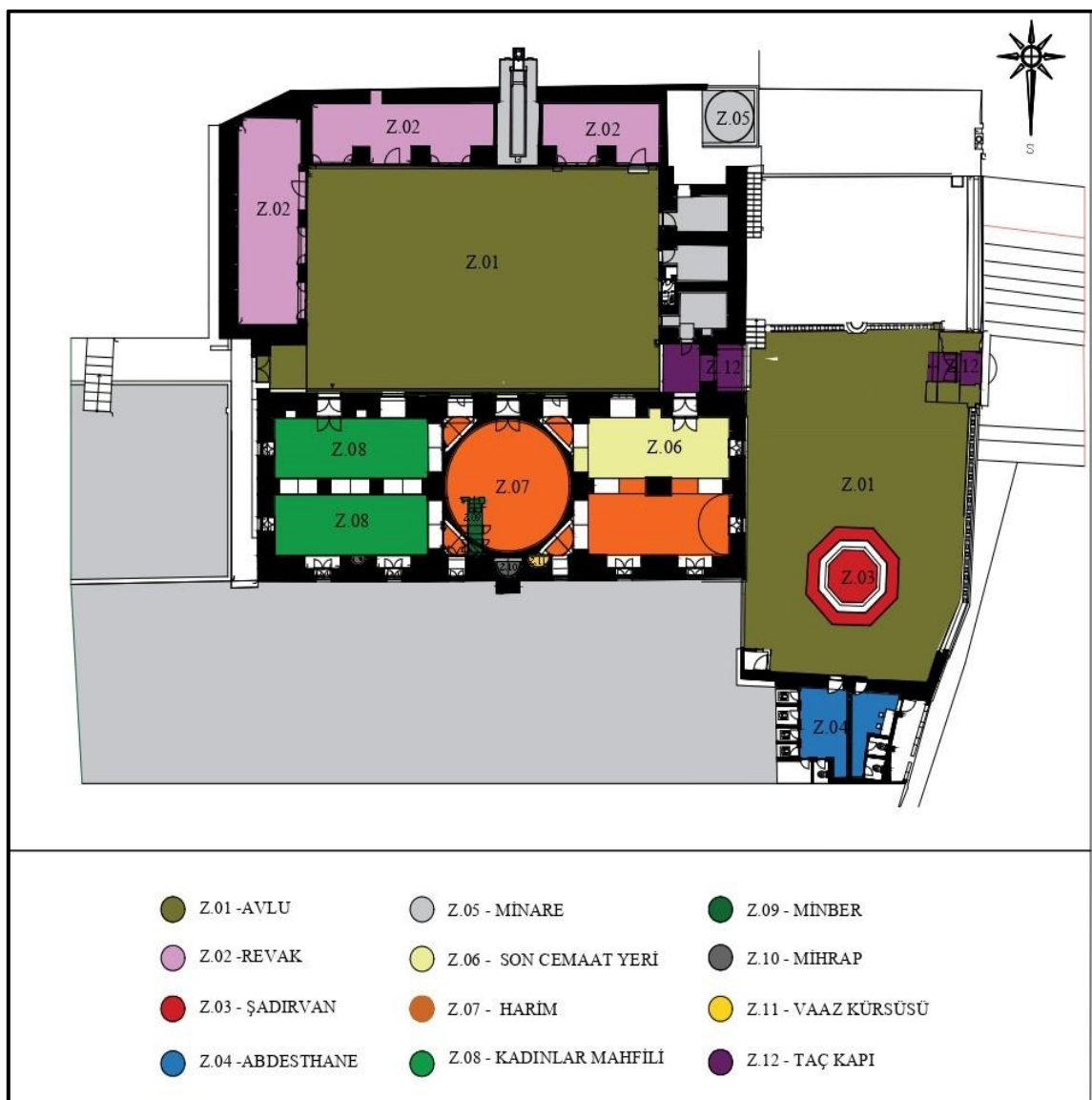
Şekil 4.114. Latifiye Cami Batı Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

Şekil 4.115. Latifiye Cami Doğu Cephesi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

4.2.2.4. Latifiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

Latifiye Camisi nin mimarisi sadece bir ibadet yeri olarak tasarlanmanın ötesinde İslami inançları ve değerleri yansıtır. Aynı zamanda ibadet edenlere huzur ve maneviyat duygusunu veren bir dini yapıdır. Cami mimarisinde bulunan mimari öğelerin her birinin kendine özgü sembolik, işlevsel ve anlamı bulunmaktadır. Latifiye Camisine dini kimliğini kazandıran mimari öğeleri; avlu, revak, şadırvan, abdesthane, minare, son cemaat yeri, harim, kadınlar mahfili, minber, mihrap, vaaz kürsüsü ve taç kapıdan oluşmaktadır. Camiye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin plan şeması Şekil 4.116’da gösterilmiştir.

Şekil 4.116 Latifiye Cami Mimari Öğelerinin Plan Şeması

Avlu (Z01)

Latifiye Camisinde iki avlu bulunmaktadır. Cami'nin iki avlulu yapılmasının başlıca iki nedeni vardır: Birincisi iklimsel nedenlerdir. Mardin sıcak ve kurak bir iklime sahiptir. Bu nedenle camiye çevreleyen avluların camiye soğutmaya ve serinletmeye yardımcı olması amaçlanmıştır. Avluda bulunan ağaçlar ve çeşmeler bu etkiyi daha da artırmıştır. İkincisi ise dini nedenlerdir. İslam'da camiler ibadet ve toplanma yeri olarak önemli bir yere sahiptir. Latifiye Cami şehrin merkezinde yer alan önemli bir camidir. Bu nedenle iki avlu caminin daha büyük ve daha görkemli görünmesini sağlamıştır. Ayrıca avlular camiye ziyaret edenlerin ibadetlerine hazırlanmasına da yardımcı olmaktadır. Latifiye Cami'nin avlusu dörtgen planlı bir yapıya sahiptir (Şekil 4.116; Z.01). Avluya iki kapıdan geçiş sağlanmaktadır. Doğuya bakan kapıdan birinci avluya geçilmektedir. Birinci avlunun güneyinde şadırvan yer almaktadır. Güneybatısında şadırvana yakın abdesthane konumlanmıştır (Şekil 4.117).

Şekil 4.117 Latifiye Cami Birinci Avlu Güney Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Birinci avlunun kuzey cephesinde küçük bir merdivenle çıkılan namazgâh kısmı yer almaktadır (Şekil 4.118). Namazgâh, İslam inancında namaz kılınması için ayrılmış özel bir yerdir. Genellikle camilerin içinde veya avlusunda bulunabilmektedir. Latifiye Camisinin birinci avlusunda bulunan namazgâh güney cephesi kesme taş parapet duvar ile çevrili olup küçük bir mihrap nişi bulunmaktadır. Bu niş üzerinde Arapça kitabe yer almaktadır (Şekil 4.119). Avlunun güney ve batı cephesi ise bahçedir.

Şekil 4.118 Latifiye Cami Birinci Avlu Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.119 Latifiye Cami Birinci Avlu Mihrap Nişi (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023)

Latifiye Cami'nin ikinci avlusuna taç kapıdan giriş sağlanmaktadır. İbadet mekânının olduğu yer ikinci avludur (Şekil 4.120). İkinci avlunun etrafında güneyde harim kuzeyde revaklar bulunmaktadır (Şekil 4.121). Doğu cephesinin zemin katında imam odası yer almaktadır. İmam odasının yanında bulunan oda ise günümüzde sistem odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.122). İkinci avlunun batı cephesinde kapatılmış revaklar yer almaktadır (Şekil 4.123).

Şekil 4.120 Latifiye Cami İkinci Avlu Güney Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.121 Latifiye Cami İkinci Avlu Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

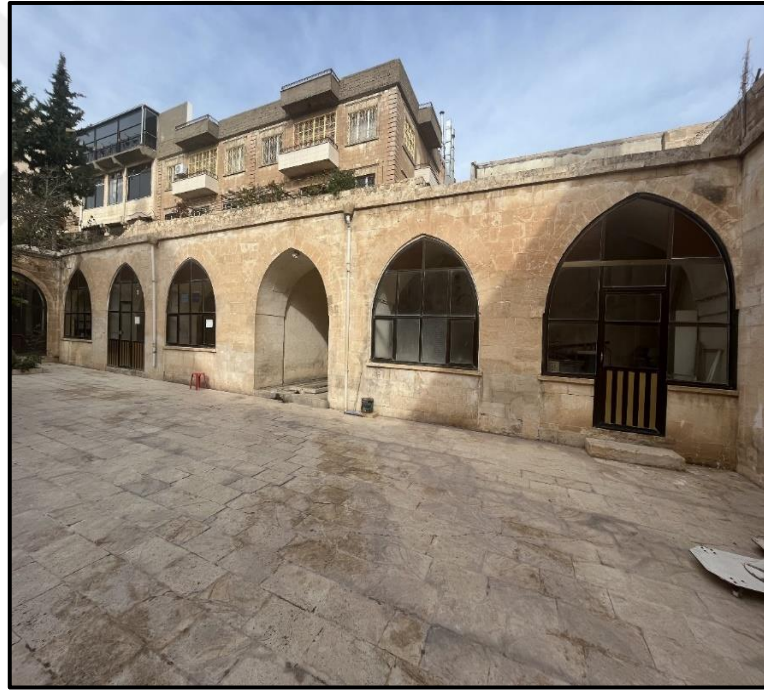
Şekil 4.122 Latifiye Cami İkinci Avlu Kuzey-Doğu Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.123 Latifiye Cami İkinci Avlu Batı Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Revak (Z02)

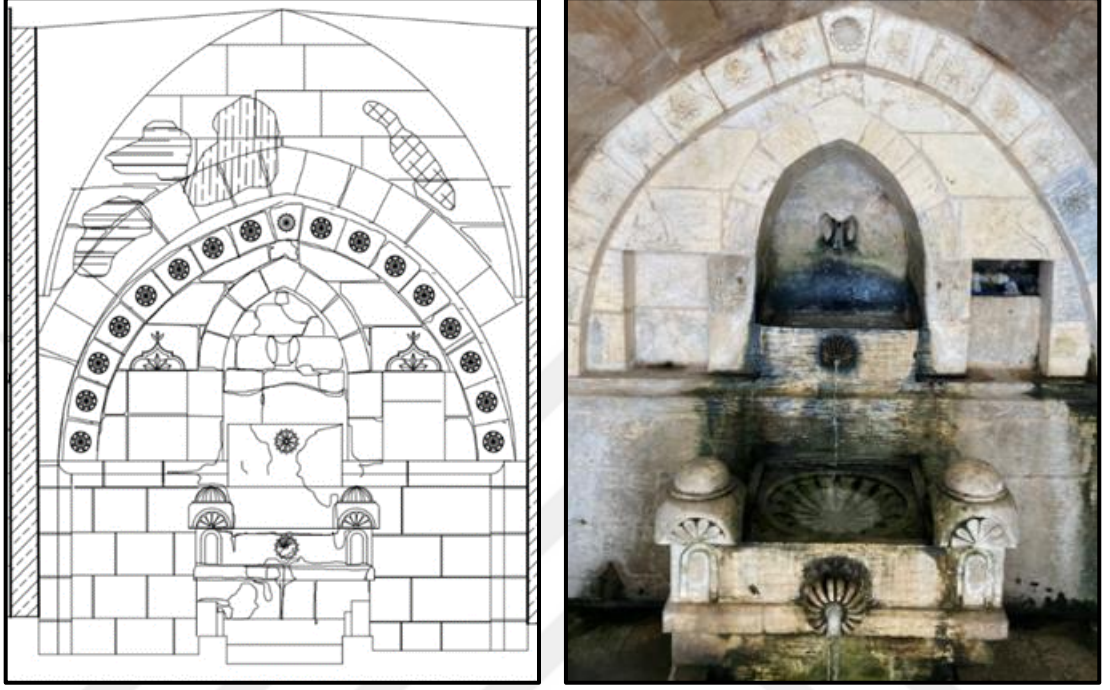
Latifiye Camisinde ikinci avluya geçildiğinde kuzey ve batı cephesinde revaklar bulunmaktadır (Şekil 4.116; Z.02). Revaklar Latifiye Camisinin coğrafi konumunun sahip olduğu iklim koşullarından dolayı sıcak ve yağışlı havalardan korunmak için yapılmış mekânlardır. Ayrıca revaklar cami avlusunda ibadet eden veya ziyaret edenler için gölgelik görevi de görmektedir. Bu revak kısmı diğer cepheler gibi avlu cephesiyle birlikte değerlendirilmiştir. Kuzey ve batı cephesinde yapılan bu revaklar, kalın payeler üzerine oturtulmuş sivri kemerli yapılardır. Avlunun kuzey cephesinde revaklı beş kemerli açıklık ve bir eyvan bulunmaktadır. Günümüzde revak kemerleri içleri yarıya kadar duvar ve diğer yarısı ise metal konstrüksiyonlu camekânla kapatılarak kapalı mekânlara dönüştürülmüştür. Bu mekânlar mevcut durumda çay ocağı ve kütüphane olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.124).

Şekil 4.124 Latifiye Cami İkinci Avlunun Kuzey Cephesi Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlunun kuzey cephesinde bulunan revakların içinde doğudan üçüncü sırada olan eyvanlı çeşme bulunmaktadır. Çeşme Kasımiye Medresesinde olduğu gibi Artuklu mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Her iki çeşme de eyvanlı bir plana sahiptir ayrıca havuz, fiskiye ve abdest alma yerleri bulunur. Latifiye Camisinde bulunan çeşme dörtgen planlı eyvanın arka kısmında sivri kemerli niş içerisine alınmıştır. Önünde küçük kare formunda iki kademeli su yalağından eyvan zeminindeki büyük yalağa akışı sağlayan bir

döngü bulunmaktadır. Çeşmenin içinde bulunduğu küçük sivri kemerli nişin her iki yanında dörtgen formunda birer (su tasının konulması amacıyla kullanılan) niş yer almaktadır. Avlu zemininden bir basamak yüksekliğindeki zemin kalker taşla döşenmiştir (Şekil 4.125).

Şekil 4.125 Latifiye Cami Eyvanlı Çeşmesi a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

İkinci avlunun batısında devam eden revak düzgün kesme taşla inşa edilmiş ve kuzey-güney doğrultuda uzanan üç yarım daire kemerlidir. Bu revakların üst örtüsü düz betonarme örtülüdür. Ancak revak kemerlerinin ikisinin içi yarıya kadar duvarla örülüp pencereye dönüştürülmüştür. Günümüzde bu mekân depo olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.126).

Şekil 4.126 Latifiye Cami İkinci Avlu Batı Cephesi Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şadırvan (Z03)

Latifiye Caminde 2007 yılında yapılan şadırvan caminin birinci avlusunun güney cephesinde inşa edilmiştir (Şekil 4.116; Z.03). Şadırvan sekizgen formda ve saçağında iki sıra mukarnas bezemesi olan kubbe ile örtülüdür. Kubbe içten ve dıştan süslemelerle bezenmiştir. Kubbenin süslemelerinde geometrik motifler, bitkisel motifler ve yazı kullanılmıştır (Şekil 4.127).

Şekil 4.127 Latifiye Cami Güney Cephesi Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şadırvanın etrafında sekiz beşik kemerli sütun bulunmaktadır. Sütunlar mermerden yapılmıştır. Sekizgen formlu sütunceler üzeri beşik kemerlerle ortasında geometrik bezemeli rozetler ve ay yıldız kabartması olarak tasarlanmıştır. Şadırvan kotu zemin kottan bir basamak yüksektedir (Şekil 4.128). Latifiye Camide şadırvan Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtmaları bakımından önemli bir değere sahiptir.

Şekil 4.128 Latifiye Cami Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)

Abdesthane (Z04)

Latifiye Camisinin orijinal yapısında abdesthane bulunmamaktadır. Abdesthane ihtiyaçtan dolayı şadırvana yakın olacak şekilde 2007 de inşa edilmiştir (Şekil 4.116; Z.04). Latifiye Caminde yapılan abdesthane caminin birinci avlusunun güneybatı köşesinde yer almaktadır. Abdesthane dörtgen bir planda tasarlanmıştır. Yapı tamamen betonarme olup taş kaplamadır (Şekil 4.129).

Şekil 4.129 Latifiye Cami Abdesthane (Tunçay F. Arşivi 2023)

Abdesthanenin içinde, erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı abdest alma yerleri bulunmaktadır. Abdesthanenin duvarları mermer ve seramiklerle kaplanmıştır (Şekil 4.130). Abdesthane cami mimarisine uygun tasarlanmıştır. Camiyi ziyaret edenlerin abdest almalarına olanak sağlamaktadır.

Şekil 4.130 Latifiye Cami Abdesthane İç Mekân (Tunçay F. Arşivi 2023)

Minare (Z05)

Latifiye Cami'nin minaresi birinci avlunun kuzeydoğu cephesinde inşa edilmiştir (Şekil 4.116; Z.05). Artuklu döneminde yapılan minare 1845 yılında Musul Valisi Gürcü Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minarenin mimari özellikleri Mardin'deki diğer cami minareleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak minarenin dilimli kubbeli olması onu diğer minarelerden ayıran önemli bir özelliğidir (Şekil 4.131).

Şekil 4.131 Latifiye Cami Minare (Tunçay F. Arşivi 2023)

Minare kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Kare kaide taş bloklardan yapılmıştır. Kaidenin dört köşesinde mukarnas süslemeleri ve iki satırlık Arapça kitabesi bulunmaktadır. Minarede dörtgen oturtma üzerinde yükselen silindirik gövde iri taşlardan oluşan kuşaklarla bezenmiştir. İlk kuşağı Arapça yazıyla diğerleri ise bitkisel bezemeli üç kuşakla çevrelenmiştir. Tek şerefeli minare mukarnaslı bir korkulukla çevrilidir. Minarenin tepesi üzerinde hâlesi olan dilimli bir kubbe ile örtülüdür. Minarenin pabuç kısmında ise kitabeler bulunmaktadır (Şekil 4.132).

Şekil 4.132 Latifiye Cami Minare (Kaide, Gövde, Şerefes), (Tunçay F. Arşivi 2023)

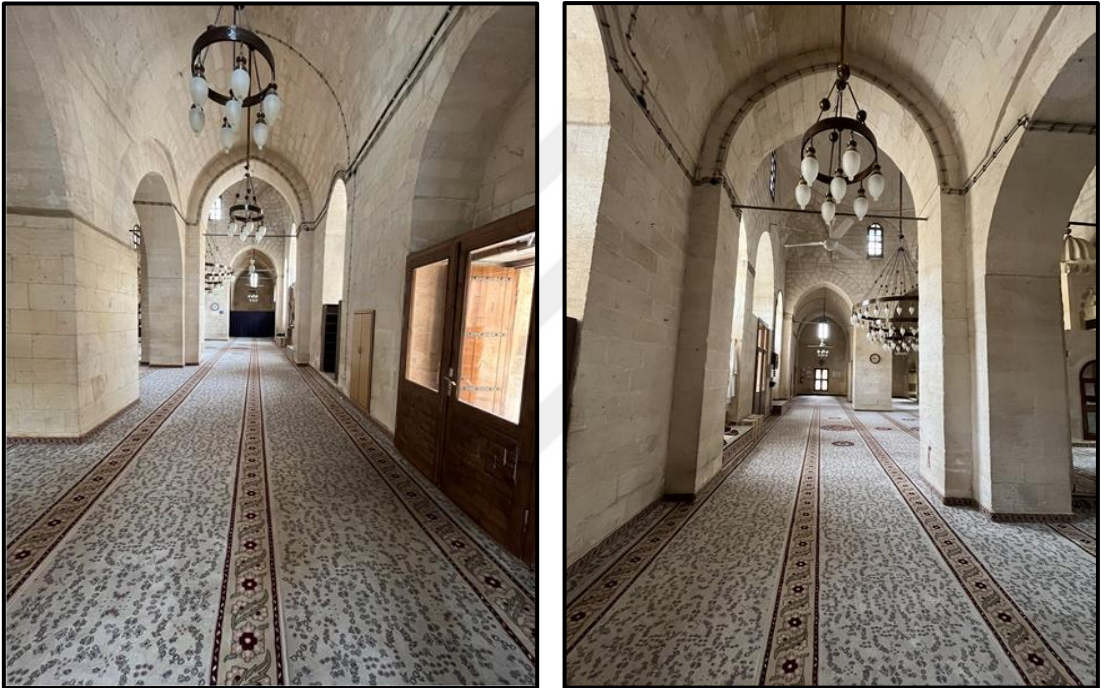
Minareye çıkış küçük bir merdivenle sağlanır ve giriş sivri kemer içerisine açılan lentolu bir kapıdandır. Minarenin merdivenin plandaki özgün yeri ikinci avlunun kuzeyinde bulunmaktayken 2007’de yapılan onarımda merdiven birinci avluya alınmıştır. Minarenin girişi batıdan verilmiş olup üzerinde iki satır Arapça kitabesi bulunmaktadır (Şekil 4.133). Minare iç kısmı mazgal açıklıklarıyla aydınlatılmıştır.

Şekil 4.133 Latifiye Cami Minare Giriş Merdiveni (Tunçay F. Arşivi 2023)

Son Cemaat Yeri (Z06)

Latifiye Camisini geleneksel camilerden ayıran son cemaat yerinin farklı bir tasarımı bulunmaktadır. Üç sahından oluşan ibadet mekânının üçüncü sahnını son cemaat yeri olarak ayırmıştır (Şekil 4.116; Z.06). Mekân doğu-batı yönünde boydan boya beşik tonozlarla örtülü olarak tasarlanmıştır. Tonozlar tek sahnın genişliğinde tam ortada güney ve kuzeyde duvarlara, doğu ve batıda ise sahnın karşılayan sivri kemerlere oturtulmuştur (Şekil 4.134). Son cemaat yerinin doğu ve batı yönlerinde kadınlar mahfili bulunmaktadır. Mekânın kuzey, doğu ve batı yönlerinde dışarıya açılan üç kapısı vardır.

Şekil 4.134 Latifiye Cami Son Cemaat Yeri Doğu-Batı Yönünde (Tunçay F. Arşivi 2023)

Harim (Z07)

Latifiye Caminin ikinci avlusunun Güney cephesinde ana ibadet mekânı harim konumlanmıştır (Şekil 4.116; Z.07). Latifiye Camisinde harim alanı dörtgen planlı geniş bir yapıya sahiptir (Şekil 4.135).

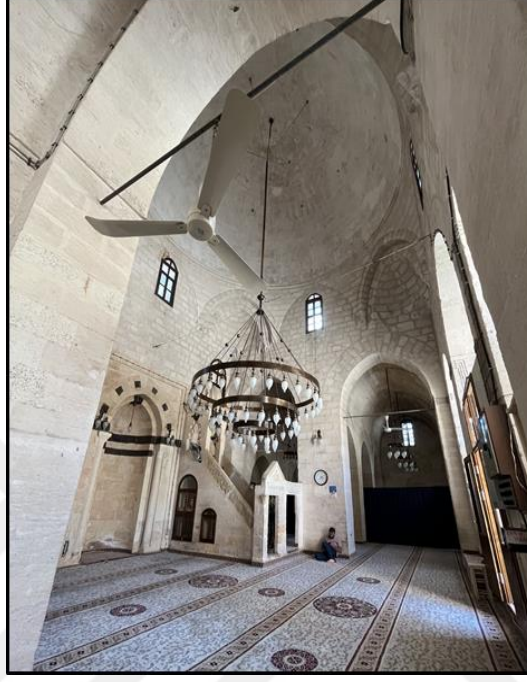
Şekil 4.135 Latifiye Cami Harim Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Cami'nin harimi iki sahanlıklıdır. İki sahanlıklılı harim Selçuklu ve Artuklu mimarisinde yaygın olarak görülen bir özellik olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 4.136). Nedeni ise caminin bulunduğu bölgenin topoğrafik yapısı, daha fazla ibadet edene hitap etmek, kadın ve erkekler için ayrı bölümler oluşturmaktır. Caminin harim mekânı enine planlı olup beşik kemerli bir mihrabı bulunmaktadır.

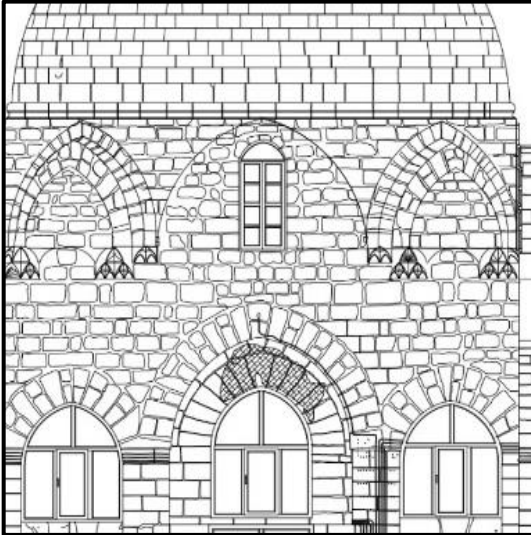

Şekil 4.136 Latifiye Cami İki Sahanlıklılı Harim Kısmı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Harimin orta kısmı kubbeli yan kısımları ise beşik tonozla örtülü bir alandır (Şekil 4.137). Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselmektedir. Harimin orta kısmında bulunan kubbe kasnağında özgünlüğünü yitirmiş beşik kemerli pencerelerden harim aydınlatılmaktadır (Şekil 4.138).

Şekil 4.137 Latifiye Cami Harim Alanı Örtü Sistemi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.138 Latifiye Cami Kubbe Kasnağında Bulunan Pencereler a) Çizim b)Fotoğraf Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kadınlar Mahfili (Z08)

Latifiye Caminin kadınlar mahfili kadınların ibadet etmeleri ve namaz kılmaları için ayrılmış bir alandır. Mahfil, kadınlara cami içinde daha rahat ve güvenli bir ortam sunmak amacıyla yapılmıştır. Latifiye Caminde ise ayrı tasarlanmış bir kadınlar mahfili bulunmamaktadır. Caminin harim alanının güneybatısı kadınlar mahfili olarak ayrılmıştır. Bu alan için özel bir tasarım yapılmamıştır (Şekil 4.116; Z.08). Latifiye Cami de kadınlar mahfilini ana mekândan ayırmak için perde, paravan olarak kullanılmıştır. Mahfil kısmındaki aydınlatma üç büyük pencere ile doğal ve yapay aydınlatma elemanlarıyla desteklenmiştir. Mahfile caminin ana mekânına açılan üçüncü kapısından giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.139).

Şekil 4.139 Latifiye Cami Kadınlar Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)

Minber (Z09)

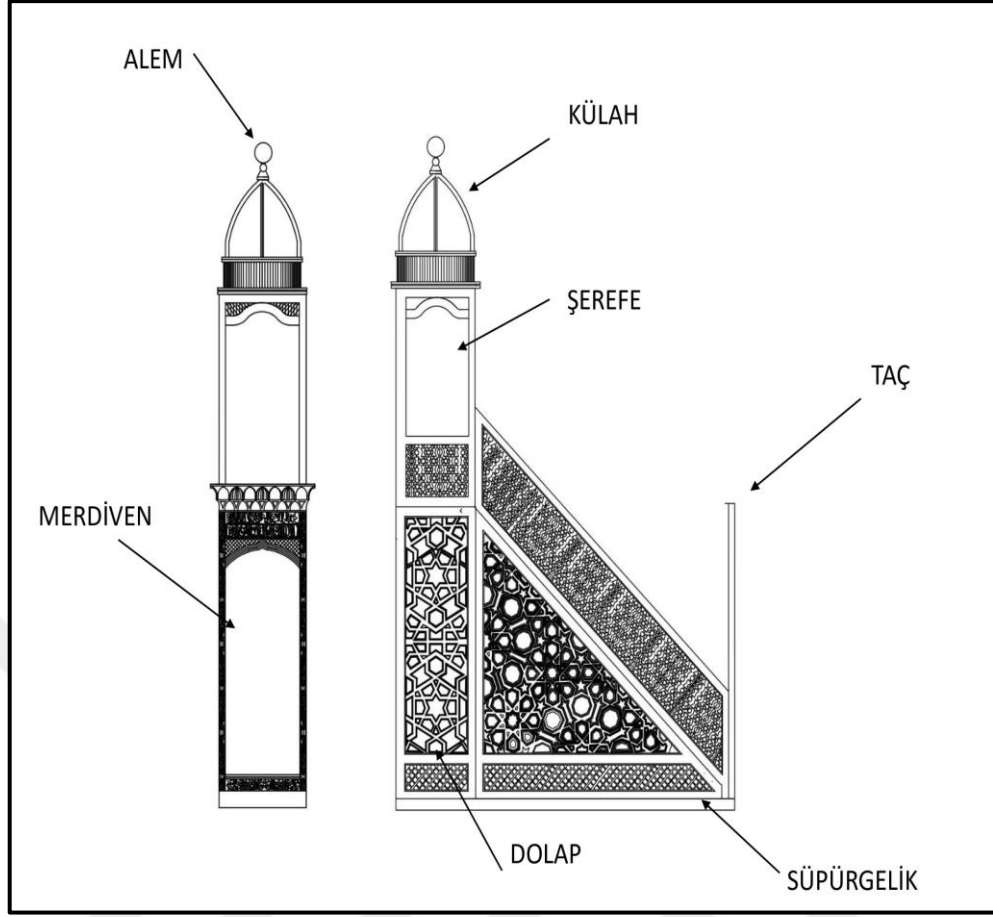
Latifiye Cami minberi geç dönem Selçuklu ahşap işçiliğinin en güzel örneklerinden biridir. Minber 1371 yılında Artuklu sultanlarından Melik Salih ve Melik Muzaffer zamanında görev almış Abdullatif bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Minberin üslubu dönemin diğer Selçuklu minberleriyle benzerlik göstermektedir. Latifiye Cami'nin minberi 1960'larda restore edilmiştir. Restorasyon sırasında minberin bazı parçaları değiştirilmiştir. Bu nedenle minber özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Örneğin minberin külahı tamamen değiştirilmiş ve minberin kürsüsü yeniden yapılmıştır.

Minberin külâhı 1970'li yıllardaki restorasyon sırasında değiştirilmiştir. Bu nedenle minberin orijinal külâhı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mardin Latifiye Camisinde restorasyon yapıldıktan sonra ahşap minber tahribata uğramıştır. Ahşap minber yenilenerek günümüzde geleneksel kalker taş malzemesinden inşa edilmiştir. Latifiye Camide minber harimin güneyinde konumlanmıştır (Şekil 4.116; Z.09), (Şekil 4.140).

Şekil 4.140 Latifiye Cami Minber (Tunçay F. Arşivi 2023)

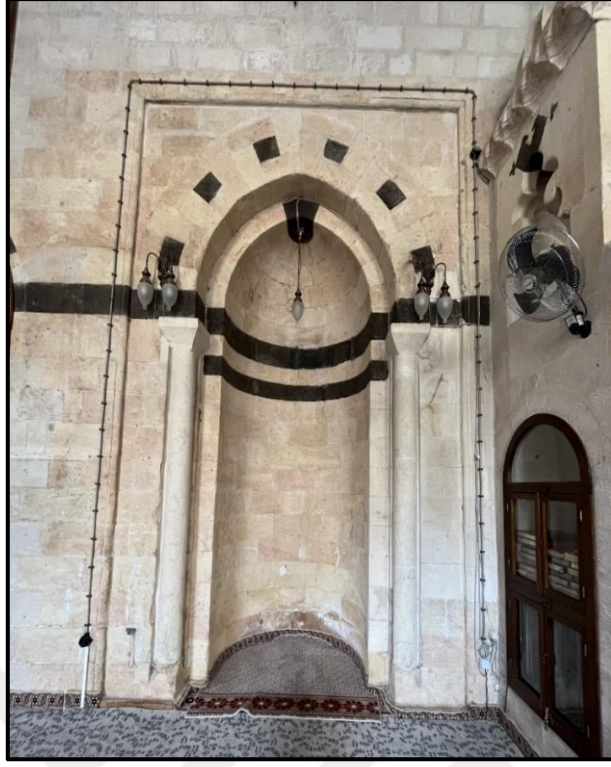
Latifiye Cami minberi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kaide kısmıdır. Bu bölüm minberin en alt kısmında yer alan ve minberin diğer bölümlerini taşıyan yerdir. Kubbenin kaide kısmında geometrik ve bitkisel motiflerle süslü mukarnaslar bulunmaktadır. İkinci bölüm gövde kısmıdır. Bu bölüm kalker taşından yapılmış olup 12 basamaklı merdiveni bulunmaktadır. Minberin orta kısmını oluşturan bu bölüm imam veya hatibin hutbe okuduğu yerdir. Gövde bitkisel bezemeli dört sütun üzerine oturtulmuştur. Bu kısım üçgen alınlıklı ve mukarnaslarla süslenmiştir. Üçüncü bölüm ise şerefe kısmıdır ve üzeri dilimli külâh ile örtülüdür. Minberin girişinde perde şeklinde bir süsleme yer alır. Perde mukarnas bezemeli bir çerçeve içinde tasarlanmıştır (Şekil 4.141).

Şekil 4.141 Latifiye Cami Minber Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mihrap (Z10)

Latifiye Camisi enine dörtgen planlı ve mihrap önü kubbeli bir yapıdır. Mihrap caminin güney cephesinin ortasında sivri kemerli iki kademeli niş olarak inşa edilip geleneksel kesme taştan yapılmıştır. Mihrap nişinin iç kısmında iki renkli taşlarla yapılmış bir kuşak yer almaktadır. Bu kuşakta geometrik motifler ve bitkisel desenler bulunmaktadır. Mihrap nişinin sivri kemeri geometrik motiflerle bezenmiştir. Geometrik motifler İslam sanatında yaygın olarak kullanılan bir süsleme unsurudur (Şekil 4.116; Z.10). Caminin Mihrap önü üç dilimli bir kemerle çevrilidir. Bu kemer mihrabı daha da belirgin hale getirmektedir. Kemerin iki yanında mukarnaslarla süslenmiş iki adet sütun yer alır. Sütunlar mihrabı taşıyıcı eleman olarak güçlendirir (Şekil 4.142).

Şekil 4.142 Latifiye Cami Mihrap (Tunçay F. Arşivi 2023)

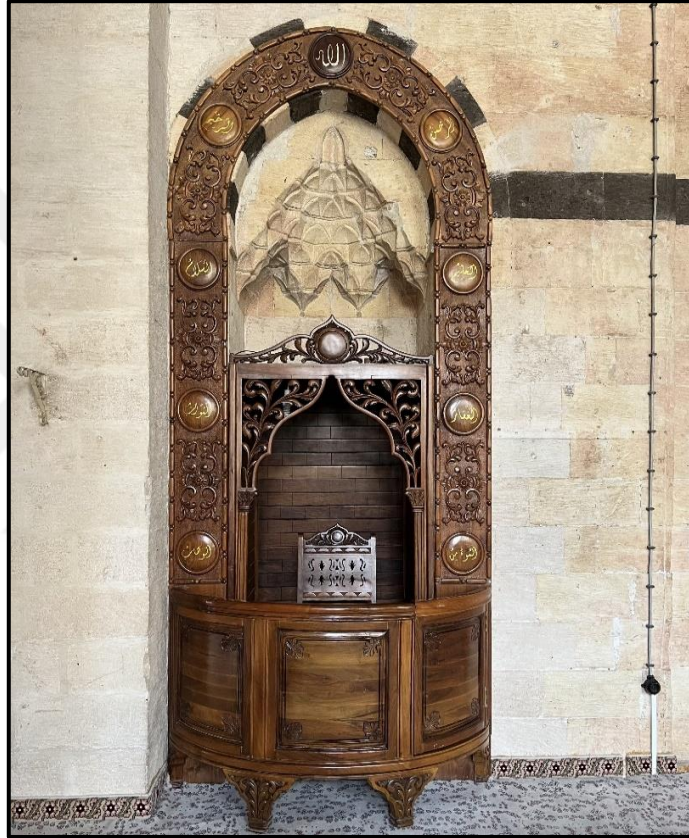
Vaaz Kürsüsü (Z11)

Vaaz kürsüsü İslam'ın önemli bir sembolüdür. Kürsü müminlere vaaz etmek ve dini öğretileri yaymak için kullanılır. Latifiye Camisindeki vaaz kürsüsü mihrabın solunda ahşap işlemeli bir niş içinde yer almaktadır. Vaaz kürsüsü nişinin üzerinde yarım daire kemerli tepе penceresi bulunmaktadır (Şekil 4.116; Z.11), (Şekil 4.143).

Şekil 4.143 Latifiye Cami Mihrap ve Doğuda Bulunan Niş (Tunçay F. Arşivi 2023)

Vaaz kürsüsünün içinde bulunduğu sivri kemerli yağlı boya ile siyah-beyaza boyanmış niş, mukarnas bezemeli olarak tasarlanmıştır. Niş içerisinde bulunan ahşap işlemeli kürsünün yapımında oyma, kakma teknikleri, geometrik ve bitkisel motifler kullanılarak yapılmıştır. Kürsünün oyma ve kakma işçiliği çok ince ve detaylıdır. Kürsünün niş içinde bulunması ona daha da özel bir görünüm kazandırmaktadır. Niş kürsü için bir çerçeve görevi de görmektedir. Niş içinde bulunan vaaz kürsüsü oturma yeri yerden yüksek kademelidir (Şekil 4.144).

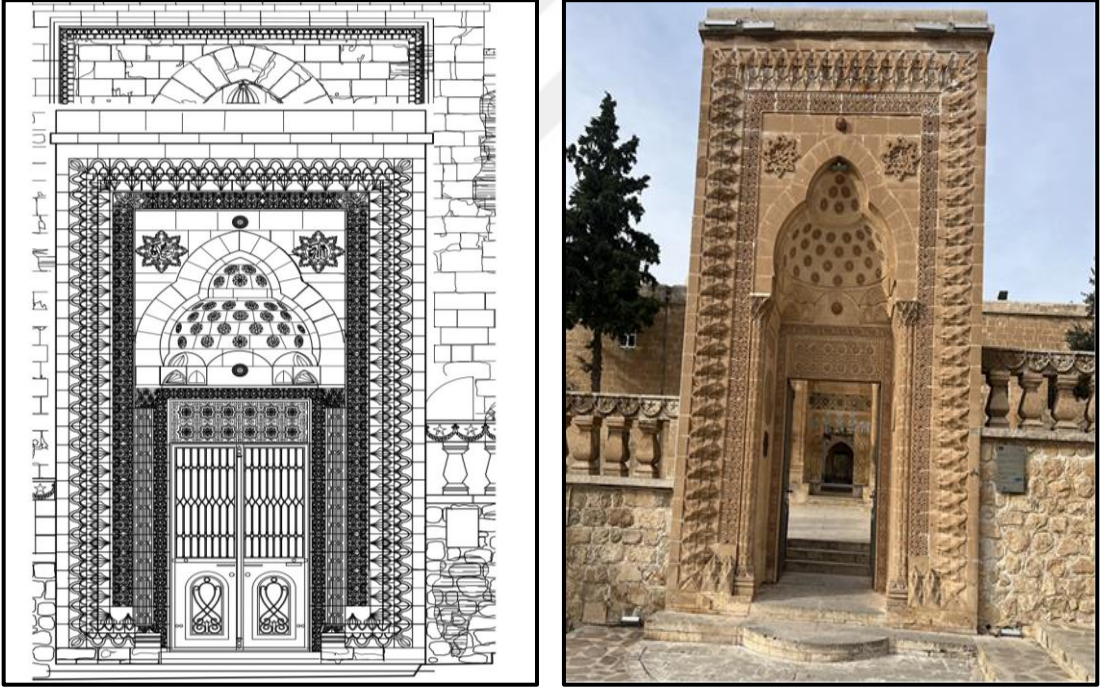
Şekil 4.144 Latifiye Cami Vaaz Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

Müezzin Mahfili

Latifiye Cami 14. yüzyılda inşa edilmiş olup 19. yüzyılda önemli onarımlar geçirmiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir restorasyon çalışması yapılmıştır. Restorasyon çalışmaları sırasında caminin müezzin mahfili kaldırılmıştır.

Taç kapı (Z12)

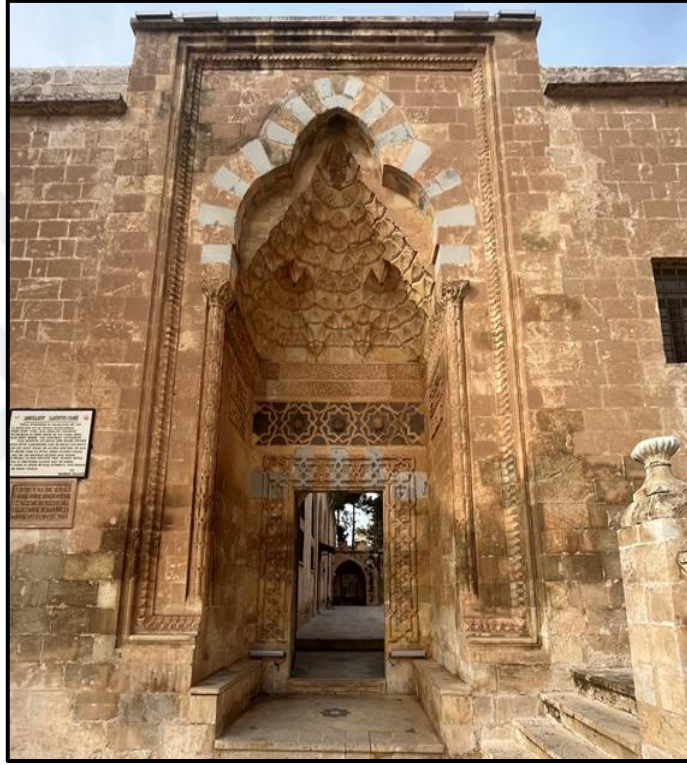
Dini yapılarda taç kapı birçok açıdan önemli bir yere sahiptir: Taç kapı genellikle yapının en gösterişli ve süslü girişidir. Bu nedenle dini yapının kutsallığını ve ihtişamını sembolize etmektedir. Taç kapının üzerinde bulunan motifler ve yazılar, dini mesajlar ve semboller içermektedir. Bu sayede inananlara dini inançlarını hatırlatır ve onları manevi bir atmosfere hazırlar. Birçok tarihi dini yapıda taç kapı yapının inşa tarihi ve o dönemin mimari tarzı hakkında bilgiler verir. Taç kapılar inananlar için manevi bir anlam taşıırken aynı zamanda estetik ve tarihi açıdan da değerli yapılardır. Latifiye Camisinin tarihi ve estetik açıdan Mardin dini yapıları içinde en iyi korunmuş taç kapısı bulunmaktadır. Latifiye Camisinin birinci ve ikinci avlusuna geçişi sağlayan iki giriş kapısı da taç kapı özelliği taşımaktadır (Şekil 4.116; Z.12). Doğu cephesinde bulunan birinci avluya giriş kapısındaki portal dışa taşkın bir şekilde düzgün kesme taşlardan yapılmış dörtgen şemaya sahiptir (Şekil 4.145).

Şekil 4.145 Latifiye Cami Doğu Cephesindeki Giriş Kapısı a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim (Mimardin Mimarlık Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

Cami'nin ikinci avlusuna geçişini sağlayan taş süslemenin yoğun kullanıldığı taç kapı dörtgen bir çerçeve içinde dışa taşkın ve caminin ana mekânı boyunca yükselen bir sıra profilli bir sıra mukarnaslı silmelerden oluşmaktadır. İki renkle (sarı kalker taşı ve açık mavi mermer) ile oluşturulmuş üç dilimli kemer mukarnas başlıklı iki köşe

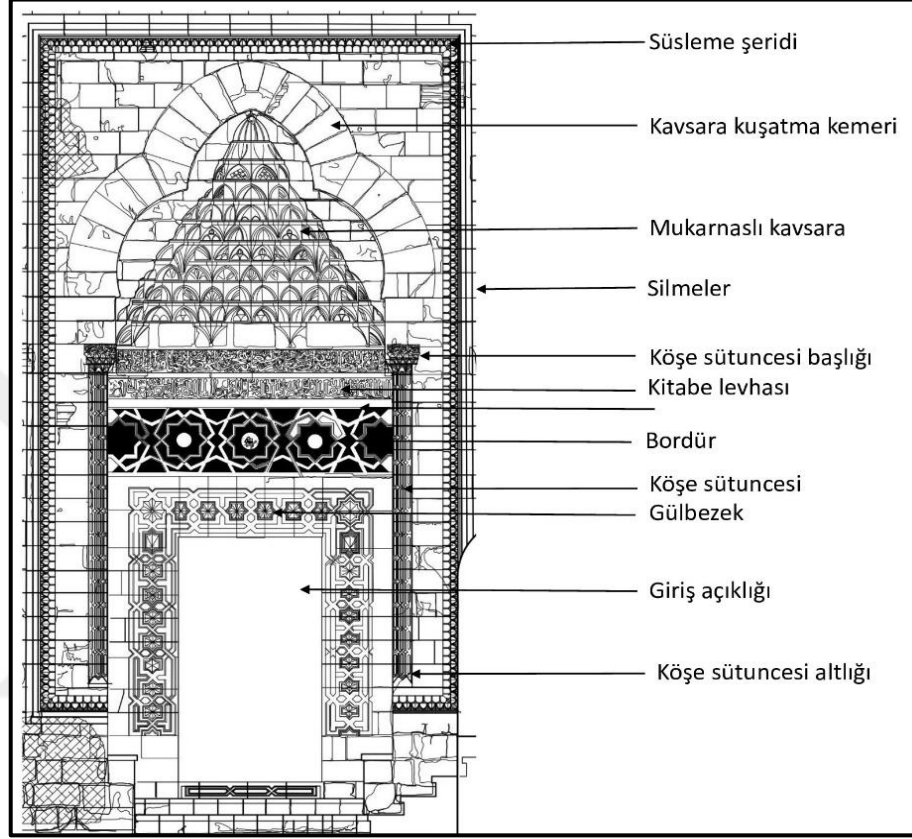
sütuncuğu üzerinde yükselmektedir. Derin bir niş içerisine alınmış mukarnas dolgulu kavsara kuşağı giriş açıklığını örtmektedir. Mukarnaslı kavsara on bir sıradan oluşmakla birlikte yedinci sırada sağda ve solda olmak üzere iki adet sarkıt bulunmaktadır. Mukarnas dolgularının içi yer yer istiridye kabuğu motifleriyle işlenmiştir. Mukarnaslı kavsaranın altında ön yüzde iki sıra yan yüzlerde ise bir sıra nesih hatla “Melik es-Salih ve Melik el-Muzaffer’in Hizmetkârı Abdullatif bin Abdullah” yazılı kitabe şeridi bulunmaktadır (Altun, 2011), (Şekil 4.146).

Şekil 4.146 Latifiye Cami Taç Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avluya geçiş sağlayan dörtgen formulu kapı açıklığının üstünde iki adet geometrik desenli bordür bulunmaktadır. Kapıyı üç taraftan çevreleyen birinci bordür iki renkli olup silmelerle köşelerde sekiz kollu yıldızlar iç içe geçirilmiştir. Bordürün yan taraflarında daha uzun sekiz kollu yıldızlarla benzer çokgenlerin iç içe geçirilmesiyle oluşturulmuş oyma teknikli bezeme bulunmaktadır. İkinci bordür bu bezemenin üst kısmında bir şerit halinde sadece ön yüzdedir. İkinci bordürün süslemesi iç içe geçirilmiş farklı büyüklüklerdeki sekiz kollu yıldızlarla oluşturulmuştur (Şekil 4.147). Yüzeysel oymalara sahip taş yüzeyindeki yıldızların içleri ve aralarda kalan çeşitli geometrik oyuklar siyah renkli başka taşlarla kakma tekniğinde doldurulmuştur. İki renkli taşın derlenmesiyle elde edilen bu yüzeydeki süsleme bordürünün üç yıldız motifinin ortasına konumlandırılmış

aynı boyutlarda üç adet kabartma detayı yer almaktadır. Kabartmaların her birinin ortasında ise gülbezek motifli bulunmaktadır. Taç kapının dilimli kemerini taşıyan köşelerdeki sütuncuk başlıkları mukarnas, gövdeleri ise zencerek desenli motiflerine sahiptir.

Şekil 4.147 Latifiye Cami Taç Kapı Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.2.2.4.1. Değerlendirme

Latifiye Caminin konumlandığı arazinin topoğrafik yapısından dolayı kuzeyden güneye eğimli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Cami harimi enine iki sahnin olarak planlanmıştır. Caminin yapıldığı dönemde trampetli cami planları (Diyarbakır Ulu Cami (1091), Mardin Ulu Cami (1176), Siirt Ulu Cami (1129), Kızıltepe (Dunyasır) Ulu Cami (1204) camilerinde olduğu gibi yaygın olarak kullanılan bir plan tipolojisidir. Latifiye Cami 14. Yüzyılda yapılmış ve birçok kez onarımlar geçirmiştir. Eklenen yeni mekân ve yapılarla Cami orijinal özelliklerini kaybetmiştir. Latifiye Camiye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin verileri (CP ve TK, 2021) Mekân Standartları ve İç Mimari Standartları başlıkları altında verilen bilgiler kapsamında değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda oluşturulan tablo Latifiye Cami Mimari Öğelerinin (CP ve TK, 2021) kılavuzunda yer alan standartlara uygun olup olmadığı bilgileri Tablo 4.11 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.11. Latifiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeleri Analizi

LATİFİYE CAMİ MİMARİ ÖGELERİNİN ANALİZ TABLOSU	Standart Cami Mimari Öğeleri	Latifiye Cami Mimari Öğeleri	Standartlara Uygun	Standartlara Uygun değil
	1-Avlu	1-Avlu	●	
	2- Revak	2-Revak	●	
	3- Şadırvan	3- Şadırvan	●	
	4- Abdesthane	4- Abdesthane	●	
	5- Minare	5- Minare	●	
	6- Son Cemaat Yeri	6- Son Cemaat Yeri		●
	7- Harim	7- Harim	●	
	8- Kadınlar Mahfili	8- Kadınlar Mahfili		●
	9- Mihrap	9- Mihrap	●	
	10- Minber	10- Minber	●	
	11- Vaaz Kürsüsü	11- Vaaz Kürsüsü		●
	12- Müezzin Mahfili	12- Müezzin Mahfili		●
	13- Taç Kapı	13- Taç Kapı	●	
● Uygun ● Uygun Değil ● Yok				

Tablo 4.11 incelendiğinde Latifiye Camisinde avlu gerektiğinde namaz kılma alanı olacak şekilde planlanmıştır. Yaz aylarında veya sıcak iklim koşullarında gölgeleme imkânı camideki ağaç ile sağlanmaktadır. Döşeme kaplamasında sade ve çizgilerini ifade edecek şekilde gizli, göze çarpmayan derz boşlukları yapılmıştır. Avludaki peyzaj düzenlemesi camiye giriş-çıkışları olumsuz etkileyecek şekilde yapılmamıştır. Latifiye Camisinde revak avlunun kuzey cephesinde doğu-batı doğrultusunda yer almaktadır. Günümüzde tamamı kapatılıp kapalı mekânlara dönüştürülmüştür. Bu mekânlar mevcut durumda çay ocağı ve depo olarak işlevlendirilmiştir. Latifiye Camisinde yapılan şadırvan cami mimarisi ile uyumlu ve sembolik değerini aşmayacak sayıda abdest alma biriminden oluşmaktadır. Şadırvanın yüksekliği revak kubbelerinin yüksekliğinden fazla değildir. Şadırvan cami girişi ile aynı cephede kolay ulaşılabilir şekilde konumlandırılmış ve standartlara uygun tasarlanmıştır. Latifiye Camisindeki abdesthane dış avludan direkt ulaşımı sağlanacak bir şekilde tasarlanmıştır. Cami mimarisiyle uyumlu ve ayrı bir bölüm olarak yapılmıştır. Kadınlar kısmın da abdest alma birimleri lavabo ve tuvaletlerden ayrı alanda tasarlanmıştır. Abdest alan kişinin hareketlerini rahat bir şekilde yapabilmesi için ergonomik çözümler oluşturulmuş ve suyun mümkün olduğu kadar sıçramaması sağlanmıştır. Oturma pozisyonu ve musluk arası mesafeye dikkat edilerek yerleştirilmiştir. Abdesthaneler erkek-kadın olarak ayrılmıştır. Caminin kapasitesi ile orantılı ve yeterli sayıdadır. Yapılan tuvaletler yarısı alaturka tuvalet olacak şekilde planlanmıştır. Erkek ve kadın girişleri birbirinden bağımsız olarak düşünülmüştür. Girişler yan yana seperatörler ile ayrılmamıştır. Abdesthaneler caminin kible tarafında konumlanmış fakat tuvaletler kible yönüne bakmamaktadır. Tuvalet kabinlerinin kapıları dışarı açılmaları gerekirken içeri açılacak şekilde yapılmıştır. Eski bir yapı olduğundan cami çocuklara uygun wc, lavabo ve abdest alma birimi düzenlemesi yapılmamıştır. Temizlik malzemelerinin konulacağı oda bulunmamaktadır. Erkek ve kadınlar için en az birer adet engellilerin kullanımına yönelik tuvalet ve abdest alma birimi de tasarlanmamıştır. Havalandırmanın yeterli düzeyde sağlanacağı küçük pencereler yapılmıştır. Tuvalet lavabolarında ve abdest alma yerlerinde sıcak su sistemi oluşturulmamıştır. Abdest alma yerlerinde iki musluk arası mesafe en az 0.9 m olması gerekirken Latifiye Caminin kadınlar bölümünde 0.5 m erkeklerin abdest alma yeri ise 0.9 m olarak yapılmıştır. Abdest alma yerleri dışında ayrıca lavabo da eklenmiştir. Islak hacimlerde düşme tehlikesi oluşturması sebebiyle zeminde kot farkı verilmiştir. Tuvalet kabininin içerisinde kişisel eşyaların asılabileceği yeterli sayıda askılık yapılmamıştır. Abdest alma birimlerinde musluktan akan su sıçramayı engelleyecek şekilde ızgara, kanal

vb. hattının üzerine düşmektedir. Musluğun bulunduğu duvarda gözlük, saat vb. özel eşyaların konulabileceği en az 0.1 m derinliğinde raf olması önerilirken Latifiye Camide bulunmamaktadır. Tuvaletlerdeki musluklar kullanıcının sağ tarafında konumlandırılmıştır. Latifiye Camisi tek minareli olarak inşa edilmiştir. Minarenin konumu tek minareli olduğundan cami giriş cephesinin sağında (kuzeybatı cephesinde) yer almaktadır. Minare cami mimarisiyle ve oranlarıyla uyumludur. Minare yüksekliği cami çatısı ve kubbe yüksekliğiyle orantılı olarak inşa edilmiştir. Minare tek şerefeli cephe boyutuna (cami kütesinin bütünlüğü, yapı unsurlarının oranı ve görsel uyumuna) göre yapılmıştır. Minarenin şerefesine açılan kapı kibleye bakmaktadır. Minare camiye bitişik yapıldığı için giriş kapısı cami içine açılmaktadır. Şerefe korkulukları 0.9 m ve merdiven genişliği en az 1 kişinin geçebileceği ölçüde tasarlanmıştır. Latifiye Camide son cemaat yeri caminin içerisinde kapalı alan olarak tasarlanmıştır. Camide son cemaat yeri harim ile birleştirildiğinden açık tutulamamaktadır. Latifiye Caminin ana ibadet mekânı olan harim kible doğrultusuna dik olarak yerleştirilerek tasarlanmıştır. Namaz kılınan alan kible cephesine paralel saf hattını belirleyecek şekilde halı ile kaplanmıştır. Harim ibadet esnasında cemaatin mihrap cephesini görebileceği şekilde tasarlanarak konumlanmıştır. Safların devamlılığını sağlamak esas olduğundan düzenleme yalın ve karmaşıklıktan uzaktır. Latifiye Camisinde harim bölümünde yer alan duvar ve döşeme kaplamaları ibadet ortamına uygun ve dikkati dağıtmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Kubbe yapısı akustik ses dağılımına uygun şekildedir. Namaz kılma alanlarında ayakta namaz kılamayanlar için sabit oturma mobilyaları (tabureler) bulunmaktadır. Latifiye Camisinde kadınlar mahfili alanına geçiş ayrı giriş ve çıkış düşünülerek sağlanmıştır. Mahfil bölümünde yeterli doğal aydınlatma ve havalandırmayı sağlayacak üç adet pencere bulunmaktadır. Paravanlar mahremiyetin sağlanması için kadınlar mahfili ve harim arasında ayırıcı öge olarak konulmuştur. Latifiye Camide paravanlar perde olarak yapılmıştır. Minber ölçüleri caminin iç mimari oranlarına uygun tasarlanmıştır. Minber camide mihrabın sol tarafına konulmuştur. Minberin merdiven sayısı sekiz basamaktan oluşmaktadır. Minber, mihrap ve kürsü arasında süsleme ve tezyinat açısından bütünlük, renk, hat ve desen uyumu bulunmaktadır. Mihrap kible duvarında tasarlanmıştır. Mihrap ölçüleri projelendirme aşamasında caminin iç mimari oranına uygun yapılmıştır. Mihrap yüksekliği, cami kütesi ve kible duvarı ile orantılı, ilk safin düzenini bozmayacak kadar harim dışına doğru çıkıntılı olmayan bir düzene sahiptir. Vaaz kürsüsü harime hâkim bir noktada mihrabın sağında yer almıştır. Kürsü caminin iç mimari oranına uygun ölçülendirilmemiştir. Vaaz veren kişinin oturur vaziyette sadece harim alanındaki

cemaatin görebileceği bir yükseklikte tasarlanmıştır. Latifiye Camisinde müezzin mahfili bulunmamaktadır. Müezzin mahfili yapılan onarım sırasında kaldırılmıştır. Camideki taç kapı geleneksel kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Oldukça süslemeli ve görkemli bir portaldir. Latifiye Camisi geleneksel bir cami olmasına rağmen (CP ve TK 2021) standartlarına uygun olduğu tespit edilmiştir.

Latifiye Camisine dini kimliğini kazandıran mimari ögeler yapıyla uyumlu bir şekilde işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan bu kavramlar tablodaki (Tablo 4.11) veriler arasında ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu kavramsal ilişkilendirmenin değerlendirmesi ise Tablo 4.12 ‘da gösterilmiştir.

Tablo 4.12 Latifiye Caminin Mimari Ögelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi

LATİFİYE CAMİ MİMARİ ÖGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	MİMARİ ÖGE	DEĞERLENDİRME		
		İşlevsel	Sembolik	Estetik
	Avlu			
	Revak			
	Şadırvan			
	Abdesthane			
	Minare			
	Son Cemaat Yeri			
	Harim			
	Kadınlar Mahfili			
	Mihrap			
	Minber			
	Vaaz Kürsüsü			
	Taç Kapı			
	 4/4 4/3 4/2 Yok			

Latifiye Cami, Artuklu mimarisi örneklerinden biridir. Cami, mimari öğelerinin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle işlevsel, sembolik ve estetik açıdan başarılı bir yapı olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 4.12 incelendiğinde Latifiye Camisinde bulunan avlu cenaze namazı gibi dini törenlerde Müslümanlar için Allah'ın huzurunda birlikte olma amacını taşıdığından işlevseldir. Camide kutsal mekânı çevreleyen ve merkez olarak kurulmuş avlu, öncelikli olarak toplanma yeri işlevini yerine getirmektedir. Camide bulunan avlu sadece işlevsel bir alan olmanın ötesinde önemli bir estetik değere de sahiptir. Bu estetik değer çeşitli mimari unsurlar ve tasarım prensipleri ile oluşturulmuştur. Caminin revakları avluyu çevreleyen ve caminin bir bütün olarak algılanmasını sağlayan işlevsel öğelerdir. Şadırvan abdest alma ihtiyacını karşılamak için kullanılır. Camide bulunan şadırvan işlevsellik ve estetiğin bir araya geldiği öğedir. Bu öge ibadet mekânına sadece görsel bir zenginlik katmanın dışında ibadet edenlerin ruh halini de olumlu etkileyerek ibadete daha yoğunlaşmalarını sağlayabilmektedir. Caminin abdesthanesi temizlik ve hijyeninin sağlanmasında işlevsel bir rol oynar. Minare sembolik olarak inananlara namaz vaktini bildirmenin yanı sıra caminin yerini işaret etmektedir. Camideki son cemaat yeri ana cami içerisinde yer aldığı için işlevsel kullanıma açık değildir. Camilerdeki merkezi ibadet mekânı harim ise oturmak yerine secdeye kapanacak biçimde engellerden bağımsız olarak tasarlanmakta ve işlevsel olarak kullanılmaktadır. Harim mihrap ile birlikte Mekke yönünde ve semboliktir. Bu durum aynı zamanda mekâna giriş noktasının yönünü de belirlemektedir. Harim, çok sayıda inananın aynı anda ibadet edebilmesine olanak sağlayacak biçimde mekânı çevrelemiştir. İslâm dininde mihrap Mekke yönüne dönük “kıble” olarak geçen ibadet yönünü sembolize eder. Camilerde bu yön mihrap mimari ögesi olarak gösterilmiştir. Böylece dünyanın her köşesindeki Müslümanlar, bir yön içinde cami yapısının mihrabı aracılığıyla bu eksene yönelmektedir. Böylece ibadetin yönü camilerde mihrap ile estetik bir şekilde vurgulanmıştır. Minber ve vaaz kürsüsü de harimin önemli estetik unsurlarıdır. Minberin ve kürsünün şekli, büyüklüğü ve süslemeleri harimin zarif ve estetik görünmesine katkıda bulunur. Camide bulunan taç kapı ana girişi sağlayan işlevsel yapılardan öte önemli bir estetik değeri de bulunmaktadır. Bu değerlere estetik katkı sağlayan unsurlar form ve oranı, kullanılan malzemesi ve kapı üzerinde bulunan süslemelerdir. Camide bulunan taç kapının estetiği camiye görkemli bir görünüm kazandırır. Ayrıca taç kapı caminin mimari üslubunu ve kimliğini yansıtan önemli bir unsurdur.

4.2.3 Şehidiye Cami

4.2.3.1. Şehidiye Cami Künyesi

Kâtip Ferdi, Melik Nasuriddin Artuk Arslan'ın (1201-1239) Mardin'de "Şehidiye" adı ile bilinen medreseyi cami ile iç içe yaptırdığını söyler. Abdülgani Efendi (1999), Şehidiye ismini caminin temeli atıldığında ortaya çıkan birkaç şehit mezarına ve Artuklu Veziri Nizamettin Bakışın savaşta şehit olan kölesinin medrese yapılmadan önce buraya defnedilmiş olmasına bağlamaktadır (Çağlayan, 2018).

ŞEHİDİYE CAMİ KÜNYESİ		
Yapının adı	Şehidiye Cami	
Konum	Şehidiye, Cumhuriyet Cd. No:147, Pk: 47100 – Merkez / Mardin	
Yapım Yılı	1214	
Geçirdiği Onarımlar	1697, 1787, 1925, 1956, 1969, 1975, 2004	
Bugünkü durumu	Cami	
Mülkiyeti	Şehidiye Cami Şerifi ve Medresesi vakfı	
Koruma Derecesi	Anıtsal 1. Derece	

Şekil 4.148 Şehidiye Cami
(Tunçay F. Arşivi 2023)

4.2.3.2 Tarihçesi

Şehidiye Cami 13. yüzyılda bölgede hüküm süren Artuklular tarafından medrese olarak inşa edilmiştir. Cami Şehidiye Mahallesi'ndedir ve medrese işlevini kaybettiği için cami olarak kullanılmaktadır. Günümüzde planındaki üslup farklılıklarından da anlaşılacağı üzere çok sayıda onarım geçirmiştir. Şehidiye Cami'nin onarımlardan biri kuzey cephesi üzerindeki kitabelerden de anlaşıldığı üzere 18. yüzyıla tarihlenmiştir. Camiye minarenin eklenmesi ve caminin batı kanadının revaklı bir görünüm kazanması 20.yüzyıl başlarında olmuştur. Bugünkü minaresi şerefeye çıkılan çift merdivenleri ile helezonik yapıdadır ve 1916 yılında yapılmıştır. Minare Ermeni ve Hristiyan mimar Lole

tarafından inşa edilmiştir. Yapı aynı zamanda bir külliye rolündedir. Seksen hücreli olarak anılan cami bugün doğu bölümünde iki katlı olan 20 hücrelik bölümü ayakta. Ayrıca vakfiyeden anlaşıldığına göre cami bünyesinde türbe ve şehitlik bulunmaktadır. Günümüzde cami ibadete açık olarak kullanılmaktadır.

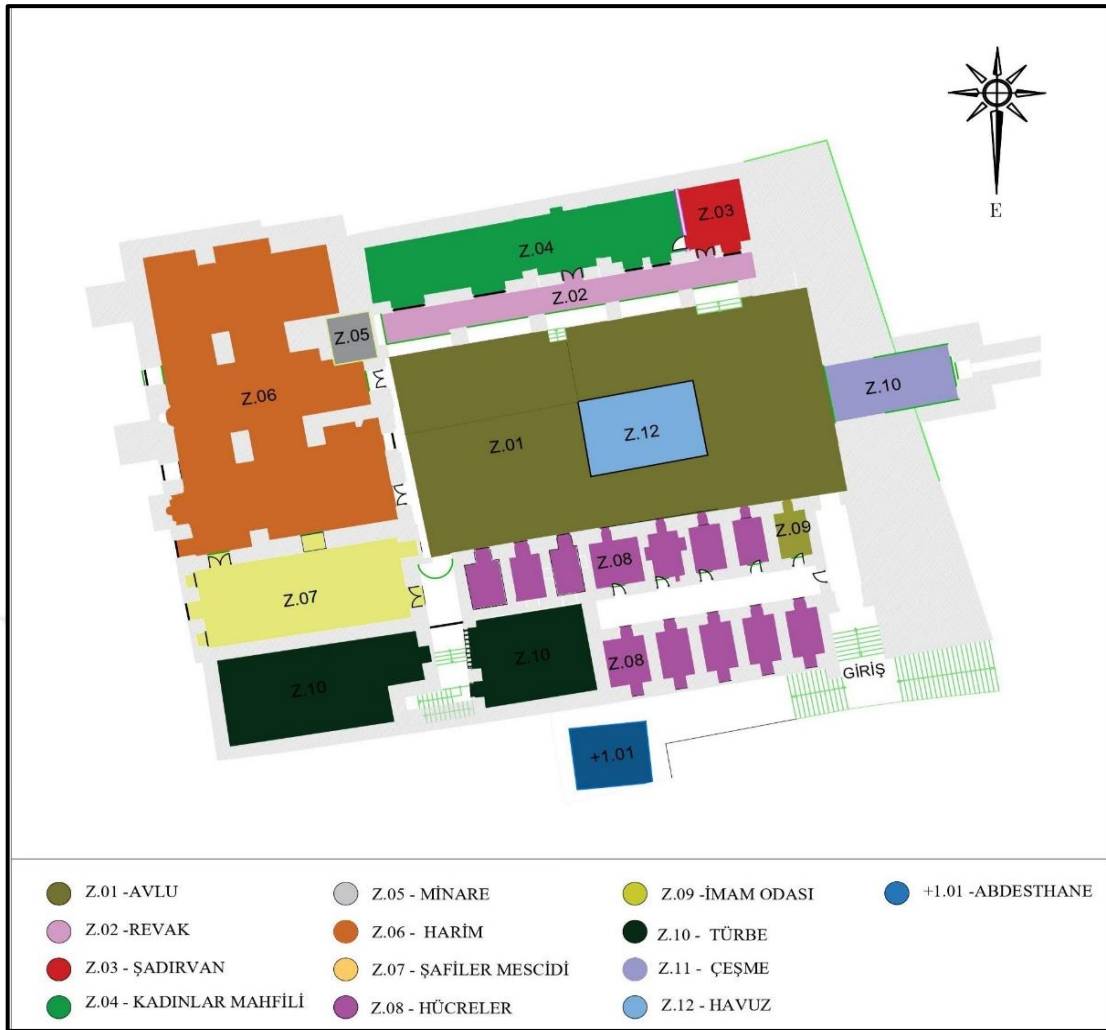
4.2.3.3. Mimari Tanıtımı

Şehidiye Camisi Artuklu İlçesi, Şehidiye Mahallesi 1. Cadde No: 143 adresinde ve 335 ada 4 ve 5 numaralı parselde kayıtlıdır. U şeklinde bir yapı topluluğundan oluşan cami kentsel sit alanı içinde bulunmaktadır (Şekil 4.149).

Şekil 4.149 Şehidiye Cami Vaziyet Planı (Mardin Haritası Belediye Arşivinden 2023)

Mardin dağlık bir arazi üzerinde yer alır ve iklimi oldukça sıcaktır. Bu nedenle camiler daha serin ve ferah bir ortam sağlamak için enine daha geniş olarak inşa edilmiştir. Şehidiye Camisi dörtgen plan formunda U şeklinde bir yapı topluluğundan oluşmaktadır. Cami'nin planı ve birimlerin işlevi Şekil 4.150'de gösterilmiştir.

Şekil 4.150 Şehidiye Cami Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şehidiye Cami'nin yapısı birbiriyle bağlantılı olan fakat farklı dönemlerde yapılmış ihtiyaçtan doğan eklerden meydana gelmektedir. Geniş bir avlu etrafında konumlandırılmıştır. Avluya doğudan bir giriş bulunur ve plan doğu batı aksı üzerindedir (Şekil 4.150; Z.01). Şehidiye Cami avlu etrafında toplanmış odalar, revaklar ve eyvandan oluşmaktadır. Avlunun batı cephesinde şadırvan, kadınlar mahfili ve beş bölmeden oluşan revaklı bir kısım bulunmaktadır (Şekil 4.150; Z.02, Z.03, Z.04), (Şekil 4.151). Revakların arkalarında odalar, odaların ortasında da bir eyvan mevcuttur. Yapılan onarım sonrası eyvanlı kısım da odaya dönüştürülmüştür.

Şekil 4.151 Şehidiye Cami Avlu Batı Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şehidiye Cami'nin minaresi avlunun güneybatı köşesinde yer alır (Şekil 4.150; Z.05) . Avlunun güney cephesinde ise ibadetin yapıldığı ana mekân (harim) bulunmaktadır (Şekil 4.150; Z.06), (Şekil 4.152). Harim kısmının doğusunda Şafiler mescidi yer almaktadır (Şekil 4.150; Z.07).

Şekil 4.152 Şehidiye Cami Avlu Güney Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şehidiye Cami'nin avlusunun doğu kanadında sekiz adet hücre avlu kısmına bakarken arkasında bulunan beş adet hücre ise cephe kısmında yer almaktadır (Şekil 4.150; Z.08). Hücrelerin bulunduğu bu kısım iki katlıdır (Şekil 4.153). Ayrıca hücrelerin giriş kısmında imam odası yer almaktadır (Şekil 4.150; Z.09). Hücrelerin güney kısmında ise türbe bulunmaktadır (Şekil 4.150; Z.10).

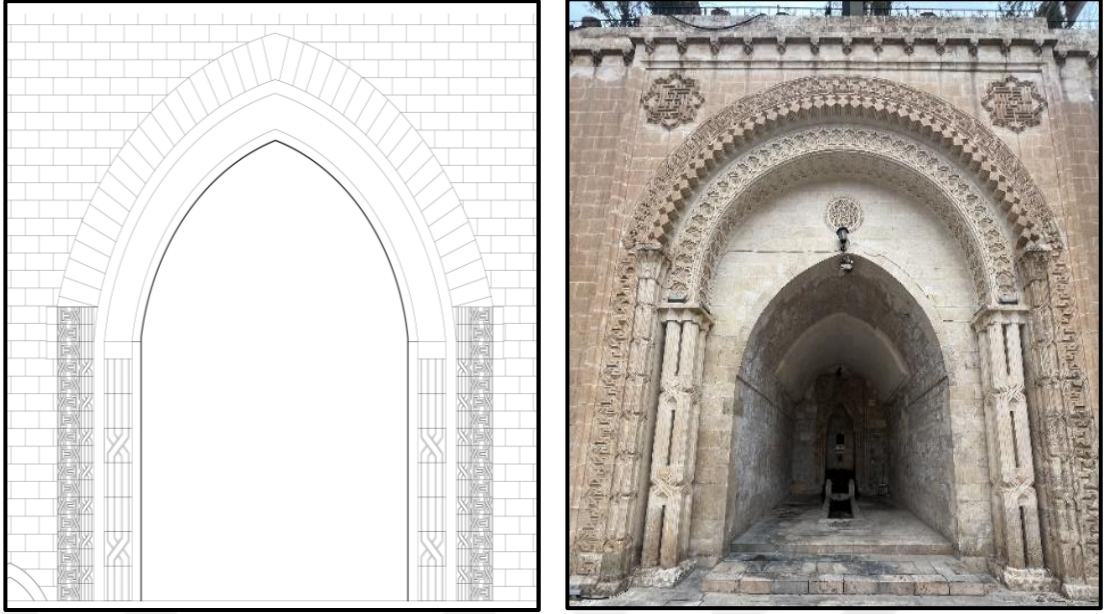

Şekil 4.153 Şehidiye Cami Avlu Doğu Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlunun kuzey cephesinde çeşme bulunmaktadır (Şekil 4.150; Z.11), (Şekil 4.154). Çeşme taş işlemeli bir kemerden geçilerek eyvan içinde inşa edilmiştir (Şekil 4.155).

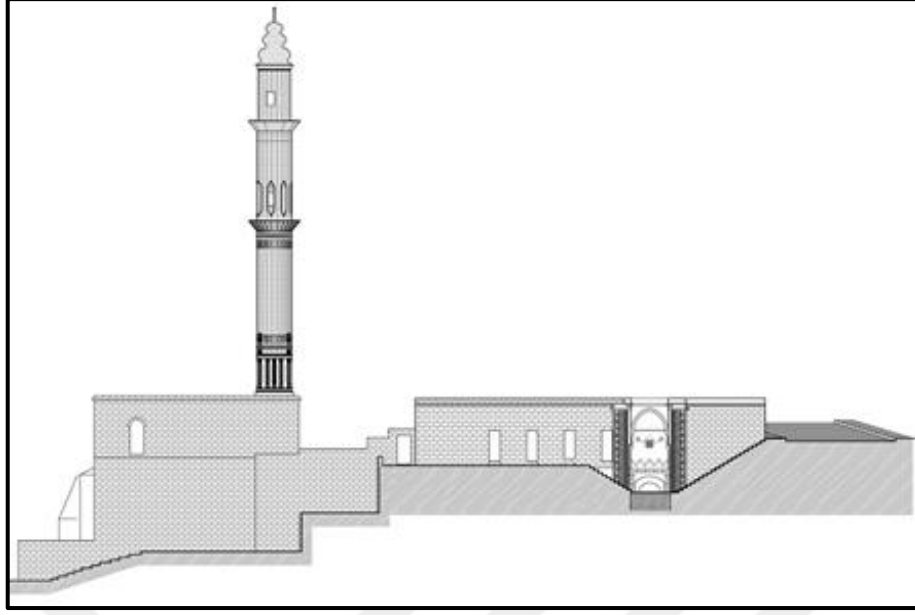
Şekil 4.154 Şehidiye Cami Avlu Kuzey Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.155 Şehidiye Cami Çeşme a) Çizim b)Fotoğraf
Çizim (İletişim A. Arşivi 2023), (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şehidiye Camisinin avlusunun ortasında küçük bir süs havuzu bulunmaktadır (Şekil 4.150; Z.12). Camide abdesthane bölümü ise ana giriş portalinin önünde bulunan merdivenden giriş zeminine 5.20 m yüksekte cami dışında konumlandırılmıştır (Şekil 4.150; +1.01).

Yapı geleneksel Mardin mimarisinde olduğu gibi yığma yapım sistemi ile inşa edilmiştir. Şehidiye Camisinde giriş cephesi, arka cephe, yan cepheler Mardin’de bulunan kesme taş malzemesi ile yapılmıştır. Cepheler sade ve yalın tasarlanmıştır (Şekil 4.156, 4.157).

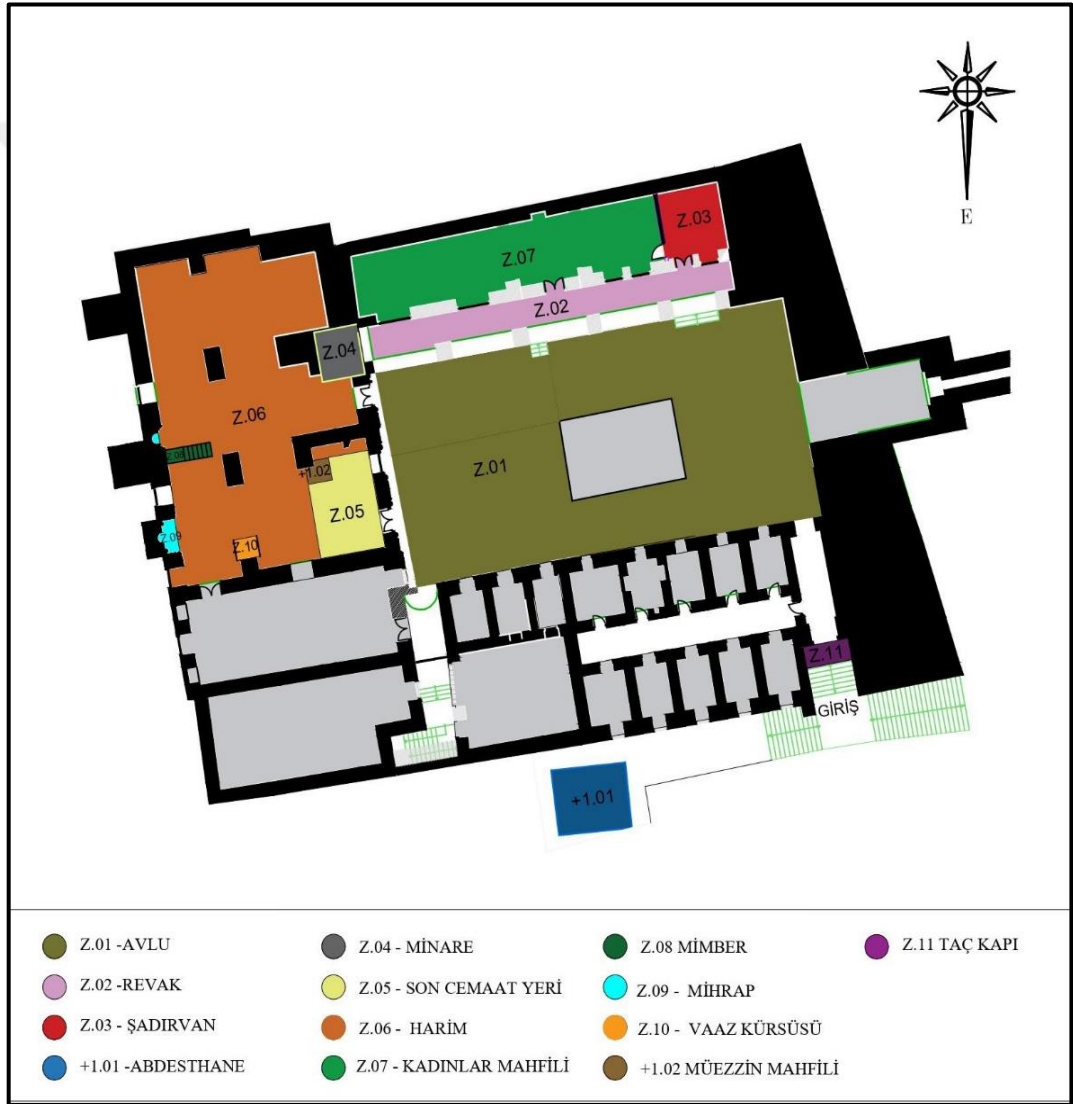
Şekil 4.156 Şehidiye Cami Giriş (Doğu) Cephesi Görünüş (İletişim A. Arşivi 2023)

Şekil 4.157 Şehidiye Cami Giriş (Doğu) Cephesi (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.2.3.4. Şehidiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeler

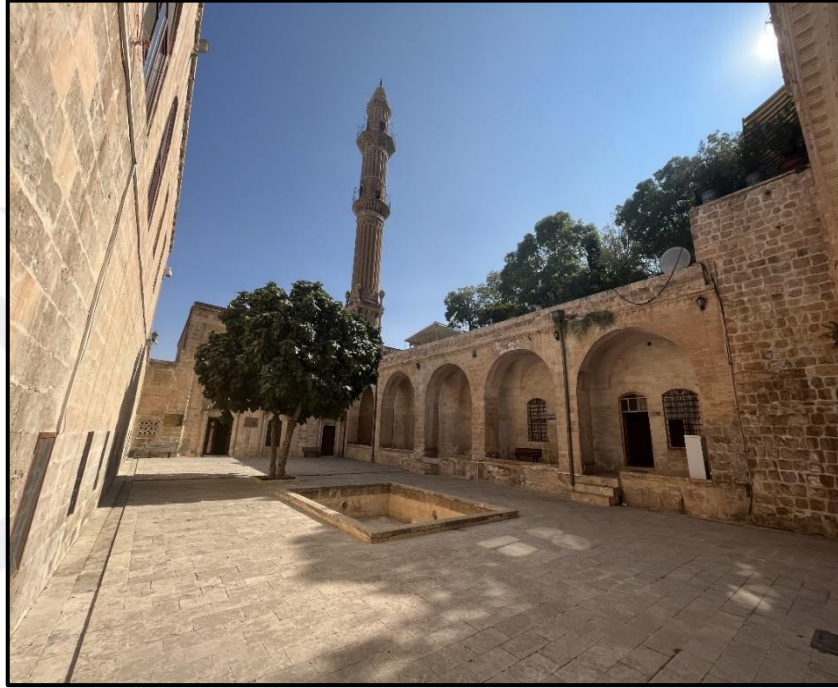
Şehidiye Cami mimarisi ibadet edenlere huzur ve maneviyat duygusunu veren bir yapı olarak tasarlanmıştır. Cami mimarisinde bulunan mimari öğelerin her birinin kendine özgü sembolik ve işlevsel önemi vardır. Bu mimari öğeler estetik biçimde tasarlanmıştır. Şehidiye Cami'nin mimari öğeleri; avlu, revak, şadırvan, abdesthane, minare, son cemaat yeri, harim, kadınlar mahfili, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, müezzin mahfili ve taç kapıdan oluşmaktadır. Cami'ye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin plan şeması Şekil 4.158'de gösterilmiştir.

Şekil 4.158 Şehidiye Cami Mimari Öğelerinin Plan Şeması (Tunçay F. Arşivi 2023)

Avlu (Z01)

Şehidiye Cami avlusu dörtgen formda tasarlanmıştır (Şekil 4.158; Z.01). Avluda süs havuzu bulunmaktadır. Avluda kazı yapıldığı sırada herhangi özgün bir havuz izine rastlanmamasına rağmen avluya havuz eklenmiştir. Avlunun güney cephesinde ibadet edilen mekan, kuzey cephesinde eyvanlı çeşme bulunmaktadır. Avlunun doğu cephesinde hücreler, batı cephesinde kadınlar mahfili ve kapalı abdest alma alanı bulunmaktadır (Şekil 4.159).

Şekil 4.159 Şehidiye Cami Avlu (Tunçay F. Arşivi 2023)

Revak (Z02)

Şehidiye Camisinin batı revakları duvar ile kapatılıp kapalı mekânlara dönüştürülmüştür (Şekil 4.158; Z.02). Günümüzde bu revaklar açıktır fakat ortadaki eyvan kapatılarak odaya çevrilmiştir. Caminin batı kanadının revaklı görünüm kazanması 20. yy'ın başında olmuştur. 2004 onarımında ise eyvan yenilenmiştir (Şekil 4.160).

Şekil 4.160. Şehidiye Cami Revaklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şadırvan (Z03)

Mardin Şehidiye Camisinde şadırvan bulunmamaktadır. Cami de abdest almak için avlunun kuzey batısında musluklar mevcuttur (Şekil 4.158; Z.03). Burası diğer camilerdeki gibi açık alanda değil kapalı bir alanda tasarlanmıştır. Abdest alma mekânı çapraz tonoz örtü sistemine sahiptir. Mekân aydınlatması büyük pencereyle sağlanmıştır. Abdest alma oturakları mermer malzemeden yapılmıştır (Şekil 4.161).

Şekil 4.161 Şehidiye Cami Şadırvan (Tunçay F. Arşivi 2023)

Abdesthane (+1.01)

Şehidiye Camisinin içerisinde abdesthane bulunmamaktadır. Abdülgani Efendi Mardin Tarihi kitabında avlunun kuzey tarafında bugün bulunmayan bir abdesthaneden bahseder. Yolun genişletilmesiyle buradaki abdesthanenin kapatıldığını söyler. Günümüzde ise Şehidiye Camisinin abdesthane bölümü cami ana giriş portalinin önünde bulunan merdivenden giriş zeminine 5.20 m yüksekte olup cami dışında konumlandırılmıştır (Şekil 4.158; +1.01). Onarım projesinde belirtilen tuvaletler yapılamadığından yerine mevcut olan özel idare tarafından yerleştirilmiş panel tuvaletler kullanılmaya devam edilmektedir (Şekil 4.162).

Şekil 4.162 Şehidiye Cami Abdesthane (Tunçay F. Arşivi 2023)

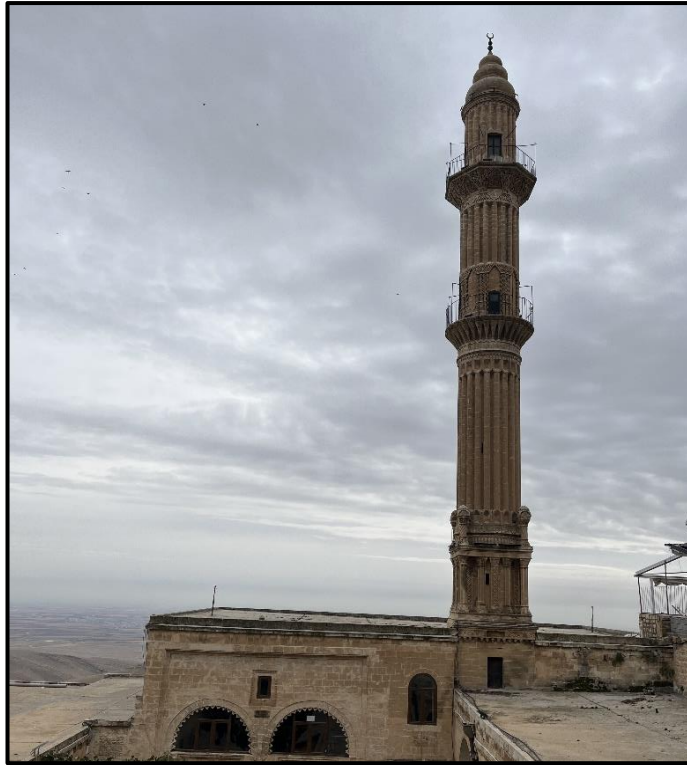
Minare (Z04)

Şehidiye Cami tek minareli olarak inşa edilmiştir. Minare caminin avlusunun güneybatısında dam üzerinde bulunmaktadır (Şekil 4.158; Z.04). Bilinmeyen bir dönemde minare deprem sonucu yıkılmıştır. Günümüzdeki minare 1916-1917 yıllarında Ermeni mimar Serkis Lole tarafından eklektik bir üslupla yeniden yapılmıştır. İki şerefeli olan minare iskelesiz olarak inşa edilmiştir. Minare ve caminin genel hatları değerlendirildiğinde farklı dönemlerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Minare oldukça görkemli ve işlemeli özelliklere sahipken caminin iç kısmı ve ana duvarlarında bu mimari özellikler görülmemektedir (Şekil 4.163)

Şekil 4.163 Şehidiye Cami Minare (Tunçay F. Arşivi 2023)

Minare kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselmektedir. Minare gövdesinde geometrik ve bitkisel motifli süslemeler bulunmaktadır. Minare iç kısmı pencere açıklıklarıyla aydınlatılmıştır. Minarenin tepesine çıkan merdivenler oldukça dar ve diktir (Şekil 4.164).

Şekil 4.164 Şehidiye Cami Minare (Tunçay F. Arşivi 2023)

Son Cemaat Yeri (Z05)

Şehidiye Camisini geleneksel camilerden ayıran son cemaat yerinin farklı bir tasarımı bulunmaktadır. İki sahindan oluşan ibadet mekânının ikinci sahinin dışında giriş kapısı önündeki kısım son cemaat yeri olarak ayrılmıştır (Şekil 4.158; Z.05). Bu kısımda ayakkabılık bölümü de bulunmaktadır (Şekil 4.165).

Şekil 4.165 Şehidiye Cami Son Cemaat Yeri (Tunçay F. Arşivi 2023)

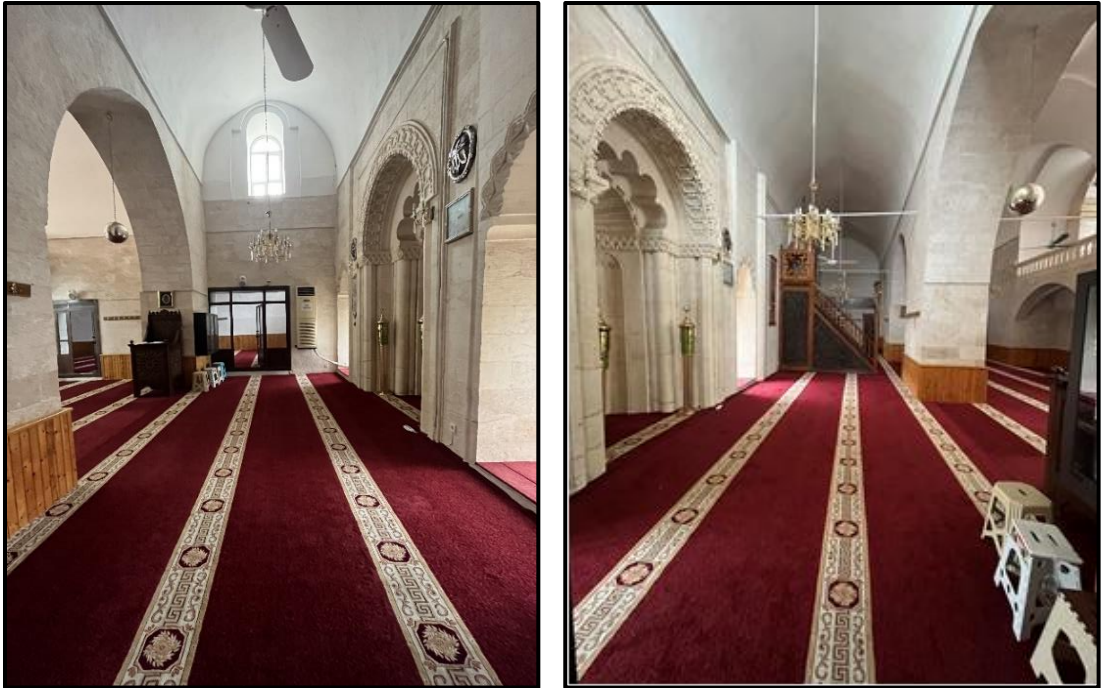
Harim (Z06)

Şehidiye Camisinin avlusunun güney cephesinde ana ibadet mekânı harim konumlanmıştır (Şekil 4.158; Z.06). Şehidiye Camisinde harim alanı dörtgen planlı geniş bir yapıya sahiptir (Şekil 4.166).

Şekil 4.166 Şehidiye Cami Harim Alanı (Tunçay F. Arşivi 2023)

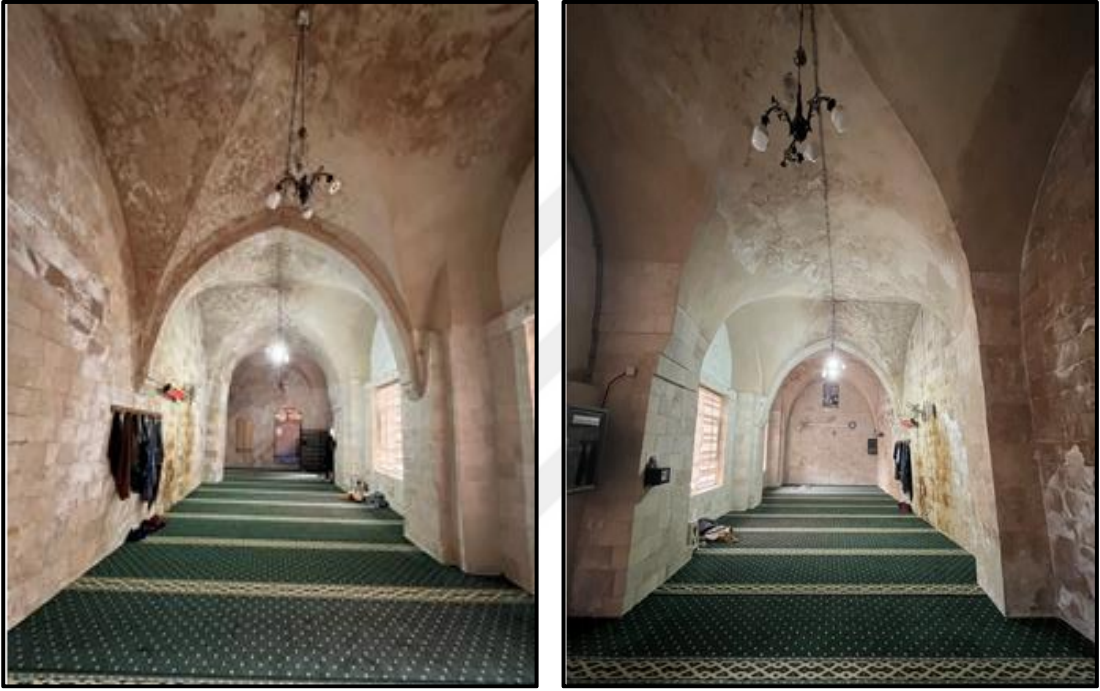
Camide harim iki sahanlıklı dörtgen planlı olup yarım daire şeklinde bir mihrabı bulunmaktadır. Sahanlıklar ortada bağımsız iki ayak ve kemer sistemi ile oluşturulmuştur (Şekil 4.167). Cami'nin harim kısmı içten beşik tonoz, dıştan düz dam sistemi ile örtülüdür.

Şekil 4.167 Şehidiye Cami Harimde Sahanlıklar (Tunçay F. Arşivi 2023)

Kadınlar Mahfili (Z07)

Şehidiye Camisinde kadınlar mahfili avlunun batı cephesinde revaklı kısımda yer almaktadır (Şekil 4.158; Z.07). Revakların bir kısmı günümüzde kapatılıp kadınlar mahfiline dönüştürülmüştür. Avludan iki basamaklı merdivenden geçilerek kadınlar mahfiline ulaşılır. Kadınlar mahfilinin giriş çıkışları ana ibadet alanı hariminden bağımsız olarak tasarlanmıştır. Mahfil mekânı çapraz tonozlu bir örtü sistemine sahiptir (Şekil 4.168).

Şekil 4.168 Şehidiye Cami Kadınlar Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)

Minber (Z08)

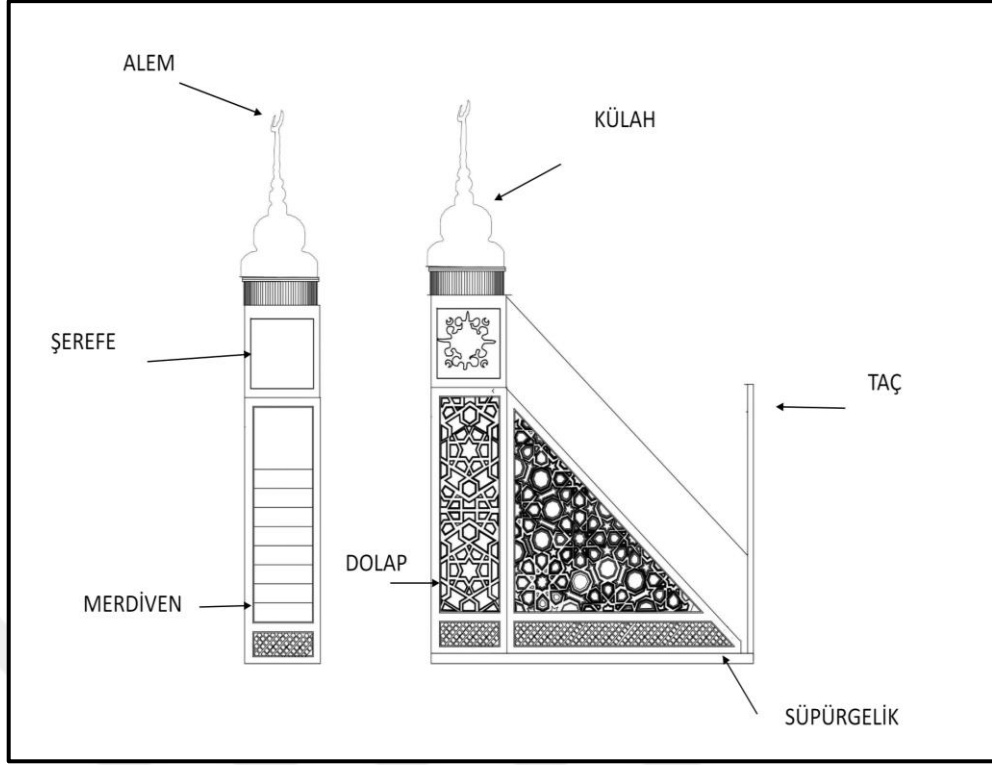
Şehidiye Camisinde minber kible duvarı üzerinde mihrabın sol tarafında yer almaktadır (Şekil 4.158; Z.08). Minber ahşap malzemeyle tasarlanmıştır. Üzerinde sanatkârının adını hala taşıması açısından önemli bir mimari ögedir. Abdülgani Efendi (1999) Şehidiye Camisindeki minberden şu şekilde bahseder: Ceviz ağacından yapılmıştır. Zamanın geçmesiyle üzerindeki nakışların bazı yerleri kırılmış kısmen de çürümüştür. Abdülgani Efendi'nin tarif ettiği minber 20. yüzyılın başındaki minberdir. Şimdiye gelene kadar Cumhuriyet döneminde birçok onarım görmüştür. Bugünkü minber eski minberin parçaları kullanılarak yeniden yapılmıştır. Üzerinde tarih olmadığı için ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Minberi yapan ustaya ait kitabe yerini korumuştur. Ama özgün külahı ve basamak korkulukları değişmiştir. Minberin günümüz görünümünü

2004 onarımından önce aldığı bilinmektedir. Özgün halinde dilimli sivri bir kubbeye sahip minber önce sivri külahlı bir hal almış sonra bu külah da yerini bugünkü görünümüne bırakmıştır (Şekil 4.169). Minberin künde-kari üçgen yanlıkları ve yapım kitabeleri haricindeki tüm elemanları değişmiştir. Genel olarak minber kitabesini korusa da mimari bütünlük olarak özgünlüğünü yitirmiştir (Çağlayan, 2018) .

Şekil 4.169 Şehidiye Cami Minber (Tunçay F. Arşivi 2023)

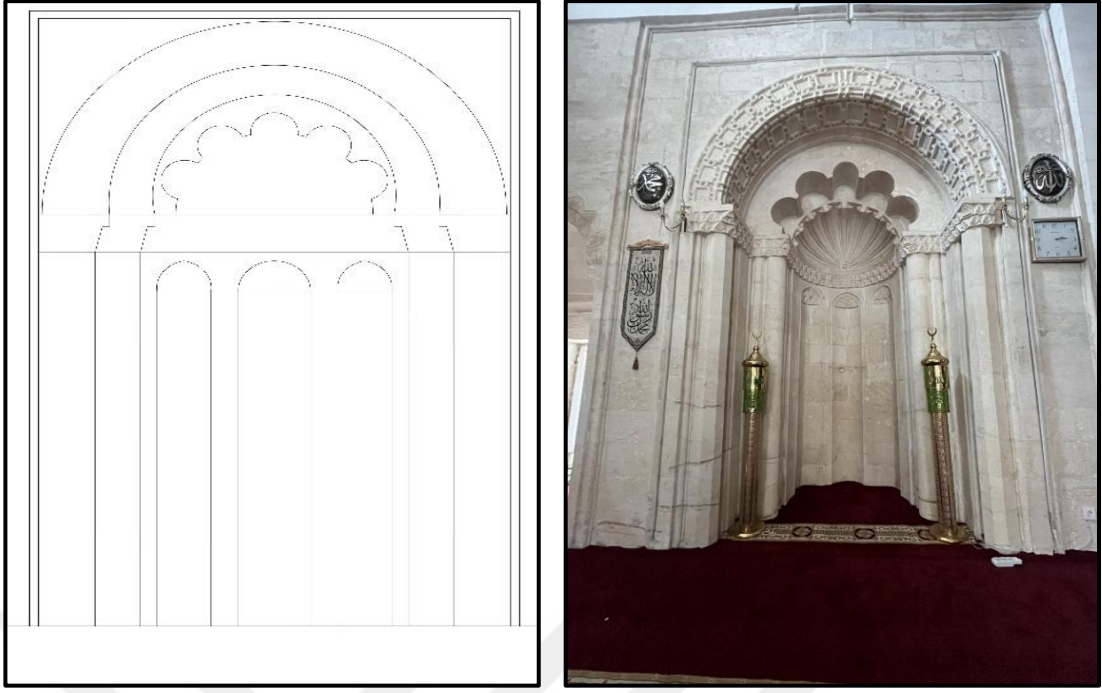
Minber üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kaide kısmıdır. Bu bölüm minberin en alt kısmında yer alan ve minberin diğer bölümlerini taşıyan bölümdür. Kubbenin kaide kısmında geometrik ve bitkisel motiflerle süslü mukarnaslar bulunmaktadır. İkinci bölüm gövde kısmıdır. Bu bölüm künde-kari ahşap ile yapılmış olup 9 basamaklı merdiveni bulunmaktadır. Minberin orta kısmını oluşturan bu bölüm imam veya hatibin hutbe okuduğu yerdir. Üçüncü bölüm ise şerefe kısmıdır ve üzeri külah ile örtülüdür (Şekil 4.170). Minberin girişinde perde şeklinde bir süsleme arkasında ise taç kapı bulunmaktadır.

Şekil 4.170 Şehidiye Cami Minber Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

Mihrap (Z09)

Şehidiye Camisinde mihrap kible duvarı üzerinde ve harim alanının güney kısmında konumlanmıştır (Şekil 4.158; Z.09). Mihrap zemine oturtulmuş kalker taşından bir platform üzerinde tasarlanmış niş içinde bulunmaktadır. Mihrap nişinin içinde Arapça yazılarla yazılmış ayetler ve dualar yer alır. Mihrabın tepesinde ise küçük bir kubbe bulunur. Beşik tonoz altında bulunan mihrap yeri üç katmanlı bir kemer yapısına sahiptir. Mihraptaki kemer istiridye kabuğu gibi mukarnas öğeleriyle bütünleşmiştir. Kemerin iki yanında yalın olarak tasarlanmış iki adet sütun bulunur. Sütunlar mihrabı taşıyıcı eleman olarak güçlendirir. Mihrabın ana merkezinde tromplar ya da kubbe bulunmamaktadır. Şehidiye Camisinde mihrap süslemeli zengin bir taş işçiliği göstermektedir (Şekil 4.171).

Şekil 4.171 Şehidiye Cami Mihrap a) Çizim b) Fotoğraf
Çizim, (İletişim A. Arşivi 2023) , (Tunçay F. Arşivi 2023)

Vaaz Kürsüsü (Z10)

Şehidiye Camisinde vaaz kürsüsü harim alanında mihrabın sağında bulunmaktadır (Şekil 4.158; Z.10). Kürsü hutbelerin okunması ve vaazların verilmesi için kullanılmaktadır. Vaaz kürsüsü ahşap işlemeli oyma tekniğiyle yapılmıştır (Şekil 4.172). Kürsü geometrik desenler ve çiçek motifleriyle süslenmiştir (Şekil 4.173). Kürsünün üzerinde Arapça Allah hat yazısı da bulunmaktadır. Yapılan vaaz kürsüsü yerden yüksek kademeli cemaatin rahatlıkla görebileceği şekilde konumlanmıştır.

Şekil 4.172 Şehidiye Cami Vaaz Kürsüsü (Tunçay F. Arşivi 2023)

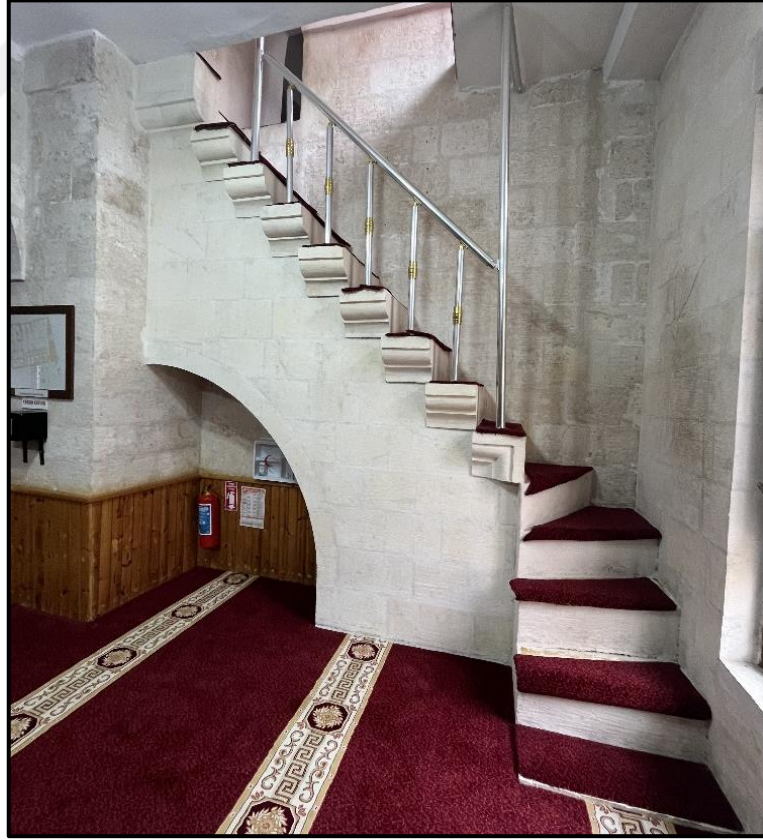
Şekil 4.173 Şehidiye Cami Vaaz Kürsüsü Ahşap Süsleme Detayı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Müezzin Mahfili (+1.02)

Şehidiye Cami'nin müezzin mahfili, minaresinin tabanında bulunan ve müezzinin ezan okumak için kullandığı bir platformdur. Cami'nin müezzin mahfili, ibadet alanı harimin güneydoğu köşesinde yer alır (Şekil 4.158; +1.02), (Şekil 4.174). Müezzin mahfiline caminin harim alanından bir merdivenle ulaşılmaktadır (Şekil 4.175).

Şekil 4.174 Şehidiye Cami Müezzin Mahfili (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şekil 4.175 Şehidiye Cami Müezzin Mahfili Çıkış Merdiveni (Tunçay F. Arşivi 2023)

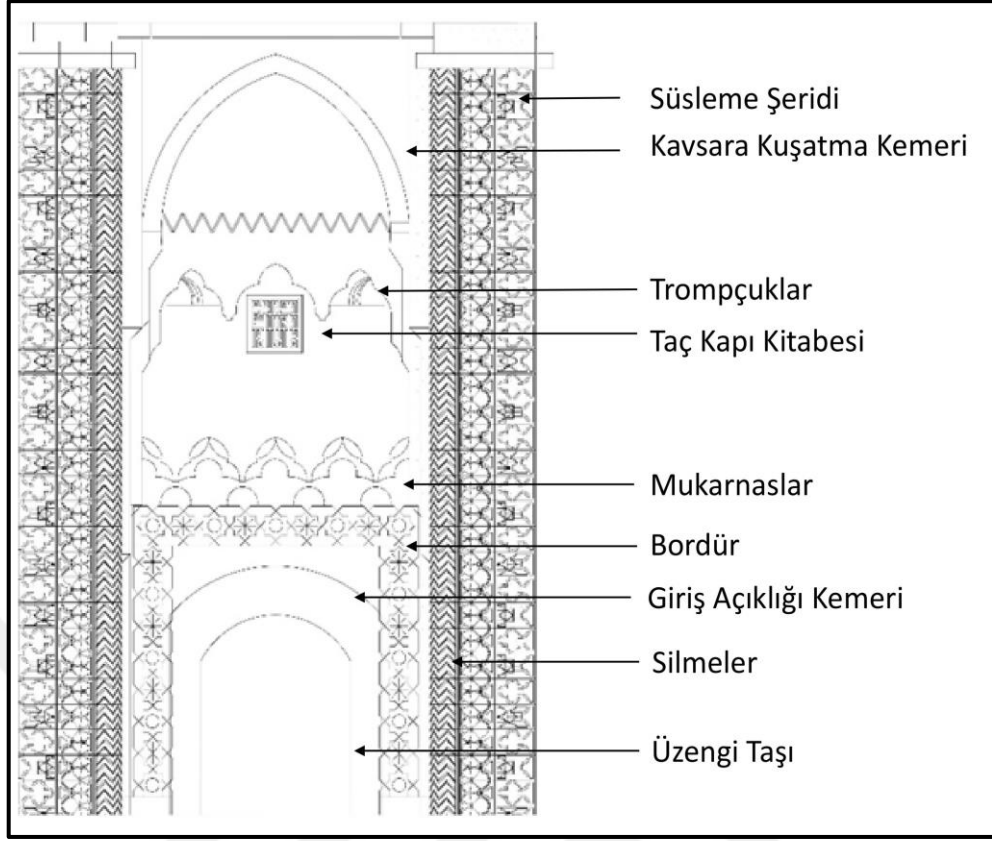
Taç Kapı (Z11)

Şehidiye Camisinin avlusuna doğu cephesinde bulunan taç kapıdan giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.158; Z.11). Yapının tek girişi olan taç kapısı tamamen kesme taştan yüksek ve derin bir niş şeklinde yapılmıştır. Ana caddenin zemin kotundan aşağıda kalan taç kapıya beş basamaklı bir merdiven ile ulaşılmaktadır (Şekil 4.176).

Şekil 4.176 Şehidiye Cami Taç Kapısı (Tunçay F. Arşivi 2023)

Şehidiye Camisinde taç kapının her iki yanındaki dış kenarlarında üç sıra silmeler bulunmaktadır. Derin bir niş içerisine alınmış kavsara kuşatma kemeri sivri bir kemerden meydana gelmektedir. Kavsara kuşatma kemerinin başladığı yerden nişin içine doğru bir şerit halinde üçgen formunda istiridye motifi bulunmaktadır. Derin nişin içerisinde beş adet üç dilimli kemerlerle oluşturulan trompçuklar yer almaktadır. Ayrıca niş içerisine alınmış kare bir kitabelik de bulunmaktadır. Giriş açıklığını sağlayan basık kemerin taşları kahverengi kemer üzengi taşları ise siyah rengindedir. Kemerin üst kısmında kapıyı üç taraftan çevreleyen bir bordür görülmektedir. Bu bordürde sekiz kollu yıldızlarla oluşturulan geometrik süslemeler bulunmaktadır. Taç kapının yan duvar yüzeylerinde de görülen üç tarafı dolaşan mukarnas dizileri yer almaktadır (Şekil 4.177).

Şekil 4.177 Şehidiye Cami Taç Kapı Bölümleri (Tunçay F. Arşivi 2023)

4.2.3.4.1. Değerlendirme

Şehidiye Caminin konumlandığı arazinin topoğrafik yapısından dolayı kuzeyden güneye eğimli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Cami planı enine iki sahnin olarak planlanmıştır. Caminin yapıldığı dönemde trampetli cami planları (Diyarbakır Ulu Cami (1091), Mardin Ulu Cami (1176), Siirt Ulu Cami (1129), Kızıltepe (Dunyasır) Ulu Cami (1204) camilerinde olduğu gibi yaygın olarak kullanılan bir plan tipolojisidir. Şehidiye Cami 13. Yüzyılda medrese olarak inşa edilmiştir ve birçok kez onarımlar geçirmiştir. Eklenen yeni mekân ve yapılarla Cami özelliklerini kazanmıştır. Şehidiye Camiye dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin verileri (CP ve TK, 2021) Mekân Standartları ve İç Mimari Standartları başlıkları altında verilen bilgiler kapsamında değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda oluşturulan tablo Şehidiye Cami Mimari Öğelerinin (CP ve TK, 2021) kılavuzunda yer alan standartlara uygun olup olmadığı bilgileri Tablo 4.13’de gösterilmiştir.

Tablo 4.13 Şehidiye Camisine Dini Kimliğini Kazandıran Mimari Öğeleri Analizi

ŞEHİDİYE CAMİ MİMARİ ÖGELERİNİN ANALİZ TABLOSU	Standart Cami Mimari Öğeleri	Şehidiye Cami Mimari Öğeleri	Standartlara Uygun	Standartlara Uygun değil
	1-Avlu	1-Avlu	●	
	2- Revak	2-Revak	●	
	3- Şadırvan	3- Şadırvan		●
	4- Abdesthane	4- Abdesthane		●
	5- Minare	5- Minare	●	
	6- Son Cemaat Yeri	6- Son Cemaat Yeri		●
	7- Harim	7- Harim	●	
	8- Kadınlar Mahfili	8- Kadınlar Mahfili	●	
	9- Mihrap	9- Mihrap	●	
	10- Minber	10- Minber	●	
	11- Vaaz Kürsüsü	11- Vaaz Kürsüsü	●	
	12- Müezzin Mahfili	12- Müezzin Mahfili	●	
	13- Taç Kapı	13- Taç Kapı	●	
● Uygun ● Uygun Değil				

Tablo 4.13 incelendiğinde Şehidiye Cami avlusu caminin giriş kapısına bakan ve çevresindeki mekânlardan ayıran geniş bir açık alandır. Avlu gerektiğinde namaz kılma alanı olacak şekilde planlanmıştır. Döşeme kaplamasında göze çarpmayan derz boşlukları düzenlenerek yapılmıştır. Avludaki peyzaj (ağaç) düzenlemesi camiye giriş-çıkışları olumsuz etkileyecek şekilde yapılmamıştır. Şehidiye Camisindeki revaklar avlunun batı cephesinde kuzey-güney doğrultusunda yer almaktadır. Günümüzde revakların bir kısmı kapatılarak kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır.

Şehidiye Camisinde şadırvan avlunun batı cephesinde revaklı mekân içerisinde yer alan kapalı bir kısımda bulunmaktadır. Cami'nin şadırvanı farklı mimaride tasarlanmıştır. Cami'nin avlusunda bulunması gereken şadırvan Şehidiye Camisinde kapatılmış revaklı alanda konumlandırılmıştır. Şehidiye Camisindeki abdesthaneler caminin dışında yapılmakla beraber cami mimarisiyle uyumsuz ve ayrı bir bölüm olarak eklenmiştir. Şehidiye Camisinde minare camiye bitişik olan ve iki şerefesi bulunan yapıdır. Şehidiye camisinde tek minare bulunmaktadır. Minarenin konumu cami giriş cephesinin sağında (doğu batı cephesinde) yapılmıştır. Minarenin şerefelerine açılan kapılar kibleye bakmaktadır. Minare aydınlatma pencerelerine kuşların minare içine girişini önleyecek tel kafesler yapılmıştır. Camiye bitişik yapıldığı için minare giriş kapısı cami içine açılmaktadır. Şerefe korkulukları 0.9 m civarındadır. Merdiven genişliği en az 1 kişinin geçebileceği ölçüde standartlara uygun yapılmıştır. Şehidiye Camisinde son cemaat yeri cami giriş cephesinin harim kısmıyla birleşmiş mekânda çözümlenmiştir. Namaz vaktine yetişemeyenlerin veya kalabalıkta içeri giremeyenlerin ibadet yeri olan bu kısım aynı zamanda caminin içine doğrudan girilmesini önleyen bir ön/hazırlayıcı mekân durumundadır. Fakat Şehidiye Camisinde son cemaat yeri kapalı alanda bulunduğu için namaz saatleri dışında kapalı tutulmaktadır.

Şehidiye Camisinin ana ibadet mekânı olan harim kible doğrultusuna dik olarak yerleştirilmiştir. Namaz kılınan alan kible cephesine paralel saf hattını belirleyecek şekilde halı ile kaplanmıştır. Cemaat ibadet esnasında mihrap cephesini görebileceği şekilde tasarlanmıştır. Harim bölümünde yer alan duvar ve döşeme kaplamaları ibadet ortamına uygun ve dikkati dağıtmayacak şekilde sade taş malzemeyle inşa edilmiştir. Harim akustiğinde çınlamayı önlemek için yeterli düzeyde yutucu geleneksel kesme taşlar kullanılmıştır. Kadınlar mahfili harim katı kotundan üç basamak yükseklikte tutulmuş ve harimin batı cephesine konumlandırılmıştır. Mahfil katına ulaşım ayrı giriş ve çıkış düşünülerek sağlanmıştır. Mahfil katı kadınların kullanımına ayrılmış eşarp ve etek gibi kıyafetler için elbise dolabı bulundurulmuştur. Mahfil katında yeterli doğal

aydınlatma ve havalandırmayı sağlayacak sayı ve büyüklükte iki adet pencere/şeffaf yüzey yapılıp standartlara uygun koşullar sağlanmıştır.

Şehidiye Camisinde minber ölçüleri caminin iç mimari oranlarına uygun tasarlanmıştır. Minber camide mihrabın sağ tarafına konulmuştur. Safı bölen minberde safın görülebilmesi için alt bölümü açıklıklı bırakılmıştır. Merdiven sayısı dokuz basamaklıdır. Minberde kullanılan taban, gövde, giriş, yan kollar, huni ve âlem birbiri ile uyumlu ve orantılıdır. Mihrap kible duvarında bulunmaktadır. Mihrap ölçüleri projelendirme aşamasında veya sonrasında caminin iç mimari oranına uygun tasarlanmıştır. Mihrap, minber ve kürsü tasarımı ile malzeme, süsleme ve boyutlandırma açısından uyumlu ve oransal bütünlük bulunmaktadır. Mihrap yüksekliği, cami kütlesi ve kible duvarı ile orantılı ilk safın düzenini bozmayacak kadar harim dışına doğru çıkıntılı mihrap-minber-kürsü ilişkisi doğru kurgulanmıştır. Vaaz Kürsüsü mihrabın karşısında harimin içinde konumlandırılmıştır. Cami cemaatine hitap edilen ahşap malzemeden yapılmış yüksekçe bölümdür. Kürsü cemaate hâkim bir noktada hatibin oturur vaziyette cemaat tarafından görülebileceği bir yükseklikte minberden daha alçak kurgulanmıştır.

Şehidiye Camisinde müezzin mahfili cami minaresinin tabanında bulunan ve müezzinin ezan okumak için kullandığı bir platformdur. Şehidiye Cami'nin müezzin mahfili ibadet alanı harimin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Müezzin mahfiline caminin harim alanından bir merdivenle ulaşılmaktadır. Müezzin mahfili namaz kılma ibadet etme alanı olarak da kullanılmaktadır. Caminin taç kapısı caminin mimari tasarımına ve oran-orantısına uygun tasarlanmıştır. Taç kapı geleneksel kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Oldukça süslemeli ve görkemli bir portalden oluşmaktadır.

Şehidiye Camisine dini kimliğini kazandıran mimari öğeleri yapıyla uyumlu bir şekilde işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Kullanılan bu kavramlar tablodaki (Tablo 4.13) veriler arasında ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Bu kavramsal ilişkilendirmenin değerlendirmesi ise Tablo 4.14 'de gösterilmiştir.

Tablo 4.14 Şehidiye Caminin Mimari Ögelerinin Kavramsal Değerlendirilmesi

ŞEHİDİYE CAMİ MİMARİ ÖGELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	MİMARİ ÖGE	DEĞERLENDİRME		
		İşlevsel	Sembolik	Estetik
	Avlu			
	Revak			
	Şadırvan			
	Minare			
	Son Cemaat Yeri			
	Harim			
	Kadınlar Mahfili			
	Mihrap			
	Minber			
	Vaaz Kürsüsü			
	Müezzin Mahfili			
	Taç Kapı			
	 4/4 4/3 4/2 Yok			

Şehidiye Cami Artuklu mimarisi örneklerinden biridir. Cami mimari ögelerinin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle işlevsel, sembolik ve estetik açıdan başarılı bir yapı olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4.14 incelendiğinde Şehidiye Camisinde bulunan avlu sadece işlevsel bir alan olmanın ötesinde önemli bir estetik değere de sahiptir. Bu estetik değer çeşitli mimari unsurlar ve tasarım prensipleri ile oluşturulmuştur. Camide kutsal mekânı çevreleyen ve merkez olarak kurulmuş avlu öncelikli olarak toplanma yeri işlevini yerine getirmektedir. Caminin revakları avluyu çevreleyen ve caminin bir bütün olarak algılanmasını sağlayan işlevsel ögelerdir. Şadırvan abdest alma ihtiyacını karşılamak için kullanılır. Camide bulunan şadırvan işlevsellik ve estetiğin bir araya geldiği ögedir. Bu öge ibadet mekânına

sadece görsel bir zenginlik katmanın dışında ibadet edenlerin ruh halini de olumlu etkileyerek ibadete daha yoğunlaşmalarını sağlayabilmektedir.

Minare sembolik olarak inananlara namaz vaktini bildirmenin yanı sıra caminin yerini işaret etmektedir. Camideki son cemaat yeri ana cami içerisinde yer aldığı için işlevsel kullanıma açık değildir. Camilerdeki merkezi ibadet mekânı harim ise oturmak yerine secdeye kapanacak biçimde engellerden bağımsız olarak tasarlanmakta ve işlevsel olarak kullanılmaktadır. Harim mihrap ile birlikte Mekke yönünde ve semboliktir. Bu durum aynı zamanda mekâna giriş noktasının yönünü de belirlemektedir. Camideki kadınlar mahfili ise işlev bakımından giriş çıkışları düşünülerek tasarlanmıştır.

Şehidiye Cami'nin minber ve vaaz kürsüsü de harimin önemli estetik unsurlarıdır. Minberin ve kürsünün şekli, büyüklüğü ve süslemeleri harimin zarif ve estetik görünmesine katkıda bulunur. Camide bulunan müezzin mahfili işlev bakımından çok amaçlı kullanılmaktadır. Müezzin dışında gerektiğinde ibadet edilecek şekilde de kullanılmaktadır. Camide bulunan taç kapı ana girişi sağlayan işlevsel yapılardan öte önemli bir estetik değeri de bulunmaktadır. Bu değerlere estetik katkı sağlayan unsurlar form ve oranı, kullanılan malzemesi ve kapı üzerinde bulunan süslemelerdir. Camide bulunan taç kapının estetiği camiye görkemli bir görünüm kazandırır. Ayrıca taç kapı caminin mimari üslubunu ve kimliğini yansıtan önemli bir unsurdur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Yüzyıllar boyunca insanlar kutsal kabul ettikleri yerlere anlamlar yüklemiş ve bu yerler üzerinde yaptıkları dini mabetleri kutsal mekânlar olarak kullanmıştır. Hristiyanlar ve Müslümanlara ait dini mekânlar arasında her dinin kendine özgü ibadet etme şekliinden kaynaklanan farklılıklar bulunur. Bu farklılıklar İnsanların kendi inanç düşüncelerini temsil etmek ve ibadetlerini gerçekleştirmek üzere yapılmıştır. Kilise ve camiler yalnızca ait olduğu inanç düşüncesinin işlevsel kavramını sağlayan mekânlar olarak tasarlanmamıştır. Aynı zamanda kilise ve camiler temsil ettikleri sembolik tasarı öğeleri ile de diğer yapılardan ayrılmaktadır. Hristiyanlara ve Müslümanlara ait dini mekânlar arasında her inancın kendine özgü ibadet anlayışından kaynaklanan farklı mimari öğeleri bulunur. İnananlar ibadet mekânlarını kendi inanç düşüncelerini temsil etmek ve dini öğretilerini gerçekleştirmek üzere tasarlamaktadır. Dini mekânların mimarisi kendi inanç ve ibadet ritüellerine göre bulundukları coğrafi ve fiziki koşullara uygun özgün tasarımlar olarak gelişmiştir. Kültürel ve dinsel gelenekler dini mekânların tasarımında ve işlev kurgusunda önemli bir rol oynamıştır.

Çalışmada Mardin'deki örneklem olarak seçilen kilise ve camilere dini kimliğini kazandıran mimari öğeler incelenmiştir. Mimari öğelerin dini yapılara kazandırdığı işlevsellik, sembolik ve estetik kavramlar gözlemlenmiş ve değerlendirmesi yapılmıştır. Kiliselerde; avlu, naos, bema, apsis, sunak alanı, makam kürsüsü, İncil kürsüsü, pastophorion hücreleri, koro yeri, günah çıkarma yeri, vaftiz bölümü, kilise mumu, sunak lambası, çan kulesi ve kapıların dini kimlik kazandırdığı belirlenmiştir. Camilerde ise dini kimlik veren mimari öğelerin; avlu, revak, şadırvan, abdesthane, minare, son cemaat yeri, harim, kadınlar mahfili, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, müezzin mahfili ve taç kapı olduğu belirlenmiştir. Bu mimari öğeler yapıya bütünlük ve dini kimlik kazandırmıştır.

Elde edilen veriler ışığında kilise ve camilerdeki yapılara dini kimliğini kazandıran mimari öğelerin uygunluğu kiliselerde T.A.S.O.D.M, T.Y.S. ve S.O.K.İ kaynaklarından camilerde ise (CP ve TK 2021) kılavuzundan değerlendirmeler ile tablo şeklinde gösterilmiştir. Kırklar, Mort Şmuni ve Mardin Protestan kiliselerine dini kimliğini kazandıran mimari öğelerinin elde edilen verilerle uygunluk değerleri Tablo 5.1'de gösterilmiştir.

Tablo 5.1 Kiliselere Dini Kimliğini Kazandıran Ortak Mimari Öğeler

KİLİSELERE DİNİ KİMLİĞİNİ KAZANDIRAN MİMARİ ÖGELERİNİN T.A.S.O.D.M, T.Y.S. VE S.O.K.İ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRME			
Kaynaklardan derlenen mimari öğeler	Kırklar Kilisesi	Mort Şmuni Kilisesi	Mardin Protestan Kilisesi
Avlu	●	●	●
Naos	●	●	●
Bema	●	●	●
Apsis	●	●	●
Sunak Alanı	●	●	●
Makam Kürsüsü	●	●	●
İncil Kürsüsü	●	●	●
Pastophorion Hücreleri	●	●	○
Koro Yeri	●	●	●
Günah Çıkarma Yeri	●	●	○
Vaftiz Bölümü	●	●	○
Kilise Mumu	●	●	○
Sunak Lambası	●	●	○
Çan Kulesi	●	●	○
Kapı	●	●	●
● Uygun ● Uygun Değil ○ Yok			

Tablo 5.1 incelendiğinde Kırklar, Mort Şmuni ve Mardin Protestan kiliselerinin avlusu gerektiğinde toplanma alanı olarak planlanmıştır. Büyüklüğüne bağlı olarak bu mimari öge gerektiğinde ibadet alanına sığmayan topluluk için yer sağlayan mimari bir öğedir. Kiliselerde özellikle Paskalya bayramının açılışı gibi belli ayin ve törenlerin gerçekleştirilmesi bakımından da avlu işlevsel kurgulanmıştır. Kiliselerin avlusundaki cepheler karmaşık geometrik desenler içeren taş oymacılığı ile süslenmiş ve bu oymalar kiliseye estetik görünüm kazandırmıştır. Bu kiliselerde narteks bölümü

bulunmamaktadır. Bunun yerine avludan naosa direkt açılan kapılarla giriş sağlanmaktadır. Kiliselerin naosu merkezi bir konumda yer almaktadır. İnanan bireyler Tanrı'nın huzurunda birlikte olma amacını merkezi ibadet mekânında gerçekleştirmektedir. Kiliselerdeki merkezi ibadet alanı naos sadece dini işlevselliği ile değil aynı zamanda estetik açıdan da oldukça önemli bir mimari öğedir. Naosun mimari unsurları, süslemeleri, ışıklandırması mekâna görsel bir zenginlik katmanın yanı sıra dini inançlar ve mesajları da aktarmaktadır. Kiliseye giren cemaat, naosta ibadet edip dini ritüellerini burada gerçekleştirir. Kiliselerde bulunan bemaya ibadetleri yöneten din adamları girebilmektedir ve bu alan kutsal mekân olarak ayrılmıştır.

Dini mekânlarda ibadet yönü ekseninde mekânın konumu önemlidir. Kiliselerde doğu yönü bu önemi vurgulamaktadır. Apsis tüm kiliselerde olduğu gibi Süryani Kiliselerinin de ana liturjik ögesidir. Kilisenin doğusunda bulunan apsisin nedeni güneşin doğduğu yön olması ve Hz. İsa'nın doğudan geleceğine inanılmasıdır. Böylece apsis doğan güneş diğer bir deyişle yeni bir ışık olan İsa'ya giden kurtuluş yolunu sembolize etmektedir. Mardin'de bulunan kiliselerin apsisleri kilisenin en ihtişamlı yeridir. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Kiliselerde apsis cemaatin dikkatini sunak alanına ve ayin yapılmasına yoğunlaştırmak üzerine tasarlanmıştır. Kiliselerdeki sunak alanı dua ve ibadetin odak noktası olarak düşünülmüştür. Makam kürsüsü yükseltilmiş bir platform olarak tasarlanmıştır. Böylece makam kürsüsünde oturan başpiskopos cemaat tarafından kolayca görülebilir. Başpiskopos ibadeti buradan yönetmektedir. Kiliselerdeki makam kürsüsü Hristiyanlık dininde toplanma biçiminde gerçekleşen dini törenlerde, din adamının kürsüde inananlara kutsal kitabı okuması ve vaaz vermesi için işlev bakımından önem kazanmıştır. Makam Kürsüsü kiliselerin en önemli mobilyalarından biridir ve dikkat çekici bir şekilde dekore edilmiştir. Kürsülerin estetik tasarımı kiliselerin mimari tarzına, inşa edildiği döneme ve bölgenin kültürel geleneklerine göre farklılık göstermektedir. Kürsüler kare formunda ahşap malzeme ile estetik olarak yapılmıştır. Kiliselerdeki İncil kürsüsü kutsal kitapların okunduğu alanı sembolik olarak temsil eder. Kiliselerdeki İncil kürsüsünün konumu, yüksekliği, şekli, malzemesi, süslemesi ve aydınlatması gibi unsurlar kürsünün estetik tarzını ve işlevini belirlemiştir. Apsisin her iki yanında yer alan pastophorion hücreleri kutsal ekmek ve şarabın hazırlanması için kullanılmaktadır. Ayrıca din adamlarının giyinmesi ve dua etmesi için de ayrılmış bir işlevsel alandır. Bu hücreler Meryem Anayı, İsa'nın mezarını ve kiliseye girenlerin ruhsal yolculuğunu sembolize etmektedir. Koro yeri cemaatin doğrudan göreceği şekilde konumlanmıştır. Koro yerinde bulunan masalarda cemaat

üyeleri ayakta durup ilahilere ve dualara eşlik ederek aktif katılım sağlamaktadırlar. Mardin Protestan Kilisesindeki koro yerinde cemaat üyeleri için sandalyeler konulmuştur. Günah çıkarma yeri inananların günahlarını rahatça ve gizlilik içinde itiraf edebilmeleri için yapılmış olsa da Kırklar ve Mort Şmuni Kiliselerinde bu gizlilik sağlanamamıştır. Mardin Protestan Kilisesinde ise günah çıkarma yeri bulunmamaktadır. Çünkü Protestan Kilisesinde inananlar günahlarını Tanrıya aracı olmadan söylemektedir. Ayrıca Protestan Kilisesinde vaftiz bölümü de bulunmamaktadır. Bu ritüel diğer aktif kiliselerde gerçekleştirilmektedir. Kırklar ve Mort Şmuni Kiliselerinde vaftiz bölümünde bulunan suyun ‘kutsal su’ olması ve yaşam kaynağını temsil etmesi sebebiyle hem işlevsel hem sembolik bir anlamı vardır. Bundan dolayı dini bir mekâna girmeden önce çeşitli temizlenme uygulamaları yapılmaktadır. Kiliselerde vaftiz bölümü ve kutsal suyla kutsanmak dini ritüel anlamı taşımaktadır. Vaftiz bölümünün estetik tasarımı vaftiz töreninin manevi anlamını ve önemini de vurgulamaktadır. Vaftiz bölümü inananlar için kutsal bir mekân olarak kabul edilir ve estetik açıdan dikkat çekici bir şekilde tasarlanmıştır. Vaftiz bölümü mermer ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Bu malzemeler vaftiz bölümünün kutsallığını ve önemini vurgular. Vaftiz bölümü dini semboller, figürler ve sanat eserleri ile süslenmiştir. Kilisede bulunan mum alanı ve bu mumun alevi inananlar için karanlıktan aydınlığa doğru ilerlemelerini sembolize eder. Bu mum alanı yalnızca Kırklar ile Mort Şmunide bulunmaktadır. Sunak lambası ana apsisteki sunağın bulunduğu bölümde sürekli olarak yanan ışığı temsil eder. Lambayı yakmak için yağ kandilleri veya mum kullanılmaktadır ve sunak lambaları gümüşten yapılmıştır. Ayrıca sunak lambası Tanrı'nın varlığını ve kutsallığını da temsil etmektedir. Kiliselerdeki çan kuleleri ibadet vaktini inanan topluluğa bildirmektedir. Çan kuleleri kiliselerdeki ayini bildirmenin yanı sıra bulunduğu konumla da inananlara dini yapının yerini göstermektedir. Kırklar ve Mort Şmuni Kiliselerinin çan kuleleri sadece işlevsel bir yapıdan öte estetik açıdan da oldukça değerli yapılardır. Mardin Protestan Kilisesinde ise çan kulesi bulunmamaktadır. Bunun nedeni Protestanlar çanları ibadetin bir parçası olarak değil sadece bir haber aracı olarak görmektedir. Tanrı'nın evi olarak görülen kiliseler tanrısal gücün yalnızca yapı ile sınırlı olmadığına kapılarının da yine Tanrı'nın yarattığı dış dünyaya açık tutmuş olmasının sembolüdür. Kiliselerdeki kapı kutsal alan ile dış dünya arasındaki sınırı belirlemektedir. Kiliseye girenler bu kapıdan geçerek dünyevi yaşamdan kutsal alana adım atmaktadırlar. Kiliselerde kapı kurtuluşa giden kutsal yolculuğun başlangıç eşiği olarak da görülür. Kiliselerdeki kapı konumu, boyutu, çerçevesi, kanatları ve aydınlatması gibi unsurlar kapının estetik tarzını ve işlevini

belirlemiştir. Bu üç kilisede de kapı amaca uygun olarak tasarımı yapılmıştır.

Mardin Ulu Cami, Latifiye ve Şehidiye Camileri Artuklu mimarisinin en güzel örneklerindendir. Bu camiler mimari öğelerinin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle işlevsel, sembolik ve estetik açıdan başarılı yapılardır. Araştırma kapsamındaki Mardin Ulu Cami, Latifiye ve Şehidiye camilerine dini kimliğini kazandıran mimari öğeler (CP ve TK 2021) kılavuzunda verilen bilgiler ile örtüşmektedir. Bu bilgilerin değerleri Tablo 5.2 de gösterilmiştir.

Tablo 5.2 Camilere Dini Kimliğini Kazandıran Ortak Mimari Öğeler

CAMİLERE DİNİ KİMLİĞİNİ KAZANDIRAN ORTAK MİMARİ ÖĞELERİNİN CAMİ PLANLAMA VE TASARIMI KILAVUZU KAPSAMINDA DEĞERLENDİRME			
Cami Planlama ve Tasarımı Kılavuzu	Mardin Ulu Cami	Latifiye Cami	Şehidiye Cami
Avlu	●	●	●
Revak	●	●	●
Şadırvan	●	●	●
Abdesthane	○	●	○
Minare	●	●	●
Son Cemaat Yeri	●	●	●
Harim	●	●	●
Kadınlar Mahfili	●	●	●
Minber	●	●	●
Mihrap	●	●	●
Vaaz Kürsüsü	●	●	●
Müezzin Mahfili	○	○	●
Taç Kapı	○	●	●
● Uygun ● Uygun Değil ○ Yok			

Çalışmada bulunan camilere dini kimliğini kazandıran mimari öğeler elde edilen bilgilerdeki (CP ve TK 2021) kılavuzundaki standartlar ile örtüşmektedir. Tablo 5.2 incelendiğinde Mardin Ulu Cami, Latifiye ve Şehidiye camilerinin avlusu gerektiğinde namaz kılma alanı olacak şekilde planlanmıştır. Camilerde avlu cenaze namazı gibi dini törenlerde Müslümanların Allah'ın huzurunda birlikte olma amacını taşıdığından işlevseldir. Avlular sadece işlevsel bir mimari öge olmanın ötesinde önemli bir estetik değere de sahiptir. Bu estetik değer çeşitli mimari unsurlar ve tasarım prensipleri ile oluşturulmuştur. Camilerde bulunan revaklar ise avlunun doğu-batı doğrultusunda olup iklim şartlarına uygun tasarlanmıştır. Günümüzde üç caminin revakları tamamen kapatılıp kapalı mekânlar olarak kullanılmaktadır. Camilerde kullanılan şadırvanda bulunan su yaşam kaynağını temsil etmesi sebebiyle hem işlevsel hem sembolik bir anlamı vardır. Bundan dolayı dini bir mekâna girmeden önce çeşitli temizlenme uygulamaları yapılmaktadır. Mardin Ulu Cami ve Latifiye Camisinde bulunan şadırvan Cumhuriyet sonrası eki olup cami mimarisi ile uyumlu ve sembolik değerini aşmayacak sayıda abdest alma musluklarından oluşturulmuştur. Fakat Şehidiye Camisinde bulunan şadırvan diğer iki caminin aksine kapalı mekân olarak tasarlanmıştır.

Latifiye Camisindeki abdesthane direkt bağlantısı olan ve avludan ulaşımı sağlanacak bir şekilde tasarlanmıştır. Mardin Ulu Cami ve Şehidiye Camisinde ise abdesthane yapının dışında konumlanmıştır ve (CP ve TK 2021) standartlarına uymamaktadır. Minare mimari ögesi ibadet vaktini inanan topluluğa bildirmektedir. Bu anlamda ibadet vaktini bildirmek ve çağrıda bulunma niteliği taşımaktadır. Minare de sembolik olarak inananlara ibadet vaktini iletmenin yanı sıra camilerin yerini işaret etmektedir. Örnekleme olarak incelenen üç cami de tek minareli olarak inşa edilmiştir. Camilerde bulunan minareler sadece ezan okumak için kullanılan işlevsel yapılardan öte önemli bir estetik değeri de bulunmaktadır. Bu estetik değer çeşitli mimari unsurlar ve tasarım prensipleri ile oluşturulmuştur. Bu tasarım prensipleri minarelerin caminin avlusuna ve çevresindeki diğer mekânlara oran/orantısı ve minarelerde kullanılan taş malzemeye uygun süslemelerin olmasıdır. Üç caminin de son cemaat yerleri caminin içerisinde kapalı alan olarak tasarlanmıştır. Camilerdeki son cemaat yeri harim ile birleştirildiğinden açık tutulamamaktadır.

Camilerin ana ibadet mekânı olan harim kible doğrultusuna dik olarak yerleştirilerek ibadet esnasında cemaatin mihrap cephesini görebileceği şekilde tasarlanmıştır. Harim yeri secdeye kapanacak şekilde tasarlanmakta ve işlevsel olarak

kullanılmaktadır. Harim mihrap ile birlikte Mekke yönünde bulunur ve semboliktir. Bu da aynı zamanda yapıya giriş noktasının nereden olduğunu belirlemektedir. Camilerde bulunan harim sadece ibadet için kullanılan işlevsel bir alandan öte önemli bir estetik ve tasarım ile de oluşturulur. Bu estetik tasarımlar mimari plan, kubbe ve mihrap, pencereler, minber, kürsü ve süslemelerdir. Minber ve vaaz kürsüsü de harimin önemli estetik unsurlarıdır. Minberin ve kürsünün şekli, büyüklüğü ve süslemeleri harimin zarif ve estetik görünmesine katkıda bulunmuştur. Camilerde bulunan kadınlar mahfili alanına geçiş ayrı giriş ve çıkış düşünülerek sağlanmıştır. Bu açıdan mahfillerin işlevi korunmuştur. Minber ölçüleri caminin iç mimari oranlarına uygun tasarlanmıştır. Minber, mihrap ve kürsü arasında süsleme ve bütünlük sağlanmıştır. Camilerdeki mihrap Mekke yönüne dönük “kıble” olarak geçen ibadet yönünü sembolize eder. Camilerde bu yön mihrap mimari ögesi olarak gösterilmiştir. Böylece dünyanın her tarafındaki ibadet edenler cami yapısının mihrabı aracılığıyla bu eksene yönelmektedir. Camilerdeki vaaz kürsüsü caminin iç mimari oranına uygun ölçülendirilmemiştir. Vaaz veren kişinin oturur vaziyette sadece harim alanındaki cemaatin görebileceği bir yükseklikte tasarlanmıştır. Ayrıca Latifiye Camisindeki vaaz kürsüsü diğer iki camiden farklı olarak bir niş içerisine yerleştirilerek tasarlanmıştır.

Mardin Ulu Cami ve Latifiye Camisinde müezzin mahfili onarım sırasında kaldırılmış olup günümüzde sadece Şehidiye Camisinde bulunmaktadır. Latifiye ve Şehidiye Camilerinde taç kapı oldukça süslemeli ve görkemli bir portaldir. Fakat Mardin Ulu Camide taç kapı bulunmamakta olup var olan giriş kapıları sade bir tasarım ile yapılmıştır.

Çalışmadaki veriler incelendiğinde örneklem olarak seçilen Mardin'deki kilise ve camilerde dikkati yönlendiren ve sembolik kavramının anlatımında bulunan mimari ögeler kutsal mekân duygusu verecek biçimde düzenlenmiştir. Bu sayede etkileyici bir hava oluşturulmuştur. Genel olarak mekânın mimari öğelerinin işlevsel, sembolik ve estetik kavramları ibadet edenlere manevi bir boyut yaşatmaktadır. Bu kavramlar kilise ve camilerin ortak verileri arasında karşılaştırma ve ilişkilendirme yapılarak ortaya konmuştur. Böylece kilise ve cami mekânlarına dini kimliğini kazandıran mimari öğelere ilişkin ortak kavramlar tablo 5.3'de gösterilmiştir.

Tablo 5.3 Kilise ve Camilere Dini Kimliğini Kazandıran Ortak Mimari Öğeler

KİLİSE VE CAMİLERİN ORTAK MİMARİ ÖGELERİNİN KAVRAMSAL DEĞERLENDİRMESİ			
Kırklar, Mort Şmuni ve Mardin Protestan Kiliseleri	Mardin Ulu Cami, Latifiye ve Şehidiye Camileri	Ortak Kavramlar	Açıklama
Avlu	Avlu	İşlevsel-Estetik	Toplanma alanı
Vaftiz Bölümü	Şadırvan	Sembolik-İşlevsel -Estetik	Arınma
Çan Kulesi	Minare	Sembolik- İşlevsel-Estetik	Çağrıda Bulunma
Naos	Harim	İşlevsel-Estetik	İbadet etme
Makam Kürsüsü	Minber	Sembolik- Estetik- İşlevsel	Aydınlanma
İncil Kürsüsü	Vaaz Kürsüsü	Sembolik- İşlevsel	Hatırlatma
Apsis	Mihrap	Sembolik- İşlevsel-Estetik	Yönelme
Kapı	Taç Kapı	Estetik- Sembolik- İşlevsel	Geçiş

Tablo 5.3 incelendiğinde kilise ve camilerin ortak mimari öğeleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma da işlevsel sembolik ve estetik kavramlarıyla ilişki kurulmuştur.

Dünyevi alandan çıkıp kutsal alana geçiş yapmak ibadet mekânı içinde devam etmektedir. Devam eden bu alan avluyu tanımlamakta ve **toplanma alanı** olarak işlev kazanmaktadır. Tektanrılı dinlerde önemli bir koşul olan **arınma** ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. Dini bir mekâna girmeden önce birçok temizlenme ritüellerinin yapılması sembolik bir kavramdır. Temizlenme her iki dinde de farklı uygulama şekilleriyle gerçekleşmekte ve su ile yapılmaktadır. Hristiyanlarda vaftiz ve kutsal suyla kutsanmak, İslâm'da ise abdest almak ve ölünün yıkanması arınma anlamı taşımaktadır.

Dini mekânlarda **çağrıda bulunmak**, kilisedeki çan kulesi ve camideki minare mimari öğeleri ibadet vaktini inananlara bildirmektedir. Her iki mimari ögenin de birbiriyle benzer işlevsel ve sembolik özellikleri vardır. Merkezi konumda toplanmak inanan birey için inanç öğretilerini birlikte yaşamak demektir. İnanan topluluk Tanrı'nın huzurunda

beraber olma düşüncesini merkezi ibadet mekânında gerçekleştirmektedir. Bu mekân belli bir yerde merkezi olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Hristiyan inanç toplulukları **ibadet etmek** için merkezi ibadet alanı olarak naosa odaklanırken camilerde naosa merkezi ibadet mekânı olarak harim karşılık gelmektedir. İnanan topluluğun **aydınlanması** kutsal kitapların okunması ile sağlanır. Bu nedenle Tektanrılı dinler Tanrı'nın insanlığa mesajını içeren kutsal kitapları insanların aydınlanmasını sağladığı için sembolik olarak aydınlık/ışık ile ilişkilendirmiştir. Kiliselerdeki makam kürsüsü ve camilerdeki minber kutsal kitapların okunmasıyla birlikte bu amacı gerçekleştirmektedir. Ayrıca kiliselerde bulunan İncil kürsüsü ve camilerde bulunan vaaz kürsüsü kutsal kitapların konulmasıyla sembolik olarak inanan topluluğa inanç uygulamalarını **hatırlatmaktadır**. Dini mekânlarda aynı inanca sahip inananların birlikte aynı yönde ibadet etmesi birlik ve aidiyet duygusu oluşturmaktadır. Bu nedenle ibadet yönü sembolik önem kazanmaktadır. Kiliselerde **yönelme** apsisin olduğu doğu yönündedir. Camilerde yön ise mihrabın olduğu kible yönü olarak belirlenmiştir. Dini mekânların kapıları dış mekândan kutsal olan mekâna **geçiş** aracıdır. Kiliselerde kapı kurtuluşa giden kutsal yolculuğun başlangıç eşiği olarak görülür. İslâm mimarisinde ise taç kapı Allah'ın Evi olan camiye girişi temsil eder. Bu kapılar gösterişli ve estetik mimari öğelerdir.

Bu çalışmada oluşturulan temel düşünce Hristiyanlık ve Müslümanlığın sembolü olan kilise ve cami mekânlarına dini kimliğini kazandıran mimari öğeleri ortaya koymaktır. Bunların karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır. Söz konusu iki dinin ibadet mekânlarında yer alan mimari öğeler yerel-kültürel ve inanç temelli birikimlerden meydana gelmiştir. Bu yapılarda geleneksel, kültürel ve dini kimlik öğeleri bir arada bulunmuştur. Yapılan çalışmada kilise ve cami mekânlarında yer alan ve dini mekânlara kimliğini kazandıran mimari öğeler üzerinden ortak kavramlar elde edilmiştir. Elde edilen kavramların temelinde dini anlatımın doğurduğu sembolik anlamlar ve mimari kimlik etkilerine ulaşılmıştır. Daha sonra incelenen bu mimari öğeler işlevleriyle birlikte temsil ettikleri anlamlar göz önünde bulundurularak aralarında ortak olan kavramlar saptanmıştır. Buna göre kilise ve cami mekânına dini kimliğini kazandıran ortak mimari öğeler ışığında “*işlevsellik, sembolik ve estetik*” kavramları belirlenmiştir. Belirlenen ortak kavramlar mekâna dini kimliğini kazandıran anlamlarla bütünlük sağlamıştır.

5.2. Öneriler

Dini mekânların tasarımındaki etkilerin doğru bilinmesi ve anlaşılması önemli bir faktördür. Kilise ve camilerin mekân kurgusundaki mimari öğeler temsil ettikleri inanç sisteminin ritüellerine göre tasarlanmaktadır. Bu tasarımın ortak kavramları işlevsel, sembolik ve estetik ilkeleri doğrultusunda iki temel yaklaşım söz konusudur.

Araştırılan dini yapılardaki mimari öğelerin işlevselliği ve yapının mimari tasarımı ile uyumu kullanıcının dikkatini ait olduğu inanç sistemine yöneltmiştir. Böylece mekânın atmosferine dayalı dini kimliğini kazandıran mimari öğeler ile dini yapıya özgü sembolik-işlevsel-estetik kavramlar dengeli olarak ele alınmış olur. Ayrıca bu yaklaşım mekân tasarımında yeni arayışlar için yol gösterici olmanın yanı sıra tasarım sorunlarına çözüm bulunmasında pratik bir yöntem olmuştur. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda çalışma kapsamında bulunan Kırklar Kilisesi ve Mort Şmuni kilisesinde narteks/giriş alanı günümüzde bulunmamasından dolayı yapıya bir ön hazırlık olarak yerinin belirlenmesi kutsal mekâna geçişte ibadet edenlere kolaylık sağlayacaktır. Narteksin bu anlamda mekânsal ilişkileri ayrıntılı biçimde çözümlenmesi ve eksik donatıların giderilmesi yapılabilir. Böylece yapının sanat tarihi değerine katkı sağlayacaktır. Kırklar Kilisesinde bulunan kitabelerin yanına açıklama metinleri eklenmesi ibadet edenlere ve ziyaretçilerin yapı hakkında bilgi sahibi olmalarını kolaylaştıracaktır. Kilisedeki onarım sırasında açıkta bırakılan su boruları yapı estetiğini bozmaktadır. Mardin Protestan Kilisesinde yapılan onarım sırasında avluda yapılan ek camekân alanı yapının bütünlüğünde bir karmaşıklığa neden olmuştur. Bu ek, yapının yalın üslubuna uymamaktadır. Bu karmaşıklık kilisenin üst katında bir alan oluşturularak çözümlenmesi sorunu ortadan kaldıracaktır.

Araştırılan camiler kapsamındaki Mardin Ulu Cami ve Şehidiye Camisinde abdesthane bölümü cami dışında yapıdan bağımsız ve geçici bir çözüm olarak yapılmıştır. Bu sorun yapının bütünlüğü bozulmadan yapılacak eklenti ile işlevsel olmalıdır. Bu iki caminin kadınlar mahfilinde ibadet edenlerin ihtiyaçları için mekân detayları düşünülerek eksik donatılar giderilmelidir. Şehidiye Camisinde şadırvan olarak ayrılan abdest alma yeri mimari öğelerin üslup özellikleri ile uyumamaktadır. Latifiye veya Mardin Ulu Cami yapıları bu anlamda örnek alınabilir. Latifiye Caminin onarım sırasında niş içerisinde yapılmış vaaz kürsüsü işlevsel olarak kullanımı yetersiz kalmakta ve cemaatin görüş açısına göre yeniden düzenleme yapılması gerekmektedir.

Dini mekânların tasarımında yalnızca tasarım ilkelerine bağlı kalmak ya da inanç sistemine göre karşılık vermek söz konusu değildir. Dolayısıyla kilise ve cami mekânlarını tasarlarken yalnızca biçimsel ve işlevsel ölçütler değil sembolik ve estetik ilişkileri de dikkate alınmalıdır. Bu sayede tasarımcı veya mimarlar bir dini mekân tasarımında kullanılacak mimari öğelerinin analizini doğru yapabilecek temsil ettikleri ortak kavramları işlevsel, sembolik ve estetik kavramlar doğrultusunda kullanarak dini mekânı doğru kurgulayabilecektir.

Bu araştırmada ortak olarak belirlenen kilise ve cami mekânlarına dini kimliğini kazandıran mimari öğelere ilişkin işlevsel, sembolik ve estetik kavramları dini mekânların tasarım sürecine, geleneksel olanların onarılıp yeniden kullanılmasına ve öneriler geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Böylece bu kavramlar dini yapıların kimliğindeki farklı öğelerin bir bütün olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda kilise ve camilerin mimari öğelerinin tasarımının kavramsal boyutunu ortaya koymuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, G.** (2005) “ Tüm Yönleriyle Süryaniler ” 92,93. Mardin
- AKYÜZ, G.** (2023) “Mardin Protestan Kilisesi, Kilise ve Mezhepler” Röportaj-Kişisel Görüşme, Mardin
- AKYÜZ, G.** (2009). “Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi Tarihçesi.” 1.Baskı
- AKYÜZ, G.** (2019). “Kırklar Kilisesi.”1.Baskı, Artuklu Yayınları “Kırklar Kilisesi Kitabı”, S.182, Mardin, 2019
- AYDIN, H.** (2019) “ Mardin Mor Efrem Manastırı Kilisesi Koruma ve Restorasyon nerisi ” Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 10. Diyarbakır
- AIKALAN, .** “ Alanya Kiliselerinin Mimari Analizleri ve Günümüzdeki Korunmuluk Durumlarının İrdelenmesi ” Yüksek Lisans Tezi,2023 Antalya
- ALİLU, F.** (2000) Mardin ehir Dokusu ve Evler. Tarih Vakfı Yayınlar, İstanbul
- ALTUN, F.** (2020). “Menemen Agios Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi.” 3(1), 24-50, DOI: <https://doi.org/10.38120/banusad.715075>
- ALTUN, A.** (1971). “Mardin’de Türk Devri Mimarisi” İstanbul, S.43
- ALTUN, A.** "Mardin Tanıtım Kitapçığı", Kültür ve Turizm Bakanlığı, S. 26, İstanbul, 2012
- ATILGAN, L.** (2014) "Tarihi Camilerin Modern Teknolojilerle Enerji Etkin Aydınlatılması", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Elektrik Mühendisliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S.143, İstanbul
- ASLAN, L.** (2018) "Kırsal Süryani Dini Mimarisinin Korunması Kapsamında "Elbeğendi (Kafro Tahtayto) Köyü Mor Yakup Kilisesi" Restorasyon nerisi ", Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.108, Mardin
- ALTUNER, M.** (2019), " Akşehir Ermeni Kilisesi Yapay Aydınlatma Olanaklarının Değerlendirilmesi" Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.67, Ankara
- BARUT, M.** (2016) “ Semavi Dinin Klasik Dönem Yapılarında Doğal Aydınlatma Analizi” Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara
- BAYRAKTAR, S.** (2020), “Türk Mimarisinde Görülen Plan Tipleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 11 Cami Plan Tipleri Sunumu S.60
- BUğDAYCI, A.** (2007) "Kuran-I Kerime Göre  Semavi Din (Yahudilik - Hristiyanlık - İslamiyet) , Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.76. Kayseri
- BULDUK, A.** (1999) "Mardin Tarihi", Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, ISBN: 975 -19-2217-8

- BURCKHARDT, T.** (1980). Architecture As Symbol and Self-Identity. J. G. Katz (Dü.) içinde, Architectural Transformations İn The Islamic World (S. 36-37, 93). Fas: The Aga Khan Awards.
- COLLİNS, K.** (1995-2023). <https://www.kencollins.com/glossary/architecture.htm#altar> (erişim tarihi: 8.12.2023)
- C.P. VE T. KILAVUZU** “Cami Planlama ve Tasarımı Kılavuzu”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yatırım Emlak ve Teknik Hizmetler Daire Başkanlığı, 2021. Ankara
- ÇAĞLAYAN, M.** (2017), "Mardin Şehidiye Medresesi ve Onarım Uygulamaları", ISBN: 978-605-82480-3-8
- ÇAĞLAYAN, M.** (2018). “Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri.”1.Baskı, Hiperyayın
- DAĞTEKİN, E.**(2011) “Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi Koruma ve Onarım Önerileri”, ISSN:1306-3111
- DALICI, E.** (2023) " Mardin Merkezdeki Dini Yapılarda Yer Alan Bezeme Unsurları Kaynak Alınarak Takı Koleksiyonu Oluşturulması", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi, S.277, İzmir
- DEMETRESCU, C.** (2000). “Symbols in sacred architecture and iconography. Sacred Architecture”, 28-31.
- DURAK, N.** (2011). “Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet” Rağmet Yayınları, İstanbul 2011.
- DURNA, A.** (2011) " Kentsel Kamusal Alanın İç Mekân Sürekliliği ve Toplumsal Kimlik" , Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, S.145, Ankara
- ELYİĞİT, U.** (2020),"Mardin İli Ve İlçelerindeki Manastır Mimarisi", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S.622, Van
- ERGİN, Ş.** "Abdullatif Cami(Latifiye Cami) Taş Bozulmalarının Tespiti Ve Xrf Spektrometresi İle Kimyasal Analizi", İksad Publishing House, Ankara,(2020), S.80
- GÜNEŞ, M.** " Çok Kültürlülüğün Mirasını Geleceğe Taşımak: Mardin Örneği" Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van
- GENÇ, M.** (2011) " Yaygın Din Eğitiminde Gençliğin Eğitimi (Hollanda'da Havra, Kilise ve Camilerde Gençliğe Yönelik Eğitsel Faaliyet ve Hizmetler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması" , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S.263, Ankara
- HASOL, D.** (2017) “Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü” 15. Baskı Yem Yayın
- HÜSEYİNİ, Z.** (2021) " Kültürel Miras Bilincinin Geliştirilmesinde Web Haritası Tasarım Modeli: Mardin Dini Yapılar Örneği", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilgisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.133, Eskişehir

- İLTER, T.** (2004) "Mekân Tasarımında; İç Mekân - Taşıyıcı Sistem Geometrisi Etkileşiminin Dini Yapılarda İrdelenmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi S.162, Kocaeli
- İLETİŞİM, A.** (2023). "Kırklar Kilisesi Planları" ve Şehidiye Cami Planları Arşivi
- İLETİŞİM, A.** (2023). "Latifiye Cami Planları" Mimardin Arşivi
- İŞCAN, M.** (2019) "Mardin İli Artuklu İlçesindeki Süryanilerde Ölü Gömme Gelenekleri ve Tarihi Mezar Taşlarından Örnekler " Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 23, 24. Van
- KARATAŞ, L.** (2018) "Mardin Kenti İbadet Yapılarında Malzeme Kullanımı ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma". Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yapı bilgisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.371, Bursa
- KAHERA, A., ABDULMALİK, L., & ANZ, C.** (2009). "Design Criteria For Mosques and Islamic Centers: Art, Architecture and Worship." Oxford: Architectural Press.
- KESER, E.** (2002) "Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi" ISBN 975-7306-86-X, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- KÜÇÜK, M.** (2019) "Türkiye'nin Turistik Dini Mekânlarına Bir Örnek: Süryani Dini Merkezleri " Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Sayı: 33) 480, 481, 490, 492, 493. Adıyaman
- KÜÇÜK, Z.** (2008) " Mardin ve Çevresinde Süryaniler " Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 17, 19, 20, 21, 24, 25. Adana
- KORKUT, T / ELYİĞİT, U.** (2018) " Günümüz Süryani Dini Mimarisi Araştırmaları " Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (Asead) Cilt 5 - Sayı 6, 38.
- KILIÇ, C.** (2019) " Bizans Mimarlığında Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması " Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 89-90. Denizli
- KİLDE, J. H.** (2008). Sacred Power, Sacred Space: An Introduction To Christian Architecture and Worship. New York: Oxford University Press.
- MALATY, T. Y.** (1994). "The Orthodox Concept Studies İn Church Tradition: The Church House Of God." İskenderiye: St. Georges's Coptic Orthodox Church.
- PEKER, E.** (2023). Mardin Protestan Kilisesi, Kilise ve Mezhepler Üzerine Röportaj- Kişisel Görüşme, Mardin
- SAĞLAR, N.** (2005). Kamusal İç Mekân ve Toplumsal Kimlik, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul
- SARGIN, H.** (2012) " Havra, Kilise ve Cami İç Mekânlarında İbadethane Kimliğini Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar." , Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İç Mimarlık Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.200, Eskişehir

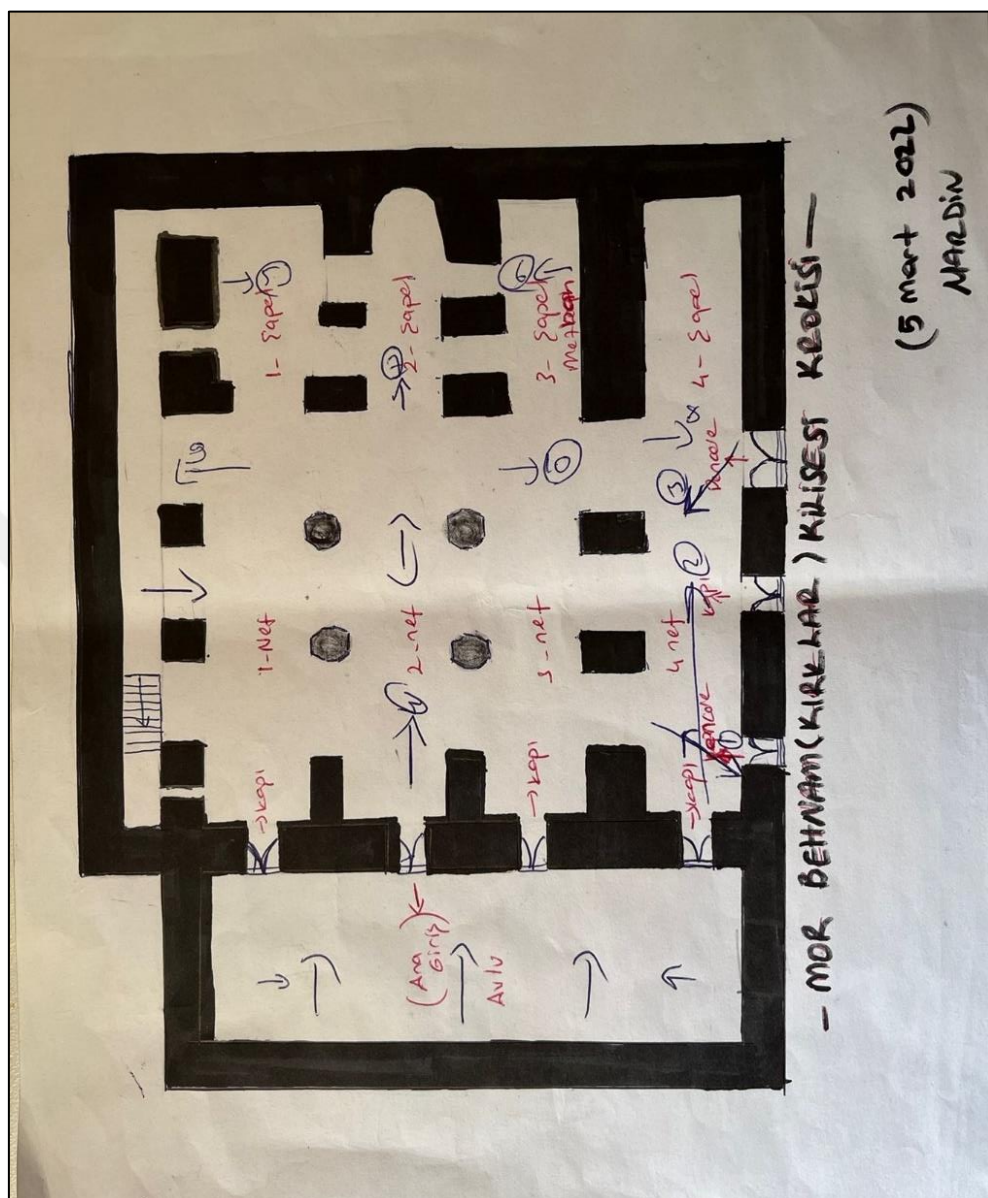
- SOLAK, C.** (2023) " Dini Yapıların Dönüştürülmesinde Mevcut Yapı Bileşenlerinin Yeni İşlevdeki Karşılıkları: Kilise ve Cami Dönüşümleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, S.96, Afyonkarahisar
- ŞAHBAZ, Ö.** (2023) “Yeniden İşlevlendirilen Kiliselerin İncelenmesi ve Koruma Açısından Değerlendirilmesi” Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- ŞİMDİ, B.** (2019) " Mardin Kültüründe Ev - Ocak Kültüne Bağlı İnanç ve Pratikler", Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, S.232, Mardin
- TAŞKIRAN, A. N., & SERİNSU, H. İ.** (2000). Osmanlı Mimarisinde Kültürel İfadelerin Görsel Kullanımı Dini Araştırmalar
- TURAN, M.** 2019. “ Midyat Süryani Manastır ve Kiliseleri ” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 35, 37, 40, 57- 64. Erzurum
- ÖZKAN, H.** Bizans Mimarisi Ders Notları, Erzurum 2009.
- UYGUR, H.** (2015) “ Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekân Efsaneleri ” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi 31, 33, 55. Ankara
- YAZARIM, Okur** (23 Nisan 2020). "Kilisenin Bölümleri | Terminoloji"
- YEŞİLBAŞ, E.** (2020). “ Mardin’deki 13.-15. Yüzyıl Cami ve Medreselerinde Taç Kapı Tasarımı ve Bezemesi”, s. 235-273. DOI: 10.19059 /mukaddime.710770
- YILDIRIM, M.** (2013) “Afrika’da Kadim Bir Kilise: Etiyopya Ortodoks Kilisesi”

KAYNAKLAR İNTERNET SİTELERİ

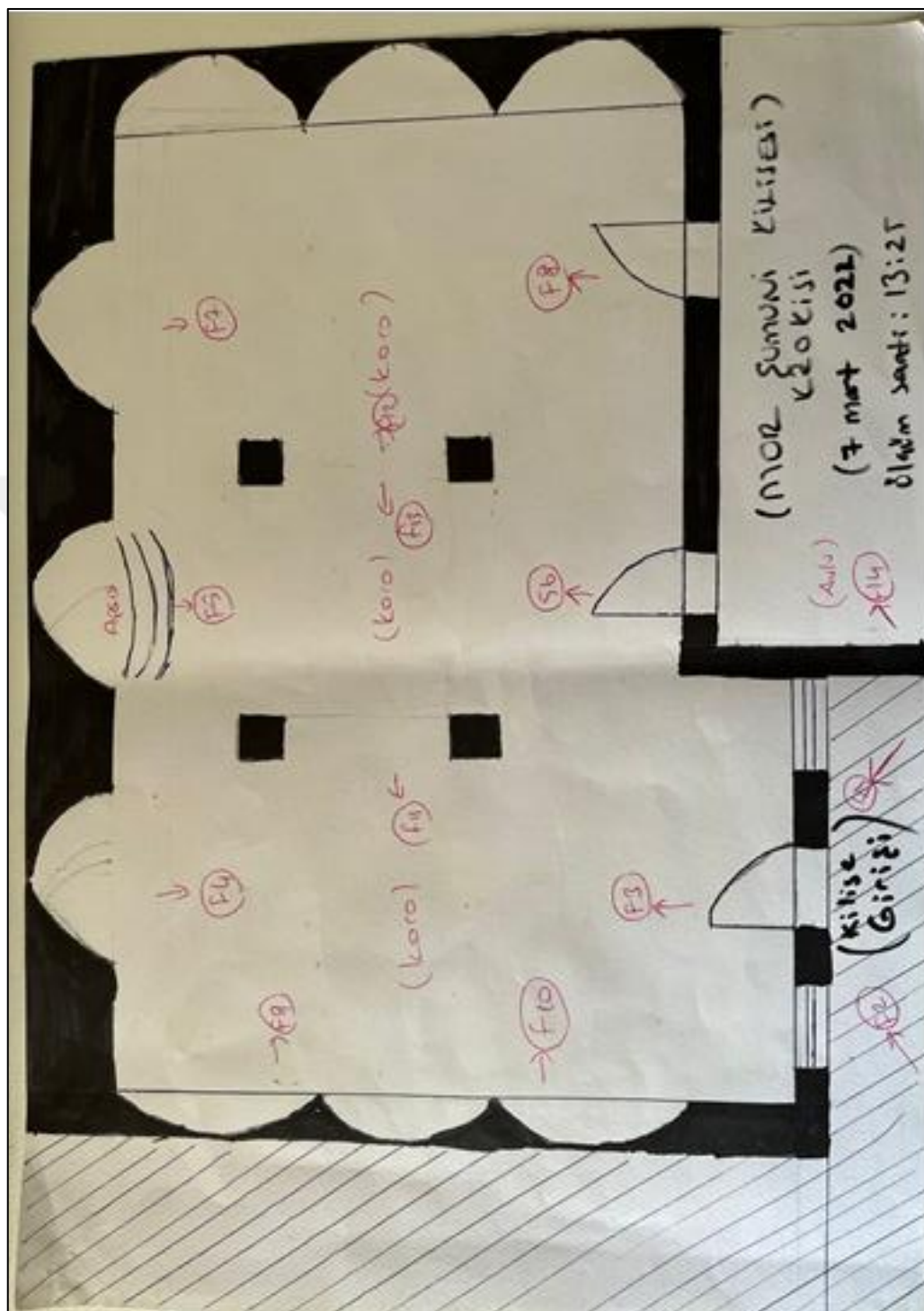
- (URL 1) File:Antiochia Petrusgrotte.jpg - Wikimedia Commons (Erişim Tarihi: 6.01.2024)
- (URL 2) Midyat Mor Gabriel Manastırı Fotoğrafları (yollardan.com) (Erişim Tarihi: 28.04.2024)
- (URL 3) Church of Chora, an Interactive Guide to Chora Church Museum in Istanbul, Turkey (Erişim Tarihi: 28.04.2024)
- (URL 4) [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Kabaa_\(January_2003\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Kabaa_(January_2003).jpg) (Erişim Tarihi: 29.04.2024)
- (URL 5) <https://www.malumatfurus.org/karistirilan-camiler/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 6) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/gezilecekyer/uc-serefeli-cami> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 7) <https://tr.wikipedia.org/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 8) <https://www.canercangul.com/16034/ayasofya-abdesthanesi/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 9) https://tr.wikipedia.org/wiki/Minare#/media/Dosya:Minaret_Kocatepe.jpg (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 10) [https://wikimedia.org/Manisa Sultan Cami son cemaat yeri](https://wikimedia.org/Manisa_Sultan_Cami_son_cemaat_yeri) (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 11) <https://sultanahmetcami.org/k/11/sultanahmet-Cami> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 12) <https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/ulu-cami/ulu-cami-kadin-mahfeli/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 13) <https://prekast.gen.tr/ayasofya-minber/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 14) <https://www.konyakultur.gov.tr/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 15) <https://www.canercangul.com/> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 16) <https://commons.wikimedia.org/> Müezzin mahfili (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 17) <https://www.fikriyat.com/galeri/kultur-sanat/suleymaniyeye-acilan-kapilar> (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- (URL 18) https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Mardin_location_districts.png (Erişim Tarihi:31.04. 2024)
- <https://www.kulturportali.gov.tr/>(Erişim Tarihi: 26.01.2024)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Mardin_Ulu_Cami (Erişim Tarihi: 26.01.2024)

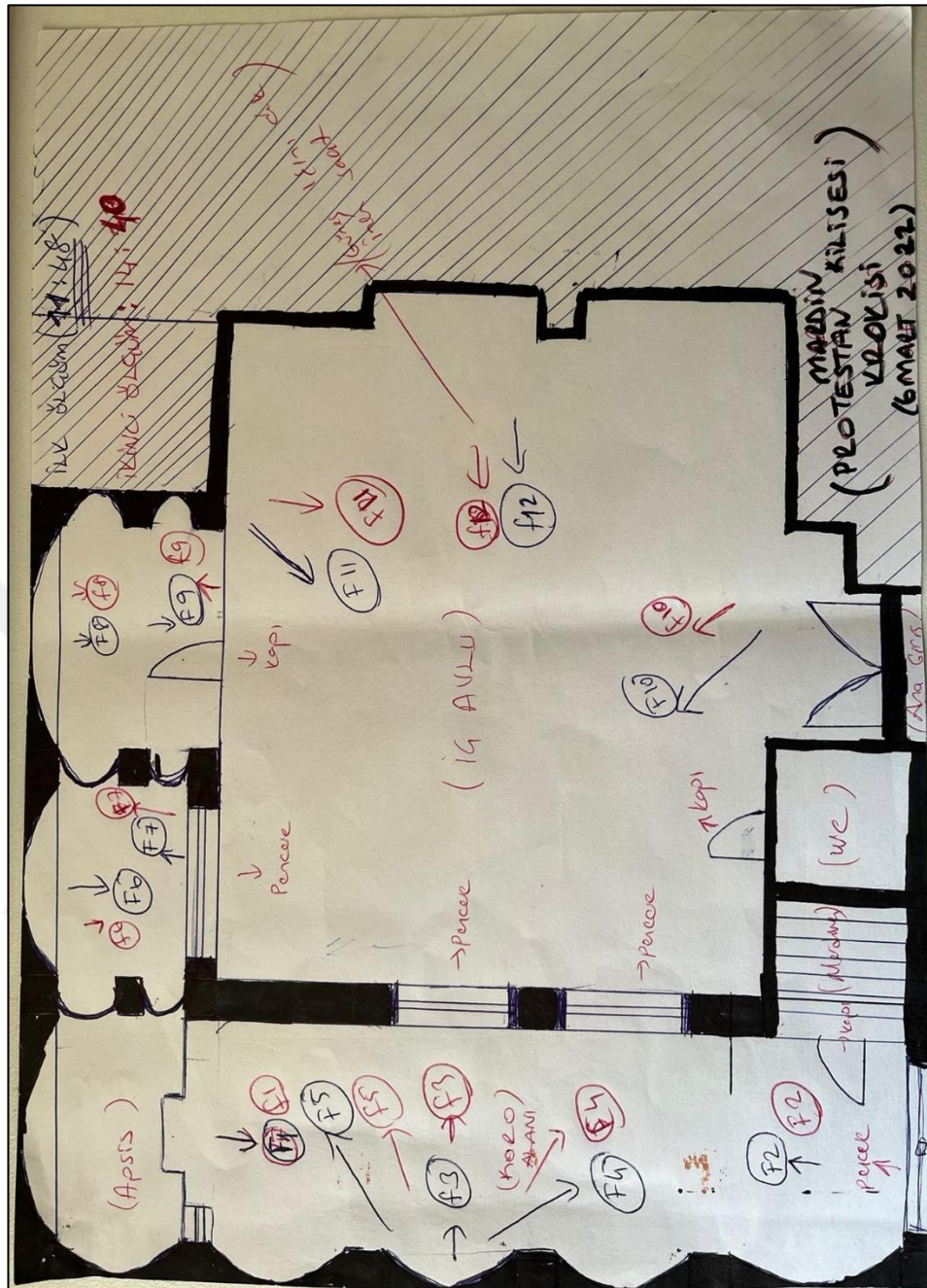
EKLER

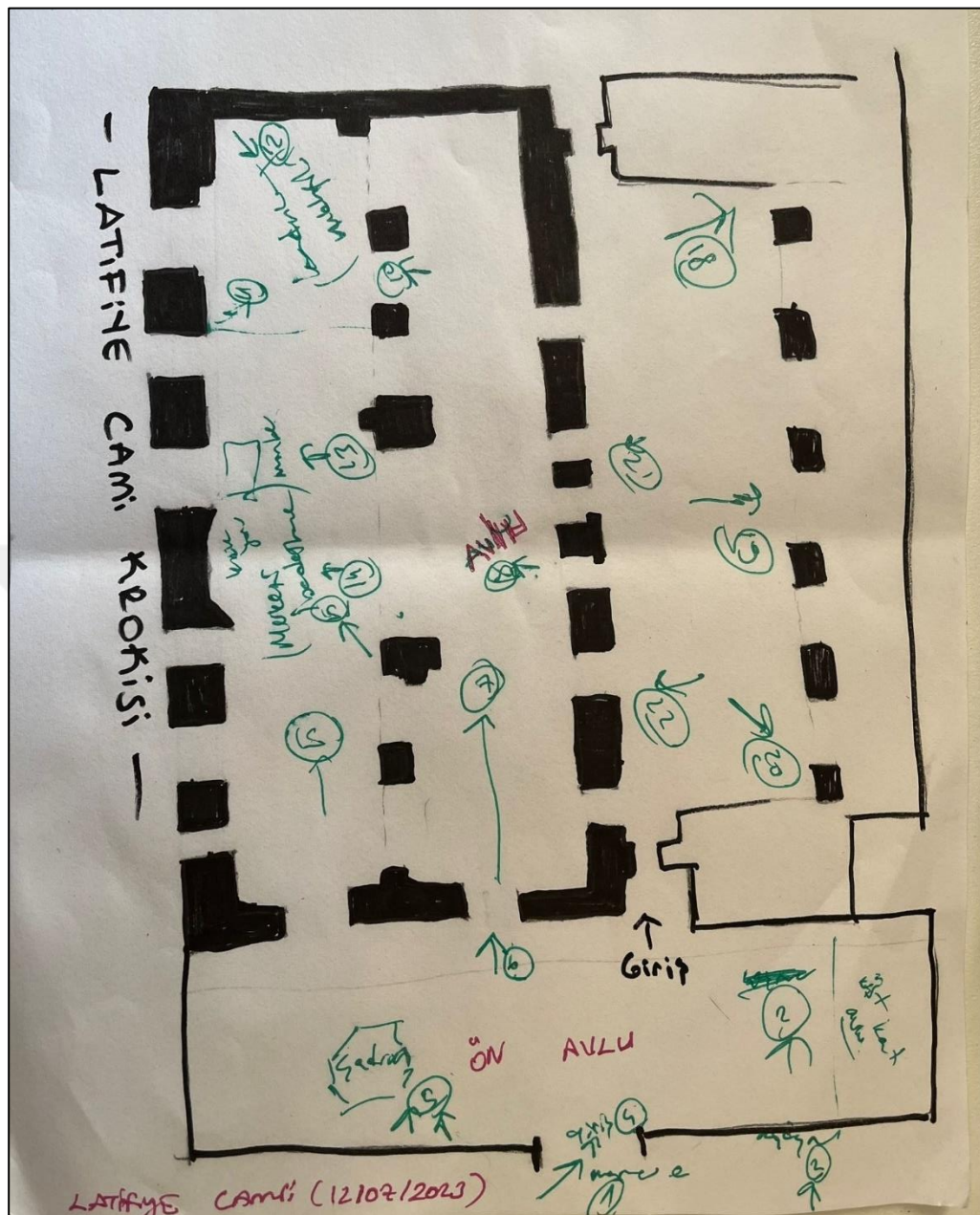
Ek1

Ek2

Ek6

